ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

ПОЕЗИЈА И ПРОЗА: *Мирослав Савићевић, Доброслав Смиљанић, Драгиња Урошевић, Иштван Немет, Алфред Чарлс Томлинсон, Мирослав Тодоровић, Иван Вуковић, Оливера Везилић, Антонио Порпета*

АКЦЕНТИ: *Антонио Порпета*

ОГЛЕДИ: *Милан Радуловић, Дивна Вуксановић, Александар Б. Лаковић*

ВИБРАЦИЈЕ: *Милорад Р. Блечић, Гордана Дивљак-Арок*

КРИТИКА: *Саша Радојчић, Стеван Тонтић, Југослава Љуштановић, Михаило Павловић, Јово Радош, Иван Негришорац*

РАЗГОВОР: *Чеслав Милош, Рената Горчињска*

АНКЕТА: *Саша Јеленковић*

НОВЕМБАР 2000 НОВИ САД

1826

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

Покренут 1824. године

Уредници

Георгије Магарашевић (1824—1830), Јован Хаџић (1830—1831), Павле Стаматовић (1831—1832), Теодор Павловић (1832—1841), Јован Суботић (1842—1847), Сима Филиповић (1848), Јован Суботић (1850—1853), Јаков Игњатовић (1854—1856), Субота Младеновић (1856—1857), Јован Ђорђевић (1858—1859), Антоније Хаџић (1859—1869), Јован Бошковић (1870—1875), Антоније Хаџић (1876—1895), Милан Савић (1896—1911), Тихомир Остојић (1912—1914), Васа Стајић (1921), Каменко Суботић (1922—1923), Марко Малетин (1923—1929), Стеван Ћирић (1929), Светислав Баница (1929), Радивоје Врховац (1930), Тодор Манојловић (1931), Жарко Васиљевић (1932), Никола Милутиновић (1933—1935), Васа Стајић (1936), Никола Милутиновић (1936—1941), Живан Милисавац (1946—1957), Младен Лесковац (1958—1964), Бошко Петровић (1965—1969), Александар Тишма (1969—1973), Димитрије Вученов (1974—1979), Момчило Миланков (1979), Бошко Ивков (1980—1991)

Уредништво

СЛАВКО ГОРДИЋ
(главни и одговорни уредник)

ВОЈИСЛАВ КАРАНОВИЋ, МИЛИЦА МИЋИЋ ДИМОВСКА,
САША РАДОЈЧИЋ, СЕЛИМИР РАДУЛОВИЋ

Секретар Уредништва и лектор
ВЛАДИМИР ШОВЉАНСКИ

Коректор
БРАНИСЛАВ КАРАНОВИЋ

Технички уредник
ВУКИЦА ТУЦАКОВ

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака: шест свезака чине једну књигу. Годишња претплата износи 500 динара, а за чланове Матице српске 250 динара. Претплата за иностранство износи 80 $. Цена једној свесци у књижарској продаји је 50 динара. Претплата се може уплатити у свакој пошти на чековни рачун број 45700-678-0-2213, са назнаком „за Летопис". Адреса: 21000 Нови Сад, ул. Матице српске бр. 1, телефон: 021/613-864 и 021/420-199, локал 112, факс: 021/28-901.

Издаје: Матица српска

Компјутерски слог: Младен Мозетић, ГРАФИЧАР, Нови Сад
Штампа: DUPLEX, Нови Сад
Тираж: 1.000
РУКОПИСИ СЕ НЕ ВРАЋАЈУ

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 176 Новембар 2000 Књ. 466, св. 11

САДРЖАЈ

Мирослав Савићевић, Кула 647
Доброслав Смиљанић, Лествице тханатоса 655
Драгиња Урошевић, И нињe и присно. 659
Иштван Немет, Празник у Рагузи 663
Алфред Чарлс Томлинсон, Васку Попи у Риму 709
Мирослав Тодоровић, Планински дневник 711
Иван Вуковић, Четири приче 713
Оливера Везилић, Малим стварима 721
Антонио Порпета, Безмерје екстравагантности 724

АКЦЕНТИ

Антонио Порпета, Хоћу да кажем 728

ОГЛЕДИ

Милан Радуловић, Романсијерска историја филозофије 731
Дивна Вуксановић, О вуковима и мртвом богу 743
Александар Б. Лаковић, Мрачни вртни владар 748

ВИБРАЦИЈЕ

Милорад Р. Блечић, Пивски мученици 757
Гордана Дивљак-Арок, Од Пазове до Сиднеја 762

КРИТИКА

Саша Радојчић, Песник сновидне јасноће (*Ђоко Стојичић*: Звезда водиља) 771
Стеван Тонтић, Огњиште пјесме (*Саво Вучић*: Небеско огњиште) 776

Југослава Љуштановић, Између две светлости (*Братислав Милановић*: Врата у пољу) 778
Михаило Павловић, Једна историјска реинкарнација. Адолф Хитлер поново међу Немцима (*Патрик Бесон*: Он) 782
Јово Радош, Активни етос духа (*Слободан Бељански*: Поетика права. Политика филозофије) 786
Иван Неђрошорац, Филозофија као похвала логосу (*Михаило Ђурић*: О потреби филозофије данас. Филозофија између Истока и Запада) 789

РАЗГОВОР

Рената Горчињска, Разговори са Чеславом Милошем 795

АНКЕТА

Саша Јеленковић, Преображавање видљивог 807
Соња Боб, Аутори Летописа. 810

МИРОСЛАВ САВИЋЕВИЋ

КУЛА

Покушавао је сву ноћ да ради, као што је често обичавао. Али, иако је одавно завршио све припреме и мислио да је увелико утврдио своја посебна становишта, чинило му се да никада неће успети да заврши обимну расправу о животу Срба у седамнаестом веку. Стално су га пратиле недоумице о могућностима писања историје тога времена. Безброј пута се питао шта га гони ка том проклетом добу у коме ничега није било осим свести о некадашњој српској држави и варљивих нада да ипак долази час ослобођења. Преурањене, у покушајима да се испуне, одводиле су у бескрајне трагедије и још већа страдања него дотад, да се све оконча кобном Великом сеобом. Ипак, упркос тим сумњама, желео је да расправу доврши. Па и сада, не успевајући ништа да напише, није помишљао да макар и привремено обустави свој рад а камоли да сасвим одустане од њега.

На трен изашао је да предахне на тераси куле изнад горњег спрата своје породичне куће. Посматрао је град у поноћним часовима. Около су биле неосветљене зграде на сењачкој падини и покоја улична светиљка, а даље, после појаса таме, блештале су светлости града. С одмицањем погледа ка непрозирном хоризонту те блештаве светлости губиле су се у океану мрака, бивајући ништавне према бескрају таме.

И кула, уточиште за ноћни рад и тераса пред њом, чине му се као осматрачница на најистуренијем делу бедема, за који нико не зна сем њега. Једино никако не може да разабере да ли кула стоји изгубљена, или је ту да чува спокојство града.

Тада опет зажели да му се отвори време којим се бавио годинама. Али уместо да је у уобичајеном спорењу и растрзању мисли о природи тога доба, само је усамљен чувар на кули који треба да јави да ли освајач долази.

А у протицању садашњег времена, зачудо празног, као и ноћ која га је сплела, све се више колеба да ли ће бити вечити чувар. И што се више удаљава од некадашњег доба, не сме да се усуди да у данашњим ломовима било кога опомиње, а још мање да чува. Јер, шта може учинити као историчар и да ли ће икога спасити?

Ипак, мисао се још није помутила и остаје последње питање: колико га то што се с њим збива одваја од науке? Од тога највише страхује и већ одавно сумња у свој рад, ближи књижевности него историографији.

Заспао је савладан умором, да би се двоумљења наставила одмах по буђењу, мучном као и увек после кратког сна када жели поново да заспи, а обавезе наступајућег дана не дају му ни да трене. Истина, у том наглом устајању обузетост сном се протеже и на протеклу ноћ и некадашње време у које професор покушава да уђе. Само, сада је то пре нека нејасна вечност, а не и прошлост: нема одређености, пошто остаје у самом бићу сна, макар и биле сасвим јасне слике догађаја, па се слути једино мисао о будућности по тој нестварности која самим тим и престаје да буде време. И тако је наизгледна вертикала и без полазишта и без циља: немогуће је, у њеном крајњем досезању, успоставити и батргати се само у континуитетима и понављањима. У томе је, помисли, његова грешка.

Ноћ је одавно прошла. Требало је, напокон, отпочети дан, ни на какав посебан начин, већ у устаљеним распоредима који трају годинама.

После туширања сео је за писаћи сто и из фиоке извадио кожну мапу са већ спремљеним предавањем за час на Филозофском факултету. Одвојио је тек да зна где је, не отварајући је, па чак и не мислећи шта ће говорити студентима. Поглед му је поново падао на белешке за расправу и сада је у тим гомилама цедуља налазио на такво мноштво детаља које није било могуће повезати. Слутио је да се седамнаести век сакрио од њега и да никад неће моћи да га открије у правом лику.

Кућом се ширио страх. Упорно, не прекидајући се, труба је одјекивала из собе у собу. Освајач је надирао без заустављања и већ се пењао степеницама. Узнемирени гласови били су немоћни да га задрже.

Професор је знатижељно пратио то пробијање. Најзад, зачуо је победнички поклич и врата се нагло отворише.

Пред њим је стајао петогодишњи унук с трубом и пластичном машинком, а за унуком је сва усплахирена улазила снаха носећи на послужавнику доручак. Мали је, сигурно, искористио мајчину заузетост и појурио пред њом степеништем.

— Шта си радио ноћас? — унук непосредно упита.

— Опет сам чувао град — одговорио је.

Колико је прикладан тај одговор који најчешће казује унуку? — пита се и, просуђујући да прикладан сигурно није, тражи шта би могао друго да каже. Рећи да је покушавао да пише расправу о Србима у седамнаестом веку, било би далеко од унукове моћи расуђивања, а рећи да је само спавао, сасвим би пореметио ток игре која се из јутра у јутро понављала. Тако не промени ништа у својим већ устаљеним речима, чекајући како ће се унук понашати.

Дечака разговор више није интересовао. Већ је претурао књиге на полицама, а онда и белешке на писаћем столу. Снаха је, одложивши послужавник с доручком на сточић клуб гарнитуре, покушавала да га спречи у том новом несташлуку, али је професор умири. Било му је драго грчевито кретање унукових ручица, па се чак и разнежио готов и да засузи у тој милошти.

Међутим, унуково интересовање за претурање по дединим књигама и списима брзо је престало. Поново затрубивши у трубу, кренуо је према вратима.

— Опет ћу доћи. А ти чувај град док нисам ту — рекао је и сјурио се низ степениште.

Снаха је почела да се извињава дуго и нервозно.

— Нема разлога да се узбуђујете. Увек ми је драго кад мали дође.

— Ваши рукописи и књиге... — рече снаха и даље усплахирена.

— Та пустите. Ништа им није било. Лако ћу их поново средити.

Док су се снахини кораци губили на степеништу, покушавао је опет да зађе у прошлост домишљајући како се могло и како се морало опстајати пред најездама. Само, ти путеви опстајања пре су били нешто у што се верује него оно што се збило и увек је остајало питање шта се заправо збило и шта у тим збивањима значе ирационални поступци вођа. Тај баласт је толико велик да, што се више иде у појединости, бива све већи да оба решења која су се примењивала изгледају узалудна — и одсликавање до у детаљ свих појединости збивања и занемаривање детаља у тражењу неке више сврхе која се касније остварује, уграђујући ипак у себе те људе.

Опет је на рубу пораза: то више није историографија већ нешто што је укида, коначно и неопозиво.

Безвољно је кренуо на факултет и мало је требало да се врати кући и заувек оконча професорску каријеру. Докле ће још, истина у упрошћеној верзији, излагати резултате својих недовршених истраживања, која, сам се себи подсмехну, и његове колеге и шира научна јавност убрајају међу највредније

доприносе нашој историографији? Ипак се дотетурао до слушаонице, раширио кожну мапу и извадио листове већ припремљеног предавања. Тек овлаш погледавши тридесетак студената, почео је тихо да чита. Али што је даље читао, све више се удаљавао од тог низа изговорених речи.

Пуштајући речи да механички теку, једно време је мислио на своје студенте: последње генерације чиниле су му се незрелим, макар по изгледу лица и често олаком ставу према животу. Но, истовремено, није био сигуран да га утисак не вара.

И тада, кад дође до те збуњујуће границе, сети се неспоразума са сином. Истина, син му је сада био старији више од десет година од ових студената, али некад је био у истом добу. Зачудо, кад год га се сећао, увек му се указивао његов лик из времена кад је ишао у први разред основне школе, а не из зрелог доба. Иако је био окружен и бригом и љубављу, син је, доспевши у гимназијско доба, почео да се туђи од оца, а касније, пошто се уписао на Електротехнички факултет, та удаљеност је постала још већа и неки ближи духовни контакт, коме се професор надао, постао је илузоран, нарочито од оног часа када га је син покушавао да приволи да се користи персоналним рачунаром.

Срећом, професор са сином никад није имао уобичајених мука с учењем и, касније, са запошљавањем. Син је, без икаквог очевог подстицања, студирао веома приљежно и убрзо се запослио на Електротехничком факултету, докторирао и изабран за доцента. Ипак, и раније, и све то време, професор се није одвајао од њега. Тако, кад му је умрла супруга, а то је било пре више од двадесет година, није се поново женио, и то само због њеног паничног страха да ће у њихову кућу ући маћеха. Потом, кад се син оженио, препустио му је кућу, а сам се сместио на кулу да, повучен, бди над срећом синовљеве породице, задовољан и што је само њен сведок.

Сећање тако надире, а професор чита своје предавање и не зна ни време које је протекло од почетка часа, па чак није сигуран да ли се у читању не враћа на исти текст. Тек кад погледа на сат, виде да је време часа већ истекло.

— Кроз петнаест минута ћемо наставити — рече прекидајући нагло читање.

Био је од оних ретких професора који не спајају часове и увек дају одмор између њих.

У свом кабинету поново се сети сина и опет му дође у мисли као драги дечачић из првог разреда основне школе, жељан да што више сазна од оца.

Зашто се то пресекло, зашто? — никако не може да нађе прави одговор, спреман и да себе оптужи што је, можда, про-

пустио онај тренутак када је сину требало прићи друкчије него дотад и прекинути с претераном бригом која је свакако угрожавала синовљеву самосталност.

У слушаоници је требало да настави читање. Али читање предавања сада му је било мучно. Нашао се као и остали наставници у нежељеном низу: редом се пишу а потом читају предавања и после се скупљају и објављују као монографије или уџбеници, потребни само за ланац избора у звања, и тако у недоглед као у некој направи која свирепо тера управо на такав рад.

Тек што је прочитао прве реченице, склопио је белешке и почео слободно да говори. Приметио је како лица студената живнуше. И сам, тренутно, понесе се том реакцијом, али брзо клону. И те речи, које је изговарао не тражећи их на хартији, текле су мимо њега и чак се чудио како их сам повезује у реченице кад не носе ништа сем уобичајених виђења збивања која макар он не би смео да саопштава с катедре.

Једва је дочекао крај часа и упутио се кући. Срећом, тамо су на ручку сви били на окупу: и син, и снаха, и унук. Син је био добре воље и, засад, разговорљив. Професор га је посматрао задовољно, али, као и досад, недостајао му је онај лик дечака из првог разреда основне школе. Унук је, истина, био ту, али му је требало још две године до тог узраста.

Изнова се преноси у време смрти супруге и оног завештања да се неће поново женити. И, заиста, ничим није узнемирио сина и могао је бити спокојан, а опет се ништа није дешавало како је очекивао. Тако и сад, иако је с њим за столом, чини му се да седи сам.

Па и разговорљивост синовљева брзо ишчезава у току ручка, а и није се кретала даље од кућних послова. Било је речи о врту који је требало боље уредити и о предстојећој замени олука.

А онда наступи прелом. Унук до тад готово да ништа није ни окусио и настаје нестрпљива брига да мали више поједе. Но узалуд је нуткање, а потом и кључање. Дечак предуго задржава залогаје у устима кад му их даје мајка. Затим отац и сам покушава да га храни, али све се своди на исто: мали једва гута и гледа подсмешљиво као да жели баш такву представу. Изгледа да је стрпљење родитеља на крају и мало треба па да почну да вичу на малог.

Иако је већ ручао, професор не одлази. Хтео би да помогне, али не сме да се умеша, бојећи се да ће изазвати још већу пометњу. Само седи, као да бди над унуком, јер ипак, кад сведе све рачуне, унук му је једина утеха.

Па и преселио се из центра града у породичну кућу на Сењаку да би после синовљеве женидбе остао заједно са сином и унуком, а не само да би се због свог рада изоловао од градске буке и, после, да би од свега што га је мучило побегао на своју кулу. И сада је морао да оде на кулу: бојао се да смета и да унук намерно не једе да би се показао пред дедом.

Чим је пошао, видео је да му је слутња тачна. Унук је заплакао и потрчао за њим. Али професор је морао изаћи из трпезарије да тај плач што пре престане и да се храњење макар како приведе крају.

У кули зажеле да настави писање расправе. Та жеља га је држала и док је сређивао хартије, испреметане после јутрошње унукове најезде. Но чим је требало узети перо, заустављао се пред немогућношћу коначног уобличавања сопствених становишта. Иначе, речи које су се већ чуле, или које су биле близу уобичајених очекивања, па и оне које су значиле оповргавање неких од тих ставова, могао је да исписује без сметњи, али у томе није видео никакву сврху.

И опет, неосетно, изнова га обузима помисао на кулу. Само сада је ван времена ноћи и чувања, у некој недирнутој изолацији, над нејасним просторима, у наступајућим временима која могу само да се слуте.

Да ли су то били простори измишљеног или претпостављање будућих могућности на темељу збивања која су се десила, или се дешавају, професор није знао. Тек, покушавао је да их види, али до разазнавања ни у обрисима није долазио.

Тада му се, изненада, кула причини у чудесној светлости која је прозрачује са свих страна. Није знао какав је то знак. Можда је то био само шири видик и чистији ваздух: огромне струје светлости и ваздуха туда су текле изнад града, увелико замагљеног издувним гасовима возила и других направа.

Изашао је на терасу:

— Не, не, то више није историографија — говорио је као у бунилу.

Да ли је стварно доживео ту светлост? — трајала је недоумица и када је поново, незнано који пут, узалудно покушавао да пише. Уосталом, полако се ширио сумрак и надолазила ноћ, и губила се илузија светлости која прозрачује кулу.

Одоздо, са доњег спрата, зачу се звук трубе. Ближио се кули. Унук је долазио.

Очекивао је да ће рећи, као што је досад бивало: „Деда, спремај се да чуваш град!"

Међутим, неочекивано рече:

— Деда, покажи ми подрум.

Игра с кулом завршавала се и почињала је нова. Али откуд сад подрум?

— Зашто би у подрум?

— Мама ми је читала *Три хајдука*. Хоћу да видим како им је било у тамници.

Професор се сети обузетости том песмом када му је бака, док још није знао да чита, прочитала из Змајеве *Певаније*. Често ноћу није могао да заспи престрављен њеним призорима, а у сновима је видео како костури хајдука оживљавају на дну тамнице.

Како се играти у подруму после игре на кули, а да то не буде игра ужаса, заиста није знао. Требало је унуку препустити да је започне, па ће онда видети како ће је наставити. А сам је слутио да ће га подрум можда одвући пре у понор времена него кула.

Подрум је од пресељења и замене старе гломазне етажне пећи на угаљ етажном пећи на струју био празан, без угља и дрва, па и без одложених делова старог намештаја које је син одатле немилосрдно избацио.

Шта ће од тог испражњеног простора створити унукова машта, а шта моја домишљања? — питао се професор радознало, али још увек у страви.

— Па ту ничега нема — чуо је разочаран унуков глас. — Вратимо се на кулу.

Те речи одобровољише професора, јер је игра ужаса била заобиђена, али га и ускратише за даља домишљања. И опет, и ту се испречио син. Да није избацио старе ствари, можда би могућности за нову игру и било, јер би свакако подстакле унукову машту.

На кули настављала се стара игра.

— Деда, спремај се да чуваш град.

— Спреман сам — рекао је.

— Добро. Ја сад идем да спавам. Заменићу те кад се пробудим — рекао је унук и затрубио.

Звук трубе давно је замукао. Професор излази на терасу, загледан у ноћ над градом. Најезду таме прати узнемирујућа мисао о подруму. Да ли заиста доле пре него на кули може пронаћи пролаз ка некадашњем добу? Да ли се спустити у подрум и тамо, у потпуној изолацији, окончати расправу? Или, коначно и неопозиво — зазидати се у њему?

Бежи и од те самомучитељске мисли. Не би да изневери кулу, своје последње уточиште. Зар се и унук, после разочарања у подрум, није вратио кули? Али професор је сад несигуран и у њу. Не зна јој и даље сврху, сем да му је једино нека врста азила.

Предалек остаје седамнаести век да му се отвори, предалек протекли дан, такође одвојен од њега. А свуда унаоколо немушти ток времена у ноћи, над градом, сливајући се у недогледне бездане. И подрум, још неиспитан пролаз до њих, и да га мами и да му прети, и кула, да га задржава да се неповратно не сурва у амбис подземља.

ДОБРОСЛАВ СМИЉАНИЋ

ЛЕСТВИЦЕ ТХАНАТОСА

ХЕЛЕНИСТИЧКИ ПРТЉАГ

Доносилац светлости испред подозривих очију
разместиће свој хеленистички пртљаг — лазурне
светиљке од керамике, пехаре и амфоре,
плочице и гривне, прстење и цитру Орфејеву.
Затим зажди пламичак у свећњаку и очас
ноћ се кружно размаче и згруша на лимбу.
Изронице лица и засјаће беоњаче. Сферна
и дрхтурећа ничија румен негде на путу
блискошћу озрачи тела утрнула од зебње
под великим вењаком. Увек се чека нешто.
Жижак је предстража уз коју невидљив бездан певуши.
С његовог дна жилава снага несвелу подиже руку
која још долива уље до закаснелог јутрења.

и бренца звоно хтоно
прашећи слуг на пут
свему је протохроно
измерен азимут

Ту молидбено сидро слази у ројеве провиђења,
ткање их шарају на ланену кошуљу Спаситеља,
а ковачи кале чавле како би кошчатог издржали.
Пекари мешају тесто и крв, врте на ражњу младог
змаја,
прича ће кружити око стола, јешће они под столом
а време ће се забрбљати са реком у отицању.
Талас ће правити нежан вртлог око белих ногу девојке
која је сакрила слику гозбе на дно бунара-бољке,

јер они иза седам гора из приче ни јашући ни пешке
носе петлове што уче зору да им испод крила свиће.
Водом са Видовог врела не лечи свако вид за невидљиво,
у мимогреду се нестаје дубље него у смрти;
од крајње тачке има још тачака до краја.
Чим се отвори, рећи ће то књига што мртве у вреву
враћа.
Полифем, светионик с архајским сунцем са зенита
свевидећ, свеједно, биће преварен; слепило и лукавство
ући ће у потомство као камени прах клесачу у плућа
што улази. Поред поља битке, јаука и узвика закрвљених
пролази нешто друго што ће им у наслеђе укњижити
летописац; неколико часака умирања биће довољно
да се онај с краја повести појави у привиђењу
и каже подозривом: То је То. Можете ли То одбити.

НИКО

Вративши се у Итаку он се већ звао нико,
Семе за усев осушено нико није бацио у бразду,
сунчево платно на стени детињства беље је после exodusa,
велики кобац јутра преселио се у суседно краљевство
где слећу јата птица на свеже пролећне оранице.
Неколико капи крви јагњета на оба довратка куће, пре
одласка,
магичан је штит од смрти за првенца који остаје на дому
да ослушкује подземне експлозије сунца у зрневљу, елегично
слегање сутона у замирућем одјеку звона на предводнику.
Хорос је неодређен откако је крик на крсту замро без одјека
и позна сунца друкчије отварају набрекли пупољак булке.
Још рука има своју парцелу у пољу, не и свој цвет
што ноћива у срцу. Распукли кругови улили су у Велики круг
самстава све повратке. На сваком месту више нисмо на
своме
и нема сусрета у ноћи док лице лицу не свиће на путу.
Промењени су знакови на новим мапама, без стрелица
царски друмови воде у неисцртане јазбине молоха.
У аутu, слушаћеш синтетички глас анђела, електронско
дај нам
данас; јуче и сутра нису вагони твога воза;
измиче оно далеко у простору унакаженог сна
који се скупља као шагринска кожа.

ПТОЛОМЕЈ РЕЧЕ ДА ОСТАЈЕ НА СВОМЕ

Птоломеј рече: привиди су маске непонуђеног дара
династичкој ружи, брушљан отпадништва стамњује рад
главе, лексикон лажних места служује лакоме жбире
и ми рашљамо лавиринтом иза непробуђених месечара.
Подсмешљиве маске носимо кад мењамо иконе и кумире,
наслеђене, уз трошкове чудесне душе која лом и пад,
понекад, опева, алком језика везујући за сан све
што не умире, не спомињући оне које још нада вара,
јер само безнадежни знају куда понорница тајно
кртичи, где увире и где извире. Зато су немљи.

Птоломеј рече: ја остајем на своме. На земљи
која рађа и зна да сунцу одговори пуцањем
пупољака, а светској студи, једино вечној, праском
стабала. И зашто би се вилинска ова грудва боја
вртела око огња једноличног у срцу студени
свепрождируће? Јесам ли мање ја и мањи себи ако
поричем непорециво. Кад све дохватам руком и мерим
телом: мирисни хлад лета под липом где вију етеричне
несвесице, искон-душа воде, капање ноћне росе
с небеских кола у неломичном трепереньу. Златни талас
жита пред пустињом која вреба заумну моју језу:
откуд долазим? Јесам ли наглио некуд за нечим кад већ
јесам онај који ће с неким бити носилац ватре,
и снаге да се буде. Дух шуме, кад ноћу дође
у градски парк и стабла са својим мраком
подозриво зањуше око моје самотне клупе, преводи
на језик лишћа оно што сам донео са собом. И што
однети нећу. Ројеви у мени зује и круже светски
колути око зрачног стожера душе из које излазе
благдани. Страсни благдани, кад свих времена
разлике ћуте, а дуси силазе са ума. Љубав, ова
и она, не може у кристале, у дијаманту нема екстазе;
и кристална секира убија песника. Заноћи ли у коначном,
она, с оностраним цветом у срцу, замирише. И кад је
отров,
једина лечи од хладноће. И води кад ни путеви не воде
више.
Где је она, сва грчка сунца, и оно на небу, из Хомера
исходе. Јер све светлости су земаљске ма откуд
долазиле.

ЛЕСТВИЦЕ ТХАНАТОСА

Не бавим се оним што је већ видљиво
и не рачунам на одузета добра која ми припадају.
Нису сви путеви на карти, годишња доба су нам закинули
освит на пучини, поглед са врхунца. Кажу не скрећите
као да путовања нема без путева.
У небо неко диже лествице тханатоса високим летачима
који иду ка себи све више у висину. Велики слапови историје
падају нам на главу, али се не будимо служећи невољи.
У расвит слазе у бунар вилински свици, јона израња из мора,
сказаљка расеца свод у зденцу исконском праведношћу.
Еолова харфа таласом прожме најпре тамну па светлу
страну
дубине, идући површини, у лиснат смарагд наранце. Из
жбуна
вире киклопске капи згуснутог злата, елеузина вична
мистеријама
дочекује скерлетна једра. Богињи под велом скидају накит,
она
ћути загонетно, као звук на цитри што чека трзај први,
и пуцањ
тишине затегнуте. Знакова милости нема, хијерофант ће
изабрати,
унутрашњи сат кренути, а писар повући стрелицу ка усуду.

ДРАГИЊА УРОШЕВИЋ

И НИЊЕ И ПРИСНО

СТЕФАНОВА ПОВЕЉА ЖИЧИ

Жичи поклањам прву јутарњу росу
са цвета различка и из врбових грана,
прво јављање младог славуја
увијено у засновност предака;
поклањам наклон маслачка
и брзи говор Ибра између белутака,
неопјеваних водених зуба,
поклањам муњин одсев
у брзом погледу невесте пред олтаром
и олују хитрих пољоднева у чахури вина.

Жичи поклањам разговор и шапат
и небројено ћутање
за златне и сребрне сасуде,
за пехаре и купе,
поклањам ветрово гргољење
за непромочиве прозоре и обле сводове
које љубављу и склоношћу ми народа
према памтљивом и сјају исказивах,
засадих, запленених из ума
сабраном ми по мери људског
и светлосног узвика до стана божанског.

ПОВЕЉА О ПРИЈАТЕЉСТВУ И ТРГОВИНИ

Ја, краљ Раса и приморских земаља,
земан а пригнан на висока прегнућа,
јемчим круном и заживотном судбином
дубровачким госпарима и трговцима,
браћи по крви и поверењу,
да могу слободно и од лахора неометано,
ходити степеништима и бедемима
у низу владарских покољења
сасноване ми државе.

И месец, и реке, и птице, и звери,
и шумска дебла биће им на услузи,
да посвете, да поставе хладовину,
да звучни знак одашаљу у слух
госпара и доносилаца соли и свиле.

Ја, Стефан Првовенчани,
по заслузи предака и личној краљ,
наређујем да на рекама буду плитки газови,
путеви посути маховином,
да се горе зелене или сребрене
већ према сагласности са годишњим добом.
И веверице да сањају
проходне пређе путеве
кад веје децембарски бели гласоноша
а звезде да зажаре сувомразицом
док себар и властелин
отвара врата дома
да морској жези ватре
припусти држави нам драге госте.

ЗАВЕТНА ЗЕМЉА

Трепери снег на врховима Проклетија
и подрхтава божур на Газиместану.
Из повесних клисура са којих капље крв
и улива се у савест овоземника,
савез небеских и земаљских путовања.
Месечевим дневима и сабласним ноћима
путују духовници, подстицани зраком са неба,
студени под огртачем, олуји под пазухом.

Да ли је то усахло миро из кивота
великог господина, краља Милутина,
надалеко разглашеног законодавца, цара Душана
и лозице на немањићком исходу, цара Уроша?
Ко то из заветне земље
прогна толика завештања
и даде, небеском силом и земаљским разбором,
да се селе свеци и народна појевка?
Странствују велики градитељи и молитељи
и опет потомству завештују да дрещи чвор
који заплетоше олује под светским кровом,
близу небеских вратница, сељенских прстенова,
док је Европа опет на јужном олтару занемела.

БАЊСКА

Велики господине, краљу Милутине,
одузеще Вам право на последњу вољу
као што кобац приземно отима плен.
Сва Ваша постигнућа и усрдност у вери,
зашто не наградиште небески станари?
Почиваще Ваше моштии у Бањској росом,
јутром их носе у Трепчу, подневом у Софију.
Празна остаде Ваша заживотна колевка
да је ветар повија по мери олујних савести.
Шта се зби са оним светлим висинама
из којих свети Сава саливаще ум у ухо рода?
Зар да не помишљамо да је и небо подложно
људској мери,
не снатримо да ће и разбор рода нашег
досегнути поново отачаство светаца?
Да ли сте се, из цваста братског језика,
заželели обновљеног нам језика,
Вашег мермерног узглавља и пута к њему?

СВЕТИ УРОШ

Онде где су замукнули наши свеци
и где се дигла небеска грађа
по мери људских размирица,
клонуо телом млади цар Урош

тражи вечно почивалиште.
Одани су му са пропланака јелени
јер зазираше да по горама лови.
Заувечна жеља, ни по намисли владара,
већ по распознавању олуја у недужним умовима,
савести неба на измаку
преображава се у селидбену трајност.
Ко да чује вапај манастира и Урошевца
којем тек малим знано остави име?

МАНАСИЈА

У смутна времена погурена од терета,
кад облак станује у крошњи,
земља и небо се лицима додирују и плачу,
кише сваки час дођу и сваки час оду,
студени за големим повесним перчином,
деспот Стефан зида Манасију,
зида конаке, школу, куле,
под темељ подлаже властиту бригу.
Час у савезу са Турцима, час са Угрима,
витез Европског змајевог реда,
ослушкује шта му дошаптавају југ и север.
Кошница преписивача уједињује дан и ноћ
а Деспот записује плам душе и буру срца,
преводи са грчког узнемирене реченице,
да као што од Београда до Јадрана
јаше успламтеле коње и прибира род,
да остави на наковњу писмена незаборавни жиг.
Ту се ноћ претвара у дан
и саће историје пуно је радилица
који будућим смутним временима салише отрез.
По небеским мерама Манасија у миленијуме сија.

ИШТВАН НЕМЕТ

ПРАЗНИК У РАГУЗИ

ПОКЛОЊЕЊЕ СЕНИМА ГРАДИТЕЉА ГРАДА

Дубровник, иако мален, сјајем звезде зрачи широм света. Овај Град на простору од свега неколико хектара, што не износи ни један квадратни километар, главном улицом дугом свега триста метара, сјајним зидинама дугим највише километар и по, а одише снагом, величином и пре свега лепотом и хармонијом. Помериш ли и један камен, нарушаваш хармонију целине. Пред тобом је Град, који величанствен у својој лепоти белим сјајем свог камења сваког јутра поздравља излазеће сунце.

Ово је Град Кабога, Скочибуха, Сокорчевића, Божидаревића, Гундулића, Працата, давнашњих каменорезаца, сапунџија, златара, трговаца, сликара, дипломата, научника, бродовласника и црквених поглавара. Припада овај Град онима који су га кроз дуге векове дизали и били заслужни за његов процват, онима који су га вековима штитили и управљали њиме, припада онима који су свој Град од свега па и од злата више волели.

Кабоге нису зато створили Град, да му се вековима касније диве богати ходочасници, али их је надимао понос када би се страни отмен свет дивио њиховом животном делу. Били су они свесни да Град не граде искључиво за себе него и за оне који долазе после њих. Дакле, они су Град замислили, преуређивали, дотеривали кроз генерације тако да осим своје сврсисходности буде и леп, да буде савршенство само.

Ово ремек-дело је остварено; створено је једно од најлепших колективних творевина на свету. И садашњи Рагужани имају чиме да се поносе иако су све то добили као дар. Поносни су они, воле свој Град, али им је у погледу скривена туга,

можда зато што је златно доба Града одавно прошлост, можда зато јер би и мештани и странци хтели само да уживају у златној прошлости. Зар се више ништа не може учинити када је дело завршено? Једино што се може је да се дело сачува. А сачувати дело некада је теже него остварење дела самог.

ДУБРОВНИК У ТРИДЕСЕТ И ЈЕДНОЈ СЛИЦИ

Дубровачке ласте

Сви би да се сликају са голубовима око Орландовог стуба, али тако да се види нешто и од стуба. Ластавице нико и не гледа. Оне не би допустиле, допустиле да их сликају као ухрањени, размажени лењи голубови. Док их посматрам са ћошка цркве Св. Влаха како стреловито круже над Градом, подсећају ме на облаке дроздова код куће и не знам зашто имам утисак као да су стално заузете плетењем једне огромне невидљиве чипке. Као што раде и њихове сестре над Тргом слободе у Новом Саду. Али ове дубровачке ласте су другачије. Њихови су гласови рески јер их бруси и одбија тврдо камење. И након наших излазака, дуго у ноћ чујемо њихов цвркут. Уплићу се својим гласовима у звуке вечерњих концерата. Својим цвркутом ометају Моцарта.

Јесу ли оне кружиле овде и онда када су сенатори Дубровачке републике са камених клупа пред Кнежевим двором посматрали свечане поворке?

Јесу ли вечито кружиле овде над овим трговима?

Хоће ли икада да заврше ону ластавичје фину чипку у облику агаве, коју плету столећима својим блиставим, севкавим кљуновима?

Михаљ Мајтењи, који се толико пута враћао у овај Град, да ли их је запазио, да ли је уживао у њима?

На тераси Градске кафане видим на лицима досаду и равнодушност, која ме за тренутак запрепасти. Ови људи као да немају више о чему да разговарају, само буље преда се. Али, можда и они ослушкују ласте и тако се, урођени у сопствену тишину, опраштају од Града.

Сви смо ми овде у пролазу, сви смо ми овде привремено као ласте. Кружимо као омађијани по овим трговима, затим одлазимо, под бременом утисака који у нама дамара заувек. И тешимо се уздишући: па и ласте се враћају с пролећем!

На зидинама смо. Недеља је. Подне. Испод нас је море, наспрам нас раскриљени прозори богословије. Можеш да загледаш не само учионице већ и велико заједничко купатило.

Свуда су момчићи средњошколског узраста. Само би се ту и тамо зацрнела силуета васпитача, професора теологије у мантији. Сви су ученици у цивилном оделу, а у купатилу у купаћим гаћицама. Један од њих управо стоји пред огледалом и цеди бубуљице.

Учионица нагло оживљава. Један свештеник улази, разред устаје, сви се прекрсте, моле се скрштених руку. Заједно са свештеником сви су окренути распећу које виси на зиду. Младић поред зида поче да се разгибава, подигао руке, па их савио изводећи лактовима трзаје уназад. Очито није у сферама духовног. Он гимнастицира за време заједничке молитве. Док њега обасјава плаво небо, кроз отворени прозор пљуште сунчеви зраци.

Било би лепо потражити некадашње Дерије во пребивалиште, некадашњу собу Михаља Каролија и његове породице и оне прозоре на спрату или балконе на којима је Ђерђ Б. Сабо радио тушем наш мали цртеж. Али све сам адресе које би ме упутили на траг заборавио код куће.

И нисам баш ни сигуран да она места још постоје. И да је Ђерђ Б. Сабо жив да ли би знао где се налазе они прозори, они балкони? Не верујем.

Пре петнаест година провео сам овде са својим пријатељем четири дана. У којој смо то улици становали, у којој кући? Моје сећање прикрива петнаестогодишњи талог.

У међувремену овде се баш ништа није изменило. Од тада чак ниједан камен није померен са свог места. Није триста година. И сада је на Страдуну гужва и његов камени плочник светлуца попут леда замрзнуте реке.

И улице после ручка миришу на свеже пржену кафу.

Ту, на углу у самом подножју Онофријеве чесме (из које од 1438. тече вода!), један стари гуслар у народној ношњи сваког послеподнева и вечери приређује вишечасовни програм. Седи он на малом троношцу испршен и поносно забачене главе, као гуслари на старим платнима. Његови бркови засукани су као игле. Ритам за свој инструмент одређује ударцима ногом. Ово мора да га веома замара. Он сатима без престанка удара ногом! Тако мора да га боле табани. И сваког трећег дана мора да пенцетира ципеле. Да ли му се то исплати за оно нешто ситнине што му бацају пред ноге?

За вечерњу представу он чак и не узима новац. Тада га окружи млад свет и он у том прстену свира за парове који играју. Једнако је испршен и поносно забачене главе као што је био послеподне пред туристима.

Овде је и у септембру лето и током читаве године трају Игре. Као да је увек Празник.

Чини се да овде сви који долазе из разних крајева света на ходочашће имају свој мали ресторан. У који се после својих разгледања Града, увек враћаш. Наш ресторанчић се отварао на песников трг, на пијацу. Овде је свраћао и носач са две ноге. Назвали смо га тако јер је на једној нози имао ципелу а на другој папучу. Иначе био је то озбиљан и трезвен човек. И сигурно је био једини у целом граду на чијем је прсту блистао огроман златан прстен. Тај је прстен био страшно велик. У одсудном тренутку могао би њиме да убијеш човека. У оптоку прстена био је турски дукат из 1923. године. Купио га је пре много година за позамашан износ. Од тада су многи хтели да га откупе, али он га не би дао ни за какво благо. Прстен је тамо где му је право место, ту на његовом прсту. Иде он тако Страдуном, вуче ниска колица на четири точка на којим су елегантни кофери, а на руци којом придржава руду сјаји му се огромни печатник. Странац, кад га таквог види, може само да се ишчуђава. Јао, на шта је овај сироти човек спао, вероватно памти и боље дане. Из тих времена остао му само овај чудесни прстен. Али му је стога до њега још више стало.

Заиста, стало му је до прстена. Сви га, па и ту у малом ресторану, примете на његовом прсту. Сви се странци дискретно ишчуђавају. Носачу са две ноге се то свиђа и, ко зна, можда му је баш зато до тог прстена толико стало.

Ех, вајка се он, нема промета, нема превоза, нема ни зараде.

Са пијачног простора су већ отишли продавци. Столови су склопљени и прислоњени уза зид поред чесме. На сјајном плочнику су остале само две одбачене метле. Сат избија дванаест, голубови су већ прекрили кровове кућа на тргу и чим су угледали мушкарца са кантом кукуруза обрушили се на трг те за тили час покупили зрневље које је било просуто пред њих. Сада је време за ручак голубова, време када их званично хране. Наиме, у градском буџету има ставка која се односи на исхрану голубова. Њима сваки дан следује по једна канта зрна кукуруза. Наравно, знају добро градски оци да је једна канта кукуруза на толике голубове јако мало, да им је то довољно тек да преживе. Али су ови људи вешти домаћини и знају да голубове, у ствари, хране осиротеле тетице, усамљене дедице, а највише туристи. Хране их чак и сада, зими. Али голубови су већ напустили место где се хране, одлетели натраг на своја уобичајена места, на Лужу, на симсове Светог Влаха, на црепове Спонзе где уређују перје и на малу Онофријеву чесму да пијуцкају, перу ноге и чисте кљунове. Наравно, то се из прозор-

ског удубљења малог ресторана не види, али сазнање да је тако испуњава нас осећањем топлине. Та, откад смо ту, ништа друго и не радимо осим што тражимо себи неко место, бирамо себи прозоре и балконе. Ту, у старом граду има безброј прозора и лепих камених балкона. И ова стара госпођа наборана лица са старомодном ташницом, која сврађа сваки дан на шољицу црне кафе или чаја, има на спрату где станује три прозора која се отварају баш на овај шаролики ужурбани трг. Али она не воли горе да борави сама у празним собама. Ту, доле у крчмици, међутим, увек нађе некога с ким може да поразговара; нама је причала како јој је муж умро на овом тргу.

„Мој муж је био јако дебео човек а тог дана је била врућина, сунце је паклено сијало, нарочито ту на тргу. Мој муж је ипак сишао са спрата и хтео да пређе на другу страну, али се на пола пута онесвестио и умро", поверила нам се она, што је вероватно често радила странцима.

У подневној гужви и чика Аца, бивши посластичар и скитница, који мојој жену поздравља са гласно „љубим руке", на мађарском, овде налази себи место. Он и на овај начин жели да изрази своје некадашње уверење да у Дубровнику, осим њега, нема финих људи. Наиме, права господа живе у Макарској. Тамо је он био две године посластичар, да би се, пре двадесет и две године, настанио у Дубровнику.

„Али, молићу, радио сам ја и у Пешти у једној посластичарници на Андрашијевом путу. То је било у време Беле Куна, а после Беле Куна дошао је Миклош Хорти Нађбањаи."

Чика Аца, који се родио у Београду, проскитао пола света правећи фине слаткише а сада волео само лозовачу чисту као суза, умео је лепо да приповеда. Али Дубровник није могао да заволи ни после двадесет и две године. Он је једини од кога сам чуо тако нешто.

„Зашто се не вратите у Београд?", упитао сам га.

„Господине, ако човек нема никога, сасвим је свеједно где живи."

Не знам. То стварно не знам. Али видим како овде живи, видим да се може и тако. И није сасвим свеједно у којем ћеш ресторану пре ручка да попијеш чашицу добре лозоваче. Чак и у овом „непријатном" Дубровнику постоји неко место, неки ресторанчић у ком његова немирна душа у овом „добровољном изгнанству", које траје двадесет и две године, налази себи смирења.

Где ли је сада онај канадски брачни пар с којим смо се овде увек сусретали у пријатној атмосфери малог пијачног трга, Канађани који су после својих разгледања Града увек свраћали овамо, у току месец дана сваки дан, и увек пили само

пиво и запалили увек једну цигарету, а кад би хтели да повуку дим ту једину цигарету додавали једно другоме. Нисмо их видели већ три дана, вероватно су отпутовали. Никада нисмо проговорили ни речи и никада нас више случај неће зближити. Али нам они сада у овом ресторанчићу, нашем привременом дому, јако недостају.

Хоће ли неко приметити наш одлазак? Хоће ли старој госпођи, носачу са две ноге или неком другом на трен пролетети кроз главу да недостају двоје мирних странаца, који једва да су разменили коју реч, али који су се очито јако добро осећали и увек радо седели тамо за оним малим столом у прозорском удубљењу.

Куд се деде Орландов нос?

Ако ти је до забаве само изиђи пред Палату Спонза, између једанесет и један пре подне, и посматрај дубровачки корзо, посматрај како бујица људи прелива Страдун. То је изузетан призор који никада не може да ти досади. Не знам од када су почеле ове подневне шетње, али ако си већ ту, и пропустиш да посматраш ту променаду, ниси доживео јединствену атмосферу Дубровника.

Већ због те атмосфере вреди да се овамо повремено враћаш.

Камени плочник Страдуна дугачак је непуна четиристо а широк петнаест до двадесет корака. Страдун, обасјан жарким златом сунца. Као костур неке огромне рибе чије су кичмене кости споредне улице у густом низу. То знају само они који су уздуж и попреко прокрстарили овај Град. А они који управо стижу у Град, кад прођу кроз једну од главних капија, заустављају се на углу Палате Спонза и, док им срце силно дамара, несвесно се машају џепова тражећи у њима свечане улазнице у блистави салон Европе.

Нас двоје смо у овом салону помало збуњени, није чудо, стижемо из азијских пустара. Крадом бацам поглед на ципеле (скоро да сам рекао опанке). Да се на њима није скорело блато? Но што се мога изгледа тиче све је у реду, само ме очи одају. Сувише сам радознао док гледам око себе, али ми поглед одмах пада на сувоњавог Оскара Данона, славног диригента који, вичан салонима, језди Страдуном гологлав у свом црном џемперу, као да му је неки од предака у најмању руку био главни диригент Дубровачке републике. Затим видим једног члана „Дубровачких трубадура", па једног познатог играча „Динама". На крају Страдуна, после једног завијутка, зауста-

вљамо се пред витезом Орландом, који овде стражари добрих петсто година, застајемо јер Орланду недостаје нос.

Запањено гледамо каменог војника. Куд ли му се деде нос? Кад смо га прошле године видели, његов нос је био читав. Сада се види само осакаћено место и носне шупљине из којих, као из лобање, зјапи мрак.

Овај Град између осталог волимо и зато јер у нама буди илузију трајања, илузију вечности. Илузију да се овде, било када да дођемо, ништа неће променити. Овај Град је као море, као стрма стена која штрчи из мора. Овде се не преуређују улице, тргови, овде нити руше нити граде, овде све стоји онако како је изграђено поново после великог земљотреса. А све је, углавном, поново изграђено као што је било пре велике катастрофе пре триста година. Неке грађевине су одолеле катастрофи. Кад дотичем ово камење знам да су их вековима пре мене дотицали безбројни верници Града. Па ако се већ не можемо сусрести са њима, кроз ове додире по камењу ми ипак размењујемо поруке. Тако овај Град, вечан и постојан, преноси поруке. Зато нас дубоко погађају и најмање промене. Нека се свет мења али Дубровник никада.

И ето, сад нема Орландовог носа. Сумња у вечност.

Следећег јутра хитали смо у наш мали ресторан на Гундулићевом тргу где смо увек радо пили кафу. Једно за другим пристизали су наши познаници. Били су то грађани са дубровачке пијаце, све саме далматинске причалице. Било ми је лепо, као код куће у неком ресторанчићу са својим старим познаницима. Али кад смо се нас двоје сместили на нашем старом месту крај прозора који је гледао на трг, застаде нам дах као и јуче пред Орландовим стубом.

Наиме, трг је био празан, сасвим празан. Песников споменик је био на старом месту, али трг је био празан. Било је преподне, пијачно време. Куд се дела пијаца?

Девојка нам донесе кафу објашњавајући: прошле године у априлу преместили су пијацу у Лазарет, у бившу зграду болнице за инфективне болести.

Згледамо се разочарани: Зашто нас нису питали!? Зашто нису питали ни остале дубровачке вернике? Градски оци би требало да знају да Дубровник не припада само њима и Дубровчанима, већ читавом свету, ревносним ходочасницима који се овамо враћају. Можда се неко враћа овамо баш због ове богате пијаце, где већ у јануару усред зиме конављанске жене још увек у народној ношњи продају свежи преколац, главице салате чипкастих листова, дробњаке велике као песница, венце смокава накићене ловоровим лишћем, сир, каранфиле и руже.

А сада су ову дражесну бучну пијацу, шарену од цвећа, пијацу по којој се шири мирис зачина, преселили изван градских зидина.

Наручим чашу вина и, озлојеђен, попијем је на душак. Онда хитамо на Порпорелу где је увек много света, где можеш да сретнеш беспосличаре, можеш да видиш оне који уживају у сунцу или оне који спуштених капака ослушкују вечити шумор мора.

Васкрсење код Белих фратара

Један радник са чаковом од новина на глави набацује лопатом црвенкасто мрку земљу на косо постављену густу жичану мрежу. Док ради звиждуће. Један други радник пинцетом издваја кости и натруле крпе са гомиле непретресене земље. Остали уз „хо рук" дижу мермерне плоче са изгравираним гробовима, углачане до сјаја, и износе их у клаустор. Враћајући се по следећу плочу они кошкањем показују да овде има снаге која брда ваља. Млади су, расположени, лудирају се. Ударају једни друге по плећима, скачу преко отворених гробница као да прескачу обичне јендеке. И, боже прости, понекад и опсују. И то овде на свом садашњем радном месту у цркви, овде код Белих фратара у чувеном Доминиканском самостану.

Наиме, радници управо раскопавају светилиште, испод којег, као испод сваког педља земље унутар старих зидина, има много старих гробница. Тамо доле полако се претварају у земни прах остаци бискупа, црквених и световних великодостојника и отмених грађана Рагузе. Малопре је споменути радник са папирним чаковом звиждућући решетао њихове земне остатке. Високо, кроз прозоре усечене испод крова, пљушти сунчева светлост и удара у очи Чеду Божјем на једном олтару. Чедо као да је живо, али се у мајчином крилу и не помери. Са изразом вечне ведрине на лицу седело је Чедо на крилу, месту које је било као створено за њега.

Дошетам до радилишта. Око нас расте радознала гомила. Призор отворених гробница углавном потреса присутну стару господу, Немце, Холанђане и Енглезе. Они су вероватно свратили да виде Божидаревића и Тицијана, али их је одмах на самом улазу зауставила хамлетовска сцена.

Међутим овде, као што сам већ споменуо, нема мрачних сцена. Над отвореним ракама мувају се млади, здрави радници пуни живота, купећи рђасто мрке лобање, лопатице, кључне кости, кости руку, ногу у велике кутије од детерџента. Сваки део костура ставља се у посебну кутију, само су дрољци одеће

давно упокојених помешани, јер сви редом доспевају на један велики пластични чаршав.

Ко су ти покојници? На то питање би вероватно могао да одговори стручњак, који овде надзире радове, као што би знао и њихова имена, на основу натписа са скинутих плоча. Знао би и када су живели и када су умрли, понеки од њих и пре петсто година. И ето, након петсто година они су на решету. Претресају њихове кости. Оно што остане на жици биће поново сахрањено, али шта са оним што се проспе под решетом?

Следећи дан смо се због кише склонили у самостан. Баш смо стигли на мису. Било је ту неколико верника, два редовника и једна часна сестра за малим хармонијумом. Иза леђа двојице редовника који су служили дизала се гомила кутија од детерџента. Њихов садржај је нама већ био добро познат. Но, помислих, на овој недељној преподневној миси биће више бивших Рагужана него садашњих. Али, ми живи и они покојни добро смо се разумели у великој прохладној цркви.

Приликом треће посете, у понедељак или уторак ујутру, већ смо се сасвим навикли на споменуто васкрсење у људској режији. Сада смо дошли овамо из пуке радозналости. Када смо крочили кроз споредни улаз, радници су управо скинули плочу с једне гробнице. Но, шта је доле? питали смо се. Прво су у њу бацили поглед радници и надзорници, затим смо се и ми прогурали до руба отвора раке. Били смо разочарани, јер је на дну гробнице било само старо дрвено корито и на једном његовом крају — тањир.

Отишли смо да видимо Божидаревића и Тицијана. Успут смо свратили у сакристију Милићевића, некадашњег великог архитекте Града. Испод сакристије сањали су свој вечни сан Рагужани, а међу њима и један мајстор ткач по имену Пантела, оснивач овог заната у Дубровачкој републици. На његовом надгробном камену уклесан је голуб који кљуном управо откида са једног дрвета последњу гранчицу, наговештавајући тако изумирање породице Пантела. Узалуд смо међу осталима скоро пола сата тражили његову надгробну плочу. Весели радници ће је сигурно наћи када буду радили овде. Његове ће остатке прорешетати, а рђасто мрке кости привремено убацити у неку велику кутију од детерџента.

Када сам већ толико причао о костима, хајде да споменем да су фратри у овом самостану сачували лобању мађарског краља Стевана државотворца и да су током дугих година чували „свету десницу".

Сада у маленом врту прелепог клаустора један фратар калеми руже, на дрвећу жаре зреле наранџе и над клаустором сјаји безвремено дубровачко небо. Сада нас више не ужасавају

отворене гробнице, рђасто мрке кости и нацерене лобање, јер се у нама све више утврђује сазнање да смрт не пребива у гробницама већ у нама смртницима.

Гитаристи у цркви

Приликом наших излазака у Град или при повратку у наш хотел често смо свраћали код Доминиканаца, код Белих фратара, јер је њихова црква, у поређењу са другим црквама, била најлепша у Граду. Већ смо и лане радо завиривали у овај самостан, не само због мађарских реликвија већ да уживамо у самостанској тишини прелепог клаустора, да се дивимо травњаку необично зелене боје, огромним плодовима лимуна који су се жутели, стаблима наранџи, да се дивимо каменом бунару у средини малецког дворишта, који је ту изграђен пре триста педесет година, Тицијану у малом самостанском музеју, Божидаревићевој слици, поново на свом старом месту у цркви, Хамзићевом триптиху и понајвише да сазнамо где су смештене претресене кости. Већ сам раније причао о необичном васкрсењу које се догодило ту, код Белих фратара, да су раскопаване гробнице око олтара, да су пробиране и претресане кости Рагужана који су овде сахрањени пре више стотина година. У некадашње светилиште сада су постављене нове оргуље које попуњавају сав ранији простор, њене свирале изгледају као прсти огромне шаке.

Једног недељног преподнева поново смо дошли овамо. Нас двоје док шетамо међу старим зидовима самостана враћамо се триста, петсто, седамсто година у прошлост и тај лет у прошлост узбуђује више него излет у неизвесну будућност, јер је овде прошлост толико очигледна да је можеш дотаћи руком. Овог пута, међутим, нашу пажњу нису заокупили стари клесарски радови, него млади људи дуге косе, који су у простору главног олтара испред нових оргуља грозничаво постављали микрофоне и појачала. Некадашња гробна места била су прекривена мрежом кабела. Кроз споредан улаз довукли су велики бубањ. Затим су унели мале електричне оргуље. Донели су и гитаре.

Дабоме, ми смо већ чули за мисе са бит музиком. Ови младићи се очито припремају за наступ. Касније стижу и девојке. Оне припадају саставу, нервозно се договарају са младићима. Вођа састава је ванредно елегантан, свечан и озбиљан. Његовој пажњи ништа не може да промакне. Покрети његових танких прстију подигнутих увис значе заповест. Чланови састава се углавном понашају превише слободно, они се дрму-

сају, тресу, скакућу на овом светом камењу, као да се налазе на подијуму неке огромне бљештаве хале на концерту. Девојке тихо пробају: свака од њих држи у руци листић папира, једна од њих Библију. Питамо младиће хоће ли скоро почети. Ускоро, кажу, почињемо за који минут. Онда да се стрпимо!

Сад у цркву већ почињу да пристижу и верници. Претпостављао сам да су верници, јер су сви редом стари. Млади су дошли касније. До почетка службе у огромној цркви попуњена су сва седишта у клупама.

Састав се већ био постројио иза олтара окренутог према народу. Девојке су стајале поред младића. Један фратар строга израза и прилично дуге косе појавио се у светилишту у зеленој мисници. У том тренутку огласи се састав прво само тихо, али крепко, без имало духовности, скоро сирово, као да не свира у цркви већ на подијуму неке хале.

Фратар мисник после краће молитве смести се на свој седес, док му је иза леђа хор девојака читао наглас цитате из Библије, читао текстове са листића папира. У тренутку приказања солистичка тачка гитаре је била заиста узвишена. Затим је један чупавац заједукао у микрофон јечећи уз пратњу електричних оргуља. Састав као и хор углавном нису имали пуно посла. Само пред крај службе су из свег гласа, из свег срца забрујали побожну песму која почиње са „Здраво, Марија": коначно су били у свом елементу. Посматрао сам публику, да публику јер је међу присутнима било скоро толико радозналих странаца колико и верника. Све сама радознала лица. Музика их је узбудила. Верници, као помирени са судбином, подносили су ову превише гласну свирку, која је пре подстицала на веселье него на побожност.

Крај је службе. Већ и фратар мисник напушта светилиште, када састав као додатак свом наступу, започиње извођење једне црквене композиције на енглеском језику. Њу већ слушамо стојећи сви на ногама.

Разбеснело море

Претпостављам да има тако насликаних морских олуја од којих ти застаје дах, али ја такве нисам имао прилике да видим. Све које сам видео чиниле су се илустрацијама прича. Или су биле само приче. Приче о бродоломницима, приче о таласима који потапају бродове, приче о узбурканом мору. Биле су приче. Како море заправо изгледа када се разбесни? Можеш ли то приказати кичицом? Да ли си успео исписујући бројне странице папира да прикажеш сатанске силе мора?

Дубоко испод балкона наше хотелске собе чује се необична, јака хука. Знамо да је то море, али кад померимо завесу и погледамо кроз прозор, на тренутак нам застаје дах. Цело морско пространство шишти, кипи, пенуша. Море као да ври, само што не искипи из свога корита. Хоће ли цео Јадран да искипи из свог корита? Сада таласи, ако и не досежу небо, оно сигурно досежу висину крова нашег хотела. А то је висина од око седам спратова. Зелени се море у свом бесу.

Наспрам нас пени се острво Локрум. С леве стране са рта Св. Јакова таласи се уистину дижу до небеса. С десне стране они се обрушавају на градске зидине, прелећу преко Порпореле, преливајући спољашњи руб Каше, где се батргају галебови.

Обузима нас детиња радост, узбуђење и знатижеља. Могу ли тврдити да је то што нас је обузело било јаче од олује на мору? Оно што смо преживљавали у себи било је силније и од онога изван нас, можда, зато што нам је сва пажња била усмерена на разбеснело море.

Кад смо журећи стигли у затворену градску луку, затекли смо власнике барки махом старије људе. Посматрају они преко насипа комешање хучног мора као паори ледену кишу. Такав призор не виђају ни они сваког дана. Чамци и барке чак и ту, у заклоњеној и прилично мирној луци, преврћу се у води као орахове љуске. Не дај Боже да се сад покида ужад, одоше барке у парампарчад. А то би се могло десити сваког тренутка. Власници барки верују да су садашња пластична ужад јача од оних старих од обичне кудеље. Али проносе се вести да су у великој грушкој луци таласи разбили шест барки и да је у Сплиту прави пакао. Ретко југо, јужни ветар, заковитла овакву олују каква се не памти за протеклих двадесет година.

А она, у зиму шездесет и друге? Шта је она била наспрам ове! Ма какви, Иво, причаш којешта. Сада ветар шиба најмање сто километара на сат! Гле тамо, Бепо, дигли се таласи до крова хотела! Да се једном не залете и преко и тврђаве Св. Ивана! Где си сада свети Влахо? Не греши, Стипе, јер нам неће бити спаса. То што сада видиш нећеш видети више у животу. Боље да не видим!

За два сата овде ће бити тихо и спокојно. Само да почне киша! Киша ће умирити све. Да, умириће, али данас од тога неће бити ништа. Добро је ако се море смири до сутра у подне. Е, онда смо тек надерали! Ако ово потраје, ниједна барка неће остати читава. Јесте чули? Ветар шиба сто двадесет километара на сат!

Људи су обучени у сумпорно жуте и маслинасто зелене ветровке. Док причају не гледају једни у друге, сви су лицем

окренути мору, истражују га. Уплашени су као деца кад изненада загрми.

Сада је страшно помишљати на судбину оних који би се затекли на отвореном мору. То се није десило овог пута, јер да јесте ова свезнајућа гомила укочена од страха знала би већ нешто о томе. Али се вероватно дешавало да такво невреме затекне рибаре на мору и да тада не буде испружене руке спаса, која би их избавила из невоље.

Звона оглашавају подне, али из луке не иде нико. Сви верују у чудо да ће барке остати читаве. Сви верују у то, али засад нико не напушта луку.

Сутрадан је почела да пада киша и заиста умирила море; у једном малом ресторану случајно смо се зближили са шјор Бепом. Био је то човек црне прогрушале браде, помало је личио на скитницу. Седео је он тако на столици и свирао на неком необичном инструменту. Пребирао по жицама више онако, за своју душу. Биле су то помало тужне далматинске мелодије. Понеку би и отпевушио. Брзо је уђуткивао оне који су му се петљали у свирку. Није подносио кад се неко прави важан. У њему, док је тако седео у ћошку, без обзира што је деловао запуштено, било је нечег достојанственог, дужног поштовања. Желели смо да слушамо његове сетне песме целе ноћи. Али, одједном је само спустио свој дуговрати, искрзани, поцрнели инструмент, свог друга у самоћи, прислонио га уза зид и, вероватно јер смо му ми ту били најближи, обратио се нама:

„Јесте ли јуче видели море?

Било је незаборавно!

Знате ли одакле је у Дубровнику најлепши поглед на узбуркано море? Са Пила. Гледати таласе док се обрушавају између куле Бокар и Ловријенца. Већ сам заборавио шта је било данас у подне, али јучерашњу олују нећу никад, чувам успомену на сличне буре и само кад могу увек их од почетка до краја посматрам са Пила. Идите на Пиле!”

Поново је узео у крило свој инструмент и почео да пребира по жицама. Крчмарица нам шапну на ухо: „Шјор Бепо је вероватно једини Дубровчанин који не само што говори, већ чита и пише на јапанском. Студирао је права, али је студије прекинуо. Сад скита, свира и даје часове из енглеског и француског. Независан је и поносан као некадашњи Дубровчани.”

Три дана касније шетали смо по молу, на Порпорелама, омиљеном шеталишту Дубровчана. У тај моло уграђен је један огроман камени блок са уклесаним текстом: „Овај камен је тежак 3.159 килограма. На обалу га је 25. фебруара 1879. избацило море”.

Гледамо знаменити камен, гледамо море које се простире пред нама. То море, које је прекјуче опет показало своју застрашујућу снагу, избацило је на обалу овај камени блок. То море сада лежи пред нашим ногама глатко попут огледала. Као да је на огромни округли сто прхнула сјајна, фина свилена марама.

Помислимо на шјор Бепа, поносног дубровачког скитницу, који не заборавља морске олује.

Гундулићев осмех

Држећи се под руку као да нас је снашла изненадна срећа, нас двоје јуримо преко Лучарице. На крају трга, у ресторану где смо обично пили кафу, наш сто је био празан. Заузимамо своја места у прозорском удубљењу, задовољни као да смо поново у својој кући.

Нас двоје не путујемо зато да освајамо свет, да присвајамо неизмерљиво. Сада је модерно да се предузимају пустоловна путовања, да на брзину обиђеш свет, да живиш у илузији да си цео свет бацио под ноге. Да можеш неком да кажеш: „Да, прелетео сам Африку, спавао сам кад смо надлетали Азију".

Нас двоје нисмо такви путници и не волимо мегаломанска путовања. Нас двоје смо се прикључили малој секти, секти оданих. Ова секта из дана у дан има све више чланова и нас је све више. Ту и тамо на Страдуну у подневној гужви видимо неког познаника. То су они који мало-мало, па су овде. Они који као и нас двоје сматрају да има лепоте у томе што се враћаш. То су они који више цене верност од авантуре.

Док сам размишљао о томе пио сам дуплу кафу, која није била ни турска ни еспресо, већ смо је ми звали дубровачком, а заправо је била француска кафа. Испред нас се кроз прозор видела пијаца. Следеће догађаје забележио сам не само зато што нас је усрећио њихов исход, већ и због тога што су везани за „главну личност" овог текста.

Док смо још били код куће стигла нам је вест да су дубровачку пијацу после непуних годину дана експериментисања вратили на старо место, на Гундулићев трг, место за које је везују петстогодишњи корени. Овоме смо се толико обрадовали да смо пљескали од среће. Правда је победила. Није важно што је насиље савладано у тако маленом месту у свету. Наиме, пијаца је са Гундулићевог трга пресељена, против воље грађана, снабдевача и пиљара у просторије средњовековне инфективне лазаретске болнице. За преуређење овог простора градски оци су вероватно потрошили не малу суму новца, снаб-

девши га савременом опремом: пултовима, хладњацима, свим што је неопходно за један савремени трговачки објекат и, што није мање важно, над пијацом је подигнут кров; грађани и пиљари нису више били изложени киши, а дебели зидови су их штитили од хладних ветрова. Али, упркос свему, људима се ово место није свидело.

Али зашто правити слона од комарца? Нисмо га правили нас двоје него Дубровчани. Они су галамећи, уз свестрану подршку пиљара вратили своју пијацу. Чак су по Граду прикупљали и потписе. Градски оци су били принуђени да се повинују вољи народа. Тако је половином августа прошле године враћена пијаца на Гундулићев трг.

Сада је пијаца поново под слободним небом. Под оним небом које је, међу многима, опевао и Гундулић. У средини тог пијачног трга уздиже се китњаст споменик песнику из прошлог века. И овај споменик су подигли Дубровчани. Сигурно је некада давно и сам песник долазио на овај трг. Он сада одозго, помало с висине посматра преподневну живахну гужву, осмехујући се са постоља споменика; његово осмехнуто лице зрачи топлином.

Ми га, наравно, не видимо у овом прозорском удубљењу, али га замишљамо таквог. Нисмо у стању да бацимо поглед на песника, тамо горе, јер нас заслепљује сунце. Остало нам је да посматрамо тезге и људе који цуњају између њих. Видели смо велике букете жутих нарциса. Ово цвеће већ крајем јануара цвета свуда у околини.

Песников трг је свако преподне пун цвећа. И Гундулић се поново осмехује или смеши или се нама тек чини тако. Његове пуне усне само што не проговоре. Његове кости растачу се у фрањевачкој цркви, стотинак метара одавде. Његов портрет, насликан када је имао тридесет и пет година, такође се налази на дохват руке у једној од дворана Палате принчева, али је овде посебно жив песников дух, дух песника тако оданог свом Граду. Он је помогао грађанима да врате пијацу на старо место.

Замолио сам једног поштара да ми исприча шта се десило са пијацом. Он је то радо прихватио. Пијацу коју су преселили ван градских зидина почели су да бојкотују не само купци већ и пиљари. Грађани су радије одлазили на грушку пијацу, која се налази подаље од Града. Затим су прикупљали потписе. Али зашто? упитао сам. Одговор је увек био исти: Овде је била пијаца и пре петсто година!

(Један стари обожавалац Дубровника је у свом одушевљењу наводно поручио из Америке да ће завештати Граду толико новаца колико треба да се засводи цео Гундулићев трг. Надај-

мо се да се ова страхота неће остварити никад. Изнад Гундулићевог трга нека буде само плаво небо.)

После једанаест сати затварају редом празне пијачне тезге или их прислањају уза зид, пијачни се простор почисти за час, јер у подне, када се огласе сва звона у Граду (углавном су сва изливена овде у средњем веку) долећу голубови, запоседају трг, слећу на врхове палата које се нижу око трга, слећу на споменик, па и на песникову главу. Песник ни тада не престаје да се смеши.

Ту, у прозорском удубљењу малог ресторана одакле се види трг, нас двоје занесених верника Града прибијамо се једно уз друго срећни као да су нам вратили стару драгу играчку. Срећни што су и нама вратили нешто. Или зато што све више волимо овај Град.

Хари, чувар Града

Харија туристи у Дубровнику не фотографишу. Они сликају само камење, камене зидине, камене палате и стубове клесане у камену. Голубове обавезно сликају. Харија туристи ни да погледају. Хари је четвороножац, Хари је дубровачки пас.

Харија смо нас двоје први пут видели у малом ресторану, у Бокчилу, горе иза катедрале. Био сам изненађен: Откуд пас у ресторану? Откуд њега овде? Шта ће он у ресторану чији су зидови прекривени скупим ћилимима, а округли шанк право уметничко дело. Откуд овај мешанац? Одмах видиш да је Хари мешанац. Хари није расан пас, нема чак ни огрлицу.

Стоји он тако у ресторану на сјајним керамичким плочицама и посматра троје гостију за столом. Стоји непомично и својим паметним очима фиксира друштво. Био је то леп црн пас дуге длаке. Да је мој, код куће бих га звао Гаров. Овде га зову Хари. Али, налазимо се у Дубровнику. Окрене се овде маса људи из свих крајева света, па се ни један обичан дубровачки пас не може звати било којим именом. Мислим да је овде звати пса Харијем довољно репрезентативно.

Дакле, Хари својим паметним очима бескрајно стрпљиво пиљи у друштво за столом, његово ме понашање просто очарава, јер се они тамо сладе куваним буткицама, које Хари не једе сваки дан. Други пас би у сличној ситуацији скичећи молио, изгубивши контролу над собом. Хари ни да мрдне. Ту не можеш остати равнодушан. Заволиш га одмах.

Од тога дана, кад год би се појавио Хари срце би нам закуцало јаче. И увек када смо га угледали на неком тргу, иако

на то нисмо имали права као Дубровчани, својатали смо га узвикујући: Гле, наш Хари, наш пас!

У ствари, Хари припада Граду. Он је под заштитом. Као што је под заштитом и сваки камен овог Града. Њега не може да ухвати шинтер. Можда у Дубровнику и нема шинтера, већ само камених светаца; где год да погледаш, у свакој каменој ниши је по један св. Влах, заштитник Града, који ти уз своју безвремену ведрину шаље благослов. Тамо где толики камени свеци чувају зидине, а избројали смо их седамнаестак, нема шинтера, немају они овде шта да траже. Унутар ових зидина, на Страдуну, сигурно их није било бар шеснаест година. А Харију приписују те године. Пуних шеснаест година Хари је проживео на овом камену, на сјајном дубровачком плочнику. Зачудио нас је овај нови податак о Харију. Шеснаест година је дуг век за псећи род. На основу оног што смо знали о псима, Хари је већ био старац. Шта све није доживео овај пас који је добар део свог живота проживео сам. Други пси би већ угинули без господара. Што смо више сазнавали о њему био нам је ближи, као и људи са којима се дружио.

Приметили смо да Хари „контактира" само са Дубровчанима. Истина, ињуши он сваку фукару, али напушта их брзо. Хита међу своје. Хари воли само мирис Дубровчана.

Једно вече нас је гануо до суза. Седео је пред улазом у позориште и чекао да се упале лампе у предворју. Чекао је да публика крене напоље. Ишчекивао је као што кућни пси ишчекују повратак свога господара. Чим су се раскрилила врата, Хари је кренуо унутра. Чекали смо шта ће се десити. Хари је из испратио на улицу посетиоце, који су га тамо помазили од милоште. Дубровчани су се сагињали, звали га по имену, тапшали га и мазили по леђима. Харију је то било сасвим довољно. То му је недостајало и због тога је „одлазио у позориште". Затим би се задовољно одгегао према ускоj улици, названој по мајсторима ковачима. Не могу да кажем да је задовољно журио кући. Хари нема стално место боравка. Он станује негде у Граду. Нико не би могао тачно рећи где он увече склапа очи. То је негде ту, у некој од ових уских улица у којима је много згодних псећих јазбина.

Док смо упознали Харија, уверили смо се колико су Дубровчани били добродушни. Наиме, нико никад није викнуо на Харија, нити му загорчавао живот чак ни нестрпљивим трупкањем ногу. Хари је овде могао да улази слободно у радње, мале ресторане, предворје позоришта, па можда и у општину. Нигде му нису показали врата. Харија сви пазе у Граду. Са њим се односе с дужном пажњом. Не збијају са њим шалу. Али су га зато навикли на слаткише. Чашћавају га шеће-

ром у кесицама од два грама. Хари зубима начне кесицу, проспе шећер па га натенане, без знака лакомости, полиже са пода.

Набавили смо и ми такву кесицу шећера и чекали прилику. Око подне, кад се на Страдуну искупи толико света као да је празник, Хари се најчешће налази у ресторану „Код Орланда" у којем се обедује стојећки. Он је и овог пута кроз отворена врата посматрао Дубровник, посматрао непрекидну живахну гужву у најотменијем салону Европе.

Хари, позвао сам га, изволи! и затресао малецку кесицу испред његовог сјајног носа.

Узео ми је из руке кесицу, али ми је одмах испустио пред ноге.

Није нам успело да освојимо Харија. Хари је био карактеран, њему је била довољна љубав коју му је поклањао Град.

Подневна чаролија

Неколико минута пре дванаест, пре подне, без обзира у ком делу Града бисмо се баш затекли, хитали смо на Страдун, на Лужу, да се нађемо негде између Звоника и Орландовог стуба, да на месту као унутар лакта великог слова L доживимо необичну појаву у подне, због које смо се увек враћали овамо.

Ми смо ту појаву звали подневном чаролијом.

Лице Града тада као да оживљава, као да се на њему нешто покрене или промине неко необично светлуцање, те ти се чини да простор унутар величанствених зидова зрачи ведрину. Није то осећај обичне свакодневне ведрине, или нападна покладска безбрижност, већ нешто бескрајно лепо што те обузме целог и на тренутак испуни срце топлином.

Наравно, подневну чаролију не доживљаваш тек тако. Утисци преподневне шетње делују на тебе, као сјај сунца који те сада преплављује сливајући се из различитих праваца, попут малених поточића, па и са три симпатична свеца испред давно закључане капелице Белих фратара у непосредној близини, који се безмало двеста година препиру изнад улаза у капелицу и још увек не могу да се објасне. Од тада су и пропушили, томе су их научили мангупи. Истегну се они до светаца и гурну им сад међу ове сад међу оне прсте понеку цигарету. Из мени непознатог разлога то овде не делује профано и грађани се због тога уопште не згражавају. Свецима баш пристају цигарете. Као да су мање укочени. Као да њихове меланхоличне ликове не обавија вео тајанствених догми, већ лагани дим цигарете. Светац у средини, не знам зашто, увек ме подсети на Имрета

Шафрања. Да ли се маестро „препирао” са свецима? Да ли им је „нудио” цигарете? Или они тада још нису „пропушили”?

Открили смо још једног симпатичног свеца, са каменом глоријом на глави, брадатог свеца доброћудних великих рашљастих бркова, који више од триста година пиљи у тиху уличу, у једну од две главне улице у Дубровнику, у улицу Прије-ко. Овај мали кип, величине једног педља, као и три свеца који се препиру, увек пријатно делују на нас. Тај осећај пријатности је веома необичан, неки јединствен осећај среће који те потпуно обузме на тренутак, тек за толико да „стегнеш руку” вековима који хује поред тебе.

Ова црква Св. Николе једна је од замандаљених цркава, а таквих има много унутар старих зидина. Када смо се једном шетали овуда, избројали смо петнаест црквица или капела. Има их скоро у свакој уској улици. Наравно, њихове су капије закључане. Овде нема довољно верника ни да испуне простране лађе пет великих цркава у Граду, па су оне мале постале сувишне. Али мислим да ниједна црквица није изграђена зато што оне веће нису биле довољно простране да приме све вернике. Дубровчани су их градили јер су имали пара, квалитетан камен и изврсне градитеље. Мало по мало исклесали су они цео град и украсили га капелама, црквама, палатама и каменим чесмама. Остварили су они чудо невиђено. Остварили ово савршенство у камену. Сваког дана то савршенство слави само себе. Хитамо на Лужу. На Страдуну се таласа свет. Мора да је лети овде у ове сате неподношљива врућина, неподношљив жар и сунца сјај; сада је јануар и овде је пролеће.

Укотвимо се унутар споменутог латиничног слова L одакле се види други крај Страдуна и на месту краћег крака тог слова L пуца ти поглед од угла цркве Св. Влаха па све до катедрале. На тој релацији бих волео да сусретнем три дубровачка госпара — Стјепана Градића и Никшу Пуцића из осамнаестог и Павла Гуичетића из прошлог века. Чекам да се појаве у својим цивилним оделима, у ципелама са копчом, белим чарапама, панталонама до испод колена, у одећи која се носила у осамнаестом и деветнаестом веку. За њима ће корачати госпе и госпари, познати и непознати дубровачки синови: бродовласници, трговци, грађевинари, научници, сликари, песници, дипломате и сви они који су од овог Града створили Републику.

Док их очекујем, посматрам наше старе познанике, који већ низ година заједно са нама у исто време долазе на Лужу. Знамо да ови људи долазе због онога због чега и ми долазимо овамо. Чекамо да се огласе средњовековна градска звона. Тада на лицу Града нешто као да се покрене или само промине, као нека необична игра светлости, због чега се простор унутар

старих зидина пуни ведрином. То није обична, свакодневна ведрина нити она необуздана карневалска ведрина, већ ти на трен обузме душу нека милина. И Страдун се пуни људима који празнују обасјани сунцем, док се преко камења котрљају векови.

Можда се баш због тога враћамо овамо сваки пут, враћамо да поново доживимо тај чаробни тренутак.

Вода и хлеб

Водовод Онофрија ди Ђордана де ла Кава, градитеља из Напуља, функционисао је већ добрих сто година и гргољила је вода из обе чесме које је клесала мајсторска рука, када је Република кренула у нове подухвате, како бисмо то рекли данас у нове инвестиције, започела је да гради велику државну житницу.

Дубровник је, као хришћанске цркве, грађен на камену. Тај камен је острво-стена која штрчи из мора. Из те стене није извирала вода; на каменитим падинама на суседном острву, куд год да си погледао бујале су храстове шуме и чемпреси, али и класови жита. Воду за пиће, кишу — давало је с времена на време небо, али су Рагужани због жита пловили далеко.

У периоду свог златног доба, у петнаестом веку позову Дубровчани споменутог градитеља дугачког имена да реши питање снабдевања становништва водом за пиће. Он је 1436. године започео радове и завршио их за наредне две године иако се не може рећи да је проблем који је требало да реши био лак. Наиме, требало је довући воду у Град преко каменитог терена са удаљености од дванаестак километара. Није ми ни на крај памети да правим нека поређења ако споменем раскопане улице данашњих градова где се кварови на водоводној мрежи, на релацији од неких двеста метара отклањају и по пола године и то уз помоћ савремених машина. Питање је да ли су Онофријеви мајстори клесари користили нешто модерније од обичне ћускије. Дакле, клесари маестра Онофрија су из ревносне Ријеке дубровачке, удаљене дванаестак километара од Града, користећи само ћускије, за две године довукли ледену воду унутар градских зидина. При том су у самом Граду изградили водоводну мрежу која је од тада функционисала без грешке. Наравно, водоводна мрежа се не види, јер је испод земље, испод камења. Али оно што се види и задивљује јесу велика и мала Онофријева чесма, које украшавају два трга и из којих већ петсто четрдесет и пет година тече вода.

Стари Рагужани су се старали да Град и цела Република буду редовно снабдевани хлебом, иако, као што је познато, на простору Републике није било ни толико жита да задовољи потребе оне шачице племства. Но имали су Рагужани довољно злата, окретне и веште трговце, одличне морнаре, бродове познате широм Европе. Њихове велике галије укотвљене у енглеским лукама одушевиле су, наводно, и Шекспира, који их је на опште задовољство Рагужана хвалио у двема својим комедијама.

Нису Рагужани због жита пловили чак у Енглеску, већ су га набављали у суседству, најчешће на југу Италије, на Сицилији или у Албанији, а у годинама беспарице у нешто удаљенијим крајевима — у Египту, Сирији и Француској. Наравно, нису они сваки дан испловљавали због жита, али је ретко прошао дан а да бар један брод не исплови или приспе у дубровачку луку.

Дубровачка република је у то време имала пет хиљада морнара, колико сада има мештана у старом граду. Рагужани су куповали жито кад му је цена била повољна, али им је и његово ускладиштење представљало проблем. Вероватно због потреба све већег броја становника, управа Републике је одлучила да поред већ постојећих складишта сагради и једну велику државну житницу. Одлука о томе донета је 26. марта 1541. године. Дубровчанима смо се прво дивили због њиховог подухвата у вези са водоводом, а сада остајемо без текста, овај подухват достојан дивљења трајао је безмало педесет година.

У приземљу зграде ређају се трапови за жито, тзв. суви бунари, свих петнаест дубоко усечени у стену. Запремина појединог бунара износи хиљаду мерова жита, а у све је могло да стане петнаест хиљада мерова, односно хиљаду двеста тона или сто двадесет вагона жита. Када је жито приспело, они су га разастрли и сушили на спратовима, а потом га сипали у трапове. Наравно, сада су празни, један је осветљен. Буљим у дубину док ме подилазе жмарци. Тамо, попут фосфоресцентних мачјих очију, светлуцају металне парице које су у њега бацили туристи.

На првом спрату зграде под сводом пажњу ми је привукла један „фреска". Слика на зиду, рађена невештом руком, представља једну стару галију, галију којом су допремали жито. Колико ли је пута требало да окрене једна таква галија од Дубровника до Сицилије да би се ови трапови напунили житом? И које је све опасности избегла ова галија док је свој товар довезла у матичну луку? Колико се галија није никада вратило? Али се ова на зиду вратила кући! Насликао ју је за успомену неки надничар, један од многих који су радили на истовару

жита. Изгледа као прастари пећински цртеж. Пиљим у галију све док се полако не покрене, покрене на зиду. И заплови. Плови у вечност.

Дим цигаре над Звоником

Ходајући полако низбрдицом идемо према Граду. Прошли пут низ ову улицу спуштали су се неки клинци дижући бесомучну буку својим колицима на гвозене точкове. Сада је тихо, ћуте и три камена свеца пред малом црквом која је преуређена у бутик. У овој свечаној тишини проговори поред мене Михаљ Мајтењи: „Одавно волим овај Град". Осмехнем се у себи и потврдно климнем главом. Малочас ми је Паника испричала како су њих двоје 1939. били овде на брачном путовању. Тада сам ја имао девет година и нисам био много већи од Мајтењијевог унука, који је сада скакутао пред нама. „Мој колега по перу, покојни Ерне Казмер, посаветовао ме је како да 'освојим' овај Град", наставља да прича увек непосредни чика Мајтењи, и додаје: „ Ако хоћеш да Град живи у теби, треба да му долазиш и лети и зими, и кад си млад и када остариш."

У међувремену стигли смо до степеништа Доминиканског самостана. Паника показује велике прострте блокове камења: „Овде је један каменорезац поваздан лупкао чекићем док му је бела камена прашина падала на косу и обрве. Михаљ је волео да га гледа како ради, застао би и разговарао са њим. Толико пута је застао овде да поприча са њим или је без речи само посматрао човека који је клесао камен."

Неки блокови су још увек ту. Али то је само камење, помислио сам и пре него што би ме то гануло, повуче ме чика Михаљ у страну. Као да би нешто да ми каже: „Слушај", шапуће ми он на ухо „треба да постоји неко место, где ћеш наћи препарирано, сачувано време" и наставља још тише „док на неким местима прошлост доживљаваш реконструишући је уз помоћ маште, Дубровник своју давнашњу суштину испољава на сликовит начин."

„Кажете нешто?", нестрпљиво ће Паника. „Хоћемо ли у онај ваш ресторан?" питала је она у недоумици, јер сам ја инсистирао да одемо у „Бокчило" на кафу и тамо наставимо разговор о чика Михаљу, који је толико волео овај Град и који се са Паником, после њиховог занимљивог брачног путовања, толико пута враћао овамо. Ја сам се од свих ресторана одлучио за „Бокчила", јер је Бокчило, неуморни испичутура, био духовно чедо Марина Држића, тачније слуга и гостионичар

Дунда Мароја. Чика Михаљ, да је жив, указао би том ресторану на малом тргу иза катедрале част својим присуством.

„Не знам тај ресторан", рекла је Паника „ми смо обично излазили у Градску кавану или у омиљени Михаљев морнарски ресторан код врата од Пила." „Заиста", потврдно је климнуо главом чика Михаљ са неког далеког облака. „Волео сам морнаре, волео да слушам њихове приче, али сам приметио да и ти волиш народне ресторане, чији сводови само што те не спљоште."

Овај „Бокчило" није такав, то је модернији ресторан, али се и овде окупља разноврстан једноставан свет: бербери у белим радним мантилима, који су дотрчали из својих салона на капљицу комине, касапи и бакалини, водоинсталатери, возачи барки и други. Свет као онај у морнарском ресторану чика Михаља: „Сви су на окупу, и потомци и наследници: бродари који добро зарађују, транспортни радници, интелектуалци, особље хотела, возачи барки, моторних чамаца, таксисти и туристички водичи. Седе они тамо и само тресу тречента и кватрочента, Тицијане или Онофрије де ла Кава. Сада зими ту под сводовима сви су своји међу својима, једу ситне морске рибе и пију тешка вина: гласни су и весели."

Како је било, у односу на ово сада, у Градској кавани, када је писац Михаљ Мајтењи 15. марта 1939. дошао тамо са својом младом женом?, питам Панику, сада већ удовицу и баку, која покушава да ми представи те давне догађаје. „Па, било је отмено. Али хотел у којем смо одсели био је бедан. У соби је био један кревет, мали сто, један расклиматани орман, једна столица и гвоздена пећ. Одмах сам се сетила опере 'Боеми'. Кад смо погледали кроз прозор, видели смо само ноге, ноге пролазника. Назвали смо га хотел 'табани'. Нема више тог хотела. Налазио се ту негде у подножју тврђаве Св. Иван. Сећам се, када смо стигли, лила је киша као из кабла. Оставили смо своје ствари у соби и отишли у Градску кавану. Михаљ је наручио пилећу чорбу 'а ла естерхази'. Кад смо то појели, следило је печење уз прилог, киселе краставце и црно вино, па ананас, кафа и на крају сир. Тада сам први пут јела сир после ручка. Читаво време нашег боравка хранили смо се тамо и уочи нашег одласка, директор Каване ми је у знак пажње поклонио велики букет ружа."

Од тога доба њих двоје су стално долазили у овај Град као на ходочашће. Одседали су у „Империјалу", „Excelsioru", „Дубравки", „Аргентини", у вили „Дубровник" и другим хотелима. Волели су да седе на „мајмунској" стени, стени у облику људске главе испод Ловријенца, испред овог и морнарског ресторана, испред којег су свако вече приказивали филмске „но-

вости". „Михаљ је необично волео мале увалице на стенама; одлазио је тамо да 'удише' море" причала је Паника. „Али једанпут, када смо одсели у 'Дубравки', која није била ни елегантна ни на добром гласу, посетио нас је један елегантан господин. Нас двоје смо били овде због Летњих игара. Дакле, било је лето и несносно топло, а господин који се представио као Пал Табори, носио је пелерину и бели шал око врата. Нашу адресу му је дао портир 'Аргентине', родом из Суботице, Михаљев познаник. Пал Табори, овај стари израелита, дошао је такође због Летњих игара па је у недостатку бољег друштва, нашао Михаља. Он је на представе долазио обучен у смокинг док смо се ми облачили скромно, али док је он седео у петнаестом реду, ми смо се башкарили у првим редовима. Тада сам била јако поносна због тога."

Шетамо Страдуном, ближи се подне. Паника изненада рече: „И овога пута сам дошла са Михаљем у Дубровник. Он ми је са неба дотурио мало пара. Приказана му је радио адаптација 'Седмоглаве аждаје'."

Стојимо пред витким звоником, чекамо да „зеленци" избију дванаест. Над звоником се преплићу облаци дима као од цигаре. То је од хаване драгог чика Михаља. Налактио се он на један облак или боље седи он као за неким небеским столом и зачуђен пита: „Зар још увек 'зеленци' откуцавају време у звонику?"

Дубровачке разгледнице

Био би безнадежан посао када би хтео да утврдиш колико је света, колико је пасионираних радозналих путника, колико је туриста боравило у Дубровнику за нпр. протеклих сто година. Колико је било посета само за ових сто година откада се туризам развио у посебну привредну грану. А пре тога? Јер овај Град није постао славан захваљујући туризму, био је он познат широм Европе већ у средњем веку. Чињеница је да је Дубровник дошао туризму као целина, као дар, али због „најезде" бројних туриста требало је подићи бројне хотеле, који сада располажу већим смештајним капацитетом него овај вечни Град на Јадрану.

Међу гостима, међу туристима и ходочасницима било је доста знаменитих личности, крунисаних а још више некрунисаних глава. Долазили су овамо многи уметници и скитнице. После Првог светског рата Град је био пун руских емиграната; неко време живео је овде и Михаљ Карољи са својом породицом, баш у време када су овде боравили и бивши царски офи-

цири. Неким случајем овде су се нашли славни путници, као Ото Херман, који је овде служио војни рок, Ференц Херцег, који се једанпут прошетао Страдуном, овде је једанпут, између два рата, била организована велика међународна смотра писаца, први конгрес ПЕН-а у Југославији. Откад постоје Дубровачке летње игре овде се сакупљају светски снобови, речју, само за протеклих сто година Град је посетило безброј гостију и углавном су сви одлазили стрепећи да ли ће се још једном овамо вратити.

Ако проведеш у овом Граду само један дан, тешко ћеш се отети жељи да своје одушевљење не запишеш бар на једну разгледницу. Колико је само разгледница продато за протеклих сто година у дубровачким трафикама или на другачији начин? Колико је људи себи обезбеђивало хлеб продајући разгледнице?

Претурам по старим разгледницама, панорамама Дубровника или његове ближе околине, све су послате из Града, на свакој је утиснут поштански жиг Рагузе или Груже. Било коју да извучем из гомиле, на прсте ми се лепи заустављено време. Нешто ме стегло у грудима.

Шта се обично пише на разгледницу? Срећно стигао, овде је лепо време, у суботу се враћам; све саме конвенционалности. Али на разгледници је обично забележен и датум, један дан у непрестаном протицању времена, један безначајан датум, нпр.: 12. јули 1903, а испод тога „Данас нам је било веома лепо, купали смо се, после подне смо се провозали до Локрума. Било је незаборавно." Тај давни 12. јули био је за некога незабораван. Вероватно се цаклило море и севкала вода под зрацима сунца. Куд се деде оно чудесно блиставо летње подне?

Поздрав господину Липоту Хавелу, Будимпешта, улица Изабела, упућен 29. октобра 1910: „Драги мој тата! Треба да дођете овамо, видећете ванредне ствари; данас смо нпр. обишли зидине. Рукољуб Маргита!" Колико ли је ове зидине од тада обишло људи којима је комотна једночасовна шетња остала у сећању као незабораван доживљај. Над јужним делом зидина протеже се једна зграда чији највиши прозор гледа на бескрајно море. Колико ли је света при обиласку зидина застало ту испод прозора, које је неизрециве жеље будио у њима тај једини прозор који се отвара ка бесконачности?

„Милостивој госпођици Јоланки Рада, Панчево, Етвешова улица 1. На излету у Херцег Нови брод је пристао у Рагузи. То је најлепши град у целој Далмацији."

Овај војник то тада још није могао да прочита у бедекерима, оно о Рагузи закључио сам путујући по Далмацији. Имао је добро око и боље ју је оценио него путописци тога времена.

Извесни чика Пишта 17. фебруара 1910. шаље разгледницу у Сомбор, улица Лајоша Кошута, бр. 4: „Поздрав из прелепог пролећа. Све је зелено, цветају воћке."

Цветају као и сада. Цветају већ у јануару. И бадем. И нарцис. У Рагузи и сада цвета цвеће и сада је пролеће. Исто онакво предивно пролеће као што било 1910.

Петнаест година касније поздрав стиже поново на горњу адресу у Сомбор, али то више није улица Лајоша Кошута већ улица Краља Александра. Адресант је удова Имрета Фраја. „Драга наша мама! Стигли смо по сјајном времену у предивну Рагузу. Пишем ти ову карту поред самог мора. Једва смо добили стан. Сви су хотели заузети због краљевог доласка. Рукољуб, Фери и Имре."

Ова краљева посета Дубровнику мора да се десила негде 19. септембра 1925. Његово величанство је вероватно прошетало Страдуном, који је већ тада био назван по његовом оцу, краљу Петру. Од тада ова прелепа улица није више називана именима краљева нити било које славне личности.

Једна разгледница тужног садржаја господину Лајошу Гелерту у Будимпешту: „Драги Хокс, ту сам и остаћу овде до краја. Штета што ниси са мном, видео сам много тога лепог. Нажалост, преостало ми је још веома мало времена. Љуби те Емил, 18. IX 1909." Милостивој госпођи Ференца Међешија, Нови Сад, Гимназија, 23. јануара 1909. „Ту сам неколико сати службено. Љуби те Фери."

Ево једног записа с прекретнице столећа: „Недеља је, сунце веома лепо сија, топло је, мало дува ветар, али кажу да ће стати. Овде би се могло лепо живети, само да није све тако скупо. Данас пре подне био сам у једном другом хотелу, у хотелу de la Ville, где се издају собе за три круне, али тамо нема баште ни терасе. Молим Вас да ми пошаљете неку књигу, јер ћу у супротном почети да скитам. Треба ми и неки сат јер увек закасним на ручак. Сада пржи сунце."

И сада пржи, исто оно сунце...

Разгледнице су углавном писали образовани људи, који су на прекретници историјских збивања између два рата могли себи да приуште летовање у Дубровнику. Али у хрпи је био и један поздрав писан ружним рукописом нешколованог човека. Вероватно га је 20. јануара 1915. писао неки војник, а дословно гласи овако: „Драга сејо, пар дана сам бијо ту, али сам се поново вратијо на своје место. Ово хоће да узму Талијани. Љуби те Јожи."

Непознати војник је био у праву. Италијани су хтели Дубровник, но и други су га хтели током дугих векова. Али овај

Град можеш да освојиш само на један начин. Могу ти рећи да можеш само ако си му веран.

Деца без маски

Ништа у свету не функционише савршено па ни дубровачка самоуправа иако Дубровник у томе има вишевековну праксу. У овом Граду са демократским традицијама градски оци, „прави трговци", оглушили су се о жеље већине грађана препуштајући веселе карневале и друге манифестације оближњем Цавтату и великом хотелском комбинату на Бабином куку, који је да би лепше звучало назван градом-хотелом. Препустили су их да се још више забављају отмени гости „Албатроса", „Кроације", „Председника" и других. Грађани су због тога гласно негодовали што је вероватно доспело до ушију надлежних, јер су ове године, после девет година паузе, организовали у самом Дубровнику велику карневалску фешту „вељун", бал под маскама, организовали шарени бучни карневал.

Једне недеље послеподне на ред су дошла деца. Она су тог послеподнева наступила чак два пута. Прво су учествовали у томболи, која не би била рагужанска да је Дубровчани не зову томбулом. Усред Луже испред прелепе Палате Спонза на брзу руку је импровизована огромна трибина од металних цеви, слична онима на које се постављају телевизијске камере. На ову нису постављене камере, већ огромна табла, као оне на олимпијским играма на којима се исписују резултати такмичара. Табла је била подељена на деведесет поља, иза сваког прекривеног поља налазио се могући победнички број. У два сата после подне на Страдуну је било толико света да ни чиода не би пала на земљу. Сви смо у руци гужвали своје карте, неки и пуну шаку и напето ишчекивали када ће викнути наш број. Чим би извукли неки број, горе испред огромне табле појавио би се Драган да помоћу зашиљеног штапа отцепи папир са поља откривајући прекривени број. То је био посао за окретног момка. Драган није био такав, јер док је петљао на трибини није успевао да избегне кишу наранџи. Тек смо тада схватили зашто су деца била натоварена оним силним наранџама. Наиме, они су у рукама држали пуне кесе наранџи. А ми смо се питали да их неће случајно делити учесницима томболе. Ни говора! Донели су их са собом да гађају Драгана. Кад год би се он појавио тамо горе на постољу испред табле, одоздо би на њега запљуштале наранџе. Погодило га је и понеко јаје. Водитељ томболе је то искористио да исприча виц на рачун стабилизације.

Наравно, док су извучени победнички бројеви, биле су исцрпљене све залихе наранџи. Драганово лице, глава, плави радни мантил и цео постор пред Палатом Спонза били су умазани соком од наранџе. Одушевљени гледаоци промукли су од силног урлања. Били су исцрпљени. Прво су се разишли срећни добитници, а онда стигли љутити градски чистачи да почисте са трга отпатке наранџи, јер је требало да почне маскенбалски дефиле за децу.

Поворка је кренула са Гундулићевог трга на челу са месним дувачима и дувачима из Херцег Новог и двојицом вођа параде. Вође параде су водили поворку обучени у стајаћа одела из 18. века са перикама на глави, напудерисаних образа и накарминисаних усана. Деца обучена у костиме и под маскама пролазила су кроз шпалир радозналих грађана. Сада су била ту сва дубровачка деца од три до тринаест година. Били су обучени као оџачари, мексикански сељаци, каубоји, шеици; били су Арапи, црнци, Кинези, ђаволи са црним репом, маце, бубамаре са тачкицама, средњовековни витезови, славни морепловци, гусари. Али међу њима нисмо приметили ниједног краља или просјака. Срећни и озбиљни корачали су они на такт корачнице и није им било до несташлука или међусобног исмевања. Били су озбиљни, чак отмени у својим костимима и маскама. Сад су могли да буду они које су представљали: баснословно богати шеици, златни витезови, славни морепловци. Боже, колико су дуго чекали овај тренутак! Промарширали су најстаријом од три главне улице, савили на Страдун, да би затим одшетали сви заједно у Градску кавану, где их је чекало послужење, где су се проводили и играли први пут у животу.

Тог поподнева цео Дубровник је био на ногама. Било је опште весеље. Па иако дечји карневал још није био завршен, Град се већ припремао за нову свечаност, за прославу свога свеца, свеца заштитника Дубровника. Испред цркве Св. Влаха истакнут је бели свилени барјак са ликом мученика, барјак под којим су галије Републике стотинама година пловиле морима. Сада овај барјак цимају два дечака. Више нису у карневалским костимима већ у костимима двадесетог века, у фармерицама подврнутих ногавица. Изгледа да су ђаци прваци. „Ко је овај?”, пита један од двојице показујући старог бискупа на белом свиленом барјаку. „Краљ!”, рећи ће други као из топа. Дубровник, баш Дубровник никада није имао краља. Али то ученици првог разреда још не знају. Наредног дана смо баш на овим степеницама чули једног црквеног великодостојника кад је рекао: „Дубровчани су псовали и псоваће бога и св. Петра и све свеце, али једно име не изговарају узалуд, име свеца заштитника Града.”

Рагужани су били изврсни дипломати и вешти трговци али су остали велика деца. Они верују, ако већ не могу да буду добри са свим свецима, са једним свакако треба бити добар. Не резонују они тако јер су превртљиви. Нису у стању да буду лицемерни. Не носе маске на лицу. Можда зато јер им је цела историја заснована на изнегованој вештини вођења дволичних игара. Тој вештини могу да захвале своју вишевековну независност.

Свеће луде Града

Једна ружна женска сподоба упада у пијачни бифе „Пољану", изгледа као вештица. Баца поглед около, тражи некога. Тај неко је старац у кариранoм сакоу шћућурен у ћошку. Кад га опази, јурну према њему, помислиш сад ће га умлатити, али на корак два од њега нагло стаде, потегну из својих прња дрвени нож за сечење хартије и витлајући њиме поче да га псује. Старац ни да трепне. Као, то га се савршено не тиче, као да то и не псују њега. „Бедниче, двадесет и пет година се иживљаваш на мени, али сад је доста, више нећу да спавам са тобом", крештала је она на сав глас. Страшно је и помислити да ово побеснело длакаво спечено страшило легне било са киме. Сада су већ сви погледи упрти у њу, иако то што виде ни мало није привлачно. Злобно осмехивање. Као да смо у позоришту, негде на горњим галеријама. Знамо шта ће се догодити тамо у ћошку, комад смо већ видели сто пута, али као да га гледамо први пут. Она, пошто је уверила присутне да више неће спавати ни са ким, а посебно не са оним маторим јарцем у кариранoм сакоу, окренула се и извијорила напоље. Барби се не оте ни уздах олакшања, и даље је седео у ћошку, померивши само мало своју шољу чаја, као да се под милим богом ништа није десило и једино што треба је да своју шољу чаја помери на „право" место.

„Оријинали" — добаци неко полугласно. Илити: оригиналан свет, јединствене фигуре. И јесу, заиста.

Дубровчани воле своје „оријинале", своје луде, о којима су писали и позоришне комаде. То су трагичне људске судбине, пропали људи, који нарочито зими када нема туриста постају предмет спрдње и забаве мештана.

Живео је овде до скора један продавац новина, којем је већ сама природа кумовала да буде један „оријинал". Испао је он некако низак стасом, много нижи од људи просечне висине, али то још не би било тако страшно да је као појава био складан. Али није био, јер су уз ниски стас ишла невероватно

велика стопала, толико велика да се за њих није могла наћи обућа. И највеће ципеле у земљи могао је да назује само тако што би им распарао врхове. И тако је овај колпортер ишао горе доле по Граду док су му ципеле при ходу зевале као огромне зевалице. Ово је било довољно да га Грађани, увек спремни на непоштедно изругивање и спрдњу, узму под своје. Нису га они само исмејавали, већ су га и помагали кад је оскудевао. Ова милост припадала је свим градским чудацима. „Оригинали" су помало „ударени", фали им „даска у глави", тврдили су они који су мислили да њима самима ништа не фали.

(Гледали смо у позоришту комад Едуарда де Филипа „Ратни богаташи". Радњу која се у комаду дешава у Напуљу у периоду Другог светског рата, режисер је поставио у дубровачку средину. Он је на тај начин успео да ту и тамо убаци на сцену понеки дубровачки лик, чак и споменутог упокојеног колпортера огромних стопала у шљапкавим ципелама. Мештани су, наравно, одмах препознали „свог човека" и гласније су се смејали сцени него остали, односно ми, ходочасници. Тек касније када нам је објашњено схватили смо у чему је била ствар.)

Највећи живи „оригинал" у Граду је један прави геније у знању страних језика. Као што сам на једом месту споменуо, он је знао чак и јапански. Пре неколико година давао је часове из енглеског, француског и талијанског језика. Тада је био кочоперан и поносит човек. Био је помало боем и обилазио мале ресторане носећи своју дуговрату тамбуру и свирао када је био расположен. Умео је сјајно да импровизује. Певао је, певао старе изворне дубровачке песме.

Кад год бисмо стигли у Град, прво је било да потражимо „Тина Ујевића". Да ли је ту, да ли је још жив? упитали бисмо мештане. Ту је, жив је!, одговарали би они.

Нека Немица годинама је долазила овамо да окупа „Тина", да му обуче чисту испеглану кошуљу и за оно кратко време, за оних неколико недеља њеног боравка у Дубровнику, „Тин" би стао на своје ноге. Кад би прошло лето и Немица отпутовала кући, „Тин" би настављао по старом.

Ипак није доспео до дна, јер Град није допуштао да његова разметна разблудна деца сасвим пропадну. Град је водио бригу о њима.

„Тин Ујевић" сада више не обилази мале ресторане, него налази себи место на каменом мосту код врата од Пила, док му његови поштоваоци доносе понуде: сендвиче, кафу или пиће.

Он је и сада тамо умишљајући да је стварно Тин Ујевић. Свира на свом дуговратом инструменту. Поред њега на тањи-

рићу чашица коњака и много ситнине. Ситниш који му бацају пролазници. И он више не одбија милостињу.

Поред њега на каменој клупи петстогодишњег моста је и једно писмо на немачком. Можда је од оне Немице.

Прича се да Град не приређује никоме такве сахране као што их приређује својим „орифиналима". Онима које овде познаје и воли сваки мештанин, онима који су их засмејавали за свога живота. Као што су недавно приредили сахрану оном патуљастом колпортеру огромних стопала. Наводно, цео град га је испратио на вечни починак. Да сахране, изгледа, умеју у сваком месту, али је овде при том цео Град у стварној жалости.

Овај Град ће остати

Већ је прошле године туристима био забрањен улаз ако не у најлепшу, али сигурно у најпознатију палату у Граду, из које су Дубровчани вековима управљали Републиком. Земљотрес у Црној Гори 1979. кршио је камење Рагузе, остављајући за собом пукотине на куполама цркви, палатама, понегде и на градским зидинама, за које се чинило да су неуништиве, а по зидовима Кнежевог двора толике да је туристима био забрањен улаз у његове просторије. Нас двоје смо се ипак ушуњали у атријум двора. Дочекала нас је прохладна свечана тишина и већ познати стубови и аркаде. Несвесно сам погледао зидни сат и срећан, док ме је обузимао неки осећај захвалности, констатовао да казаљке стоје на истом оном месту као лане, као пре много година, као да су одлучиле да нама оданима, нама ходочасницима Дубровника, не показују време које пролази, већ оно које је стало, да нас увере у безвременост и не подсећају на пролазност. На сату је за два минута петнаест до шест. Али се не зна да ли је то ујутро или у касно поподне. Уосталом, то овде није важно. Овде омамљује чаролија вечности.

У овом маленом каменом дворишту за време Дубровачких летњих игара одржавају се концерти, али као да су и сада у овој тишини ови сјајни глатки стубови препуни музике. Стубови натопљени тишином и музиком. Прислањам ухо на један, као што сам некад као дете прислањао ухо на телеграфске стубове. У њему се утишало заробљено време.

Једини станар овог ренесансног дворишта са аркадама и степеништем које као да те позива да се испнеш горе је великодушни Рагужанин, родом са Лопуда, једини грађанин којем је Република дигла споменик. Али ни овај није постављен на јавном месту већ овде у интимном кутку дворишта Кнежевог

двора. Дивим се префињености старих Дубровчана и њиховом смислу за меру. Шјор Миха Працат изливен у бронзи 1638. године, као да је жив за разлику од многих безличних и незграпних споменика који се постављају по данашњим трговима. Било ко да је излио госпар Працата, био је велики мајстор. Зашто су Рагужани, када се радило о њему, одступили од својих принципа? То свакако није било зато што је госпар био баснословно богат, било је у Дубровнику и других богатих трговаца, па им ипак нису подизали споменике; њему јесу јер је он одрешио кесу кад је народ гладовао и сву своју имовину завештао Граду. Зар Дубровник није имао и других заслужних грађана осим шјор Працата? Зар није било сјајних сликара, научника и песника? То што им нису подигли споменике не значи да су грађани били незахвални, а још мање ускогруди. (Гундулићу су подигли споменик, истина тек 1895, знатно после пада Републике.)

Обилазим и проматрам бисту, осмехнем се, то лице обрасло брадом је лице научника а не трговца премазаног свим мастима, поново кружим око њега, можда јер су ми драже скулптуре моје висине, скулптуре којима могу да гледам у очи. Ова биста је одвајкада ту, претурила је и рушилачки земљотрес 1667, претурила највећу дубровачку катастрофу. У том земљотресу највише је страдало баш двориште ове палате. Катедрала грађена у 12. веку, којој се дивила цела Европа, претворена је у рушевину као и црква Св. Влаха; за неколико секунди највећи део Града лежао је у рушевинама, а оно што није уништио земљотрес, докрајчио је пожар који је потом избио и трајао данима.

На основу једног записа, у овој катастрофи је од шест хиљада становника страдало две хиљаде, а на основу другог, страдало је четири хиљаде становника. Забележено је и то да је тада било ведро лепо јутро. Била је среда и прошло је осам сати. На Страдуну, на Лужи и око Кнежева двора пролазио је свет у журби. Грађани су се припремали за предстојећи Ускрс. Ректор, званична глава Републике, баш је био у капели резиденције, док су се сенатори чекајући да почне седница окупљали пред двором. Тада се затресла земља и за три секунде Рагуза је лежала у рушевинама.

Нажалост, ово није био ни први ни последњи земљотрес који је задесио Дубровник. Овај последњи у Црној Гори убраја се у земљотресе слабијег интензитета. Упркос томе нанета штета је толика да ће бити потребно петнаест година и милијарде за обнову. Дубровник спада у малобројне градове који се налазе под комплетном светском заштитом. Да би задржао тај статус за наредних петнаест година треба да се у потпуности

отклоне оштећења настала земљотесом. План реконструкције обухвата неколико дебелих томова писаног материјала.

На фасади Кнежевог двора, изграђеног у 15. веку у ренесансном готском стилу, не види се ниједна пукотина. Али је зато затворен градски музеј који се налази у његовим просторијама. Зграда двора лепша је и драгоценија него музејска грађа смештена унутар њених зидова. Или се то можда нама чини тако.

Његови клесани стубови нису натопљени само музиком и вишевековним звуковима Града, већ и необичном чаробном тишином. Њене стубове, камене оплате зидова углачали су до сјаја векови. И грађани Рагузе и ми који се овде враћамо из разних крајева света да својим длановима додирујемо ово камење.

Једном ме је неко упитао како бих преживео пропаст Дубровника. То не знам. Али знам да сам га тешко освајао и да би ми било још теже да га изгубим.

Ђа ту, ђа тамо, ево ме опет пред двором. Касно је, око једанаест сати ноћу. Обешене светиљке њише ветар. Лети на врху светиљки са цвећем спавају и у сну зацвркућу ласте. Док св. Влах седи као на трону над улазом у двор, на његовом прсту куња један усамљени голуб.

Улице, тргови, степеништа

Туристичке групе које пристижу скоро сваког сата обично пројуре Страдуном, завире у споредне уске уличице и већ трче даље, јер према амбициозним туристичким аранжманима за две-три недеље има да се обиђе пола Европе а можда и свих пет континената света. Али у Рагузу, или евентуално у Фиренцу, треба да идеш само ако имаш на располагању довољно времена да се задржиш тамо бар неко време. Наиме, савремени туризам не зна за застајања и загледања, а за то не маре ни садашњи туристи.

Овај Град као и многи други градови грађени су и преуређивани више од хиљаду година, а ти би хтео да га освојиш за пола сата. Али то не иде тек тако. Одупире ти се Град као свако ремек-дело. Мораш га освајати, добијати га камен по камен. Само што нисам рекао степеницу по степеницу.

Да ли је неко успео у Рагузи да се испне на све степенице, да ли их је неко при том избројао? Дубровчани су на овом простору од свега неколико хектара опасаном стаменим и гордим градским зидовима, којима су, ако не и за сва времена, утврдили границе овог Града, као у сјајном каменом оптоку,

знали од самог почетка како се поступа и економише простором, да га буде довољно за све.

У Рагузи има педесет и нешто улица, уличица и око десет већих или мањих тргова.

Постоје чак три главне улице: Страдун, Пријеко и Улица чесама, коју старији свет зове малим Страдуном, а нас двоје већ помало Дубровчани, уским Страдуном.

И док размишљам да је свака од ових улица достојна да јој се испева песма, пењемо се барокним степеништем према највишој тачки Града, у подножје куле Минчета. Иза нас је већ сто шездесет степеница, што значи да смо се досад могли попети на врх неке десетоспратнице и није чудо што смо задувани и не можемо да дишемо. Таквих стрмих улица са безбројним степеницама које се дижу на северној страни Страдуна има тачно четрнаест и у њима нема лифтова или жичара, а неће их ни бити у догледно време. Не знам како је мајкама са малом децом, да ли их носе у рукама или их упрте на леђа. Али могуће је и то да у овим улицама са степеништем нема младих мајки, само спорих дебелих госпа, које су прастаре као и сам Град. Оне вероватно воле ове уске улице, ова степеништа, јер их претрпавају фикусима и другим „собним цвећем" не плашећи се мраза, јер овде је и усред зиме пролеће. Рекао бих да оне воле ове степенице, иако нема таквог дубровачког позоришног комада у којем их не псују на сав глас. Овде вероватно и нема позоришних комада у којима се не помињу степенице.

Поново се питам: Колико има степеница у овом Граду? То ћу једанпут рашчистити са неким поштаром. О степеницама још само толико да су најлепше и најшире оне које воде од Гундулићевог трга ка Језуитској цркви, већ споменуте барокне степенице. Има још једна улица названа по степеницама, Улица нових степеница у старом Граду, али по чему су оне нове, то зна једино св. Влах.

Испред некадашњег Гундулићевог трга, на углу Божидаревићеве улице и Улице чесама, усред Рагузе налази се православна црква, грађевина из скоријег времена, с краја прошлог века. Споменути Божидаревић је био највећи дубровачки сликар и право је чудо да је сачувано неколико његових слика. Иначе по њему је названа једна улица у Дубровнику. Свих педесет улица давно су добиле своје називе по славним Дубовчанима, па унутар зидина није остало улица за оне скоријег доба, па ни за Ива Војновића, иако се његова родна кућа налази на Страдуну, истина на њој је спомен-плоча. Али како су и могли дубровачки великани новијег времена да добију улицу или трг када их у Рагузи није било ни за оне из старијег пери-

ода, нпр. за Геталдиће, Куниће, Медовиће, Палмотиће, Зузориће или Кабоге. Миха Працат, једини племић из периода Републике, добио је од Града не само улицу већ и бисту, у знак захвалности што је Граду поклонио сав свој иметак. Други споменик подигнут је Гундулићу, пред сам крај прошлог века када Република већ није постојала па нису важили ни њени прописи. (Трећи споменик, споменик Марину Држићу постављен је у предворју локалног позоришта, а његова копија је смештена у граду-хотелу на Бабином куку.) Дакле, за славне савременике није било више улица или тргова који би се звали по њима, истина Страдун је у доба старе Југославије назван по краљу Петру, али није познато да ли је то учињено у знак захвалности ујединитељу Јужних Словена или је прелепом Страдуну био наметнут такав назив.

Наравно, улице нису увек називане по славним људима, него и по другим грађанима као нпр. по Рабљанину, ливцу градских звона, по коме је названа једна од најпријатнијих уличица. Он је то и заслужио, звона која је излио у звонику и данас утврђују време; сачувани су и прастари називи улица као Клиска улица (иако су све улице клиске када пада киша), Улица широка, Уска улица (овде су углавном уске све улице), већ споменута Улица чесама, Улица складишта (ту се налазила житница Републике), Трг пиљара и друге које би ходочасник пун страхопоштовања пред њиховом непоновљивом лепотом требало да обиђе, ако хоће не само да види него да схвати и заволи овај Град.

Камена птица

Око мене злослутна самоћа опустелог Града: спава катедрала, спавају камене палате, на напуштеном тргу усамљену светиљку њише ветар, изводећи игру светлости и сенке сучелице по каменим стубовима, и све је као пред час утвара, а можда и јесте тај час, јер звоник избија поноћ.

Са ћошка иде Ото Херман полако, натенане, док му крива палица са гуменим врхом тупо одзвања калдрмом, кад стигне до мене, без икаквог увода упре штап у правцу једне зграде и изусти: „То је било то!"

Потврдим главом, знам, у тој палати је тада још непознати Карл Ото Херман пуне две године био пуковни ћата а на неколико корака одавде, на Страдуну, је палата у којој је био на квартиру и где су га током две године мучиле стенице. Некада давно, у време Републике, ова палата је памтила и боље

дане, на њеним плафонима нису висили гроздови крвожедних стеница, него венецијански лустери, а зидови су били пресвучени тамноцрвеним брокатом.

„Време пролази" кажем, али то у овом Граду не значи ништа.

Нисам имао искуства са утварама јер само што сам изустио то, нестаде Хермана. Изгледа да је ишчезао кроз врата од Плоча. Наравно, њега је срце вукло тамо, ваљда је мислио да ће сусрести ону девојку тамних очију сјајних као звезде.

Да ли се после многих година тада већ славни природњак сећао очију, које је упоређивао са тамним сјајним звездама, да ли се сећао каменог града који тада, шездесетих година прошлог века, још није био толико занимљив за туристе.

Провео је он овде две мучне године као војник, завирио у сваки кутак Града, познавао га као свој длан, али претпостављам да га није посебно одушевио, та био је Ото тамо војник и само је мислио на своје код куће. Али имао је он поред свега и среће: регрутован овде на тринаест година, демобилисан је после пет година (због оштећеног слуха). Пред свој повратак кући још једном, последњи пут прешао је погледом по палатама дуж Страдуна, звонику код врата од Плоча, по куполама стоне цркве сличним талијанским куполама, по прелепој Догани која подсећа на Дуждову палату у Венецији, по Ловријенцу оивиченом зеленилом, по дрвећу на рту Сан Ђакомо, по кућицама зараслим у бршљан.

Да ли га је испратила у луку она тамноока девојка, са којом је тамо преко моста врата од Плоча провео толико лепих часова, у оном делу Града где „царским" официрима није било препоручљиво да иду усред ноћи, ако нису хтели да их у предграђу из заседе посече јатаган, прободе кривошчински нож или да буду жртве неког залуталог метка.

У овом делу Града се сада налазе школе, хотели и сјајни летњиковци, а ту се с почетка двадесетих година налазио и бар „Стела" који је, истина на кратко, држала Катинка Андраши, жена бившег председника Републике Мађарске. У овој малој кафани, с оне стране луке где су раније свако вече француске кокоте гукале најновије шлагере, у њено време су долазили руски емигранти (после Октобарске револуције преплавили су Дубровник), јели шашлык и пили шампањац, играли кавкаске игре, своје цехове намиривали обвезницама, али плаћали никада нису. Тако је власница „Стеле" убрзо ставила кључ у браву.

„Са нашег прозора види се тајанствено острво Локрум, које се у сјају залазећег сунца прострло испод наше куће попут

огромног белега", пише супруга Михаља Карољија у својим сјајним мемоарима.

Сигурно је био леп призор.

Али да ли је она, у изгнанству, могла да ужива у лепоти Локрума обасјаног залазећим сунцем? После затварања „Стеле", некад једна од најбогатијих графица Мађарске купила је моторни чамац и у умашћеном радничком комбинезону превозила излетнике на острво Локрум. Једног дана чешки туристи препознали су графичиног мужа Михаља Карољија који је своју супругу допратио на моло. Када је графица у споменутој гардероби упитала туристе куда да их вози, они су смерно рекли: „Тамо где жели Herrschaften (госпођа)". Пошто је покупила паре за превоз, рекла је: „Ми нисмо Herrschaften. Ви сте Herrschaften."

Ни овај бизнис није уродио плодом. „Рибала сам степенице и прала чаршаве под сводовима стубова поред мора", бележила је она.

Ујутру, кад сване, било би добро да потражим оне степенице и под сводовима оних мермерних стубова попијем једно пиће за њену душу.

Та вила са мермерним стубовима и каменим степеницама вероватно се налазила негде близу хотела „Аргентина", тада још пансиону „Аргентина", где је почетком тридесетих година, један мађарски писац почео да пише роман *Незавршена реченица*. Он је у својој књизи понешто записао и о Граду. О мору: „Понеки бели талас кличући би се дизао увис и не поричући своје галебовско порекло, раширених крила застајао пред прозором."

Около је пустош, језим се, поноћ је давно прошла, чак су нестале и сенке, на тргу ветар њише засвођену светиљку, требало би да пођем кући у хотел поред „Аргентине", али пре тога да још једном прођем Страдуном, мермерни плочник блиста као што блистају балске дворане по богаташким палатама, окренем још једном, можда у овај сабласни час можда угледам у неком излогу слику Имрета Шафрања, на којој је насликао птицу камених крила, зелену птицу сломљеног крила и сломљених или искрзаних канџица, као што је то обично код дубровачких голубова, птицу која држи у кљуну олисталу гранчицу (вероватно маслинову) и лежи изврнута у дну неког излога трбухом према улици. Маестро је хтео да је купи, јер је идеја била његова, јер је слику птице са сломљеним крилом носио у себи до краја живота и први ју је запазио.

Можда је и ја пронађем у овој самотној ноћи.

Шетња улицом дубровачких златара

Када прођеш кроз источна врата Града наилазиш на једну уску улицу. То је Улица златара. Крађи део пута можеш проћи шетајући, а онда се нађеш пред стрмим степеништем. Предлажем да наставимо шетњу овом улицом, али не да освајамо Простор, пењући се заморним степеницама, него да се на крилима маште отиснемо у минуло време.

Улица у коју смо скренули од самог почетка је припадала златарима. Можда на њеном ћошку још није ни била изграђена прелепа ренесансна Палата Спонза, златари су већ били ту. (Можда су наслутили да ће једног дана у овој палати бити седиште државне ковнице новца. Град је имао ковницу и пре изградње Спонзе, у којој су од 1294. ковали бронзане гроше, а од 1337. до почетка 18. века, односно до пада Републике, сребрне динаре и талире са ликом св. Влаха са бискупском капом на глави. У споменуто време није само Дубровник располагао ковницом него и други градови-државе.)

Није било необично што је тако мали град имао целу једну улицу златара. Овде су златари имали пуне руке посла. Цркве су наручивале црквене утвари пошто је у Граду и његовој околини било много манастира, цркава, овде се налазила и надалеко чувена катедрала, и скоро у свакој уличици по једна црквица, дакле свима су били потребни путири, ковчези за свете мошти, шкриньице за тамјан, па ако ти предмети и нису били од сребра или злата, сиромашније цркве су биле задовољне и онима од посребрене бронзе. У Граду је живело богато и моћно племство! Били су захтевни а и могло им се да свакодневно користе пехаре, сребрно посуђе и прибор за јело од племенитих метала, да користе украсне предмете и шкриньице лепих облика. И најзад, били су ту и грађани у својој фази економског успона који нису били нимало равнодушни према примамљивим предметима од злата. (Наравно, златари и резбари Рагузе нису радили само за домаће тржиште, њихови радови обележени лепим заштитним знаком, и сада се могу видети по разним европским музејима и приватним збиркама. Златари и гравери из Улице златара обезбедили су основни капитал за ковнице новца у Дубровнику, Котору и Улцињу.)

Тешко је рећи колико је тачно било златара у Дубровнику, али на основу једног писаног документа они су већ 1306. имали свој еснаф. На великим и величанственим процесијама на дан Св. Влаха, они су ступали под сопственим барјаком као што су штављачи, текстилци и други мајстори занатлије иступали под својим. Утврдили су своја права и обавезе и већ у

оно време су у оквиру свог еснафског удружења издвајали средства за помоћ својим остарелим мајсторима.

Град је посебним прописима контролисао проценат чистоће племенитих метала, а златари су почев од 15. века обавезно обележавали своје производе заштитним знаком Рагузе у облику малене главе св. Влаха, заштитника Града, са купастом бискупском капом на глави. Поред овог општег заштитног знака, сваки мајстор је у свој златарски рад утиснуо и свој сопствени заштитни знак.

У овој златарској улици становали су златари, док су у следећој становали ковачи, тамо су им биле и радионице и малене радњице. Како би било да је неко од њих сада жив, да их упознамо, нпр. оног давнашњег мајстор Павла који је живео и радио у Граду пре око осамсто година, и израдио између осталог и један позлаћени циборијум за катедралу. Или можда оног другог Павла који је себе звао Рагужанином и био ученик никог другог до великог Донатела, истакнутог уметника италијанске ренесансе, који је урадио пластичне фигуре видљиве са свих страна, створио коњаника по моди ренесансе и успео да реши композицију групе фигура у простору. Овај Павле Рагужанин радио је у Дубровнику од 1461. и вероватно није био једини који је стасао под надзором тако сјајног мајстора какав је био Донателло.

Али ако и не могу бити овде са нама, остаје нам да их замислимо како се својим прецизним алаткама и лупом пред очима надвијају над своје дело. А можда је од свега најважније што ту и тамо наилазимо на њихове радове, нпр. на филигрански рад заштитника Града у светилишту цркве Св. Влаха, једино културно благо које је неким чудом остало нетакнуто под рушевинама старе цркве Св. Влаха после земљотреса 1667. Мајстор овог ремек-дела није израдио само лик мученика и накитио његов плашт, већ је израдио и неку врсту рељефа-макете Рагузе у 15. веку из птичје перспективе, који овај бискуп мученик држи у левој руци.

Сачувани су углавном предмети везани за црквену уметност, црквене утвари: путири, посуде за тамјан и ковчези за свете мошти, јер ти предмети нису често мењали власнике као што је то био случај са предметима световног карактера.

Највише драгоцености чува се у ризници катедрале „са три браве". Наиме, у Дубровнику је био обичај да се на ковчеге са новцем и драгоценостима угради три браве, кључеви тих брава били су код тројице људи тако да се сеф могао отворити само ако су била присутна сва тројица кључара.

У два самостана, код фрањеваца и доминиканаца сваки дан се могу осмотрити ремек-дела старог дубровачког златар-

ства. Кустос музеја код Белих фратара скреће пажњу свим посетиоцима на свете мошти првог од пет мађарских краљева (колико их је било) — Стефана. Наиме, овде се чува лобања за коју се претпоставља да припада мађарском краљу државотворцу, св. Стефану. За њу, по речима фратра кустоса, мађарска влада нуди силан новац за који би се могао реновирати овај огромни средњовековни самостан (иначе у одличном стању). Овде се чува једна сребрна посуда за тамјан израђена у облику „караке" дубровачке галије. Карака је имала запремину 2.700 тона. У шеснаестом веку Дубровачка република је располагала са више од триста сличних трговачких бродова. Дакле, сливало се злато и новац унутар дичних зидина Града.

Али овде нису прецењивали злато. Дубровчани су своју слободу волели више од свега па и од злата, и када је то требало слободу су златом куповали, што се дешавало често. Над улазом у једну од кула уклесано је: „За све злато света не продаје се слобода"! Дубровчани су поступали супротно томе.

Али шта је остало од Улице златара? Остао је само њен назив. Истина, није ту померен ниједан камен, наизглед је то иста она улица од пре више векова, али у њој више нема златара. Сада се ту налази један кафе-бар, „Либертина", један отмени кројачки салон и фотографски атеље. Златари су се преселили на Страдун, и када се пре заласка сунца прошетам по његовом плочнику углачаном и сјајном као огледало учини ми се да су под сјајем сунца камене палате од сувога злата. Сведок сам једне необичне метаморфозе и сасвим сам сигуран да се то по зидовима одражава сјај давно несталог златног доба. Или их стари мајстори на тренутак обавијају златом.

Две једноминутне новеле

Једне вечери, док је промицала киша, сишао сам у Град; хтео сам да видим и упознам сва његова лица. Светиљке на зидовима у луци њише ветар, њихова шкрипа звучи непријатно и хладно као крици галебова. Лука је сада потпуно пуста, светло што се расипа по зидовима обасјава чамце који се њишу и беле трбухе барки. Осветљено подножје Локрума квасе таласи. Сада ово острво у вечерњем осветљењу подсећа на огромног тамног лабуда који дремајући стражари пред капијом Дубровника.

Колико је другачије овде у летње вече, у летњој ноћи пуној дамара, распиреног жара, под небом крцатим звездама. Сада је Град поново уронио у своју средњовековну тишину,

ћутљив је и самотан, већ скоро намргођен. Баш је лепо привити се уз њега и огрнути тамним плаштом његове тишине.

Пре но што сиђем у луку, да свратим код Белих фратара, можда су још отворена врата клаустора. Јер овај је клаустор најлепши у овим вечерњим сатима, када му се само назиру обриси. Лепо је када тамо нема никога, када сасвим сам ослушкујеш међу високим зидовима и витким стубовима како надире тишина далеких столећа и шум лишћа на стаблима наранџи. Ту у каменом зиду има једна ренесансна ниша у коју се склоним на трен, просто се зазидам у камен док ме преплављују давни а ипак присутни векови клаустора и Града. На тренутак ме прожима нека слатка језа: не би требало да мрднем одавде, да кренем даље, било би добро да се сједињим са овим зидовима, било би добро да останем овде заувек.

Прећем прстима по стубовима као преко жица харфе. Волео бих да забрује, јер осећам да су ови прелепи камени стубови препуни звукова и, заставши на углу клаустора да још једном бацим поглед на колонаду, учини ми се да чујем брујдодирнутих камених жица.

Напољу још увек промиче киша па се умивен Страдун сјаји као огледало. Неке покисле црне сенке промичу поред палата. Уђем под свод једне књижаре. Радња је већ затворена, али осветљена, па ако добро видиш можеш да прочиташ наслове књига не само у излогу већ и на полицама.

Еркењева књига није била на полици већ на упадљивом месту у централном делу излога на једном кружном сталку. Била је у отменом друштву, стајала је поред Маркеса, једног јапанског и познатих југословенских писаца.

Па ипак је Иштван Еркењ са својим *Једноминутним новелама* деловао усамљено.

Три покисла младића свраћају под сводове књижаре и врзмајући се у месту уз гласне примедбе гледају излог. Они су иза мене, односно испред покретног кружног сталка, на којем се налази Еркењева књига окренута нама не хрбатом него лицем, односно насловном страном.

Они и даље осматрају књиге уз кратке и гласне примедбе, као да ја нисам присутан. Сва тројица знају Маркеса, читали су ову изложену књигу новела, а читали су наравно и *Сто година самоће*, говоре о Маркесу као да није у питању страни, јужноамерички писац већ Иво Андрић, који потиче са овог тла и тако стиче светску славу, познају и коментаришу и јапанског писца, и од њега су читали нешто, а познати су им и кружно поређани савремени југословенски писци; стрепећи чекам тренутак кад ће им пасти поглед на Иштвана Еркења, бар да му разаберу име, да се запитају какве су то једноминутне новеле,

да ли ће уопште рећи нешто о њему, хоће ли га приметити, чекам само да неко од њих тројице упита: Да ли знате ко је тај Иштван Еркењ? Не примећују га. Ако су и видели *Једноминутне новеле* име писца и наслов књиге прочитали су у себи. Или су књигу погледали тек овлаш као неку неважну, неинтересантну ствар.

Затим три младића излазе на кишу која сипи по опустелом Страдуну. Остајем сам. Самоћа и досад непознат осећај да сам странац у Дубровнику. Размишљам да је Еркењева књига можда у излогу неке књижаре у Токију поред многих других домаћих, од њега познатијих писаца. Како само може да издржи оно мноштво равнодушних погледа?

Сутрадан нас двоје обилазимо зидине по бљештавом сунцу. Сваке године треба да се испнеш горе, јер, иако то звучи као фраза, ако ниси обишао зидине, ниси био у Граду.

Наша се шетња завршава обиласком тврђаве Св. Иван. На тој тврђави годинама су текли реконструкциони радови и овде туристима није био дозвољен приступ. Сада овде више нема радника, сталака, корита за малтер, срећни смо што можемо да надокнадимо пропуштено.

За време Летњих игара тераса на врху ове тврђаве претвара се у позорницу, музички подијум и гледалиште. Завидимо оним ходочасницима који овде лети могу да виде неки позоришни комад или да присуствују концерту. Није то само због позоришних комада или концерата. Ја лично вероватно не бих могао да се концентришем на представе. Ја бих посматрао звездано небо. Посматрао бих падине Срђа, светиљке дуж обале. Посматрао бих у даљини осветљени Цавтат. И слушао бих ластавице које цвркућу над Градом бацајући повремено поглед на осветљени Град. Није важно која се представа даје, за нас је важно да будемо тамо, да будемо присутни. Нас двоје се враћамо овамо због оног што је највредније, враћамо се због Града самог.

Жари се обновљена тераса стиснута унутар високих белих зидова тврђаве, изгледа као неправилан базен за купање из којег је управо истекла вода. На његовом крају, у масивном зиду грудобрана видим камену нишу. Још једна ниша! Похитам тамо, да ли могу да се мало одморим? Ноге ми се одузеше. Тако нешто још нисам видео на овим зидинама. Јер чим погледаш јасно ти је шта је то у каменој ниши. Само овде нећеш наћи дрвено седиште сачињено од дасака као оно код куће у дну дворишта, а ни рупа није изрезана у дасци него исклесана у камену. Речју, био је то класичан, прави, старински заход. Имао сам прилику да га видим само зато што је неко склонио тешка, зелено обојена гвоздена врата. Погледао сам гвоздена

врата и с тугом констатовао да у њима није изрезан отвор за извиркивање у облику срца.

Један симпатичан георгијански (не грузијски) преводилац говорио је преко радија да је приликом превођења Еркењевих *Тоштова* имао тешкоћа око појма сеоског захода (и његове свр-хе) који је у споменутом комаду заузимао важно место, пошто у далекој Георгији није позната ова погодност.

Али јесте овде, и то на гордом врху Рагузе. Истина заход није од дасака већ од камена. Али овде у Рагузи све је од ка-мена.

Драги Еркењ, немој да очајаваш тамо доле у излогу књи-жаре. Неко ће једном ипак опазити твоје новеле.

Реквијем једном светилишту

Баш сам се малопре жалио наглас (да ли ме је ико чуо?) да је промашај вршити такве адаптације неких светих места, нпр. у Венецији или у нашем случају у Рагузи, које револтира-ју мештане и разочаравају оне који се враћају овамо.

Нас двоје смо имали у Дубровнику свој мали ресторан, који сам већ више пута опевао, да бих га сада оплакивао. Наш ресторан је била обична биртија, где су се окупљали носачи, пиљари, берберi из околних улица, касапи и друге занатлије, па и они ходочасници који су га открили за себе. Његова су врата увек била отворена и два полукружна засвођена прозора гледала на „Пољану", на најлепши и најшаренији трг на це-лом Далматинском приморју и на степениште чудесне лепоте. Кад смо могли да седимо поред прозора, чинило нам се да се-димо у удобној и пријатној позоришној ложи, одакле се најбо-ље види „позорница". Већ крајем јануара или почетком фебру-ара сунце те греје кроз прозорско окно и засипа сјајем, док с оне стране стакла врви пијаца од света, на тезгама је брдо по-моранџи, венци смокава окићени ловоровим лишћем, сиреви, димљено месо, главице зелене салате чипкастих листова, жути нарциси, дивне мимозе папирјастих цветова, лавандино уље у флашицама, док у пијачној гужви ту и тамо израњају главе ко-нављанских жена у белим капама са жутим кићанкама.

Мали ресторан „Пољана" је назван тако по истоименом тргу. На неколико корака одавде било је позориште „Марин Држић", али „аутентичне позоришне представе" заправо су се „приказивале" на тргу. Ту смо упознали особењаке Града, оне којима „фали понека даска у глави", и које су овде звали „оријинали". Били су јединствени, заиста. Овде су носачи, стални гости ресторана, причали своје животне приче, овде

смо слушали дуге монологе старих уличарки, јер овде се није разговарало, овде није било дијалога, овде је свако терао своје, говорио свој монолог, па је већ и због тога било занимљиво да седиш у овом „камерном позоришту".

Ту на пијачном тргу присуствовали смо једној страшној сцени када су се два грмаља, два пијачара, како би то Тершански рекао „прилично под гасом, или баш зато што су били под његовим дејством", дохватили, а ми смо окупљени око њих и преплашени чекали да падне крв. Пала би сигурно да их није раставио и смирио онижи хитар човек, „љутити мали господин" који се однекуда створио ту. Овај „љутити мали стари господин" био је Коча Поповић. Иначе, његова личност је део нашег целовитог доживљаја Дубровника; виђали смо га док је још био „млад" како у својој седамдесетој години код Доминиканске цркве трчи степеништем грабећи све по две степенице, или после низа година како уза сам зид старачким кораком иде у своју омиљену гостионицу „Домино".

Наш ресторан је био некадашњи ресторан „Пољана", пун гласних гостију и пријатних буџака, где смо већ приликом нашег првог обиласка Града нашли себи пријатан кутак, и сигурно би нас гризла савест да га нисмо обишли по који пут приликом многих наших боравака у Дубровнику. Седећи у прозорском удубљењу оних незаборавних преподнева, чинило нам се као да смо се увукли у само срце Града. Овај ресторан нам је био драг између осталог и зато што је на једном његовом зиду био насликан велики дубровачки песник и поред њега исписани предивни стихови из његове пастирске игре *Дубравка*: „О лијепа, о драга, о слатка слободо... Сва сребра сва злата сви људски животи не могу бит плата твој чистој љепоти".

Али из прозорске нише „Пољане" видео се и Гундулићев споменик у средини пијачног трга. Хтео сам да славим песника јер су му и година живота и година смрти биле јубиларне. Али шта сам могао да кажем о њему, ја скрушени ходочасник? Шта би се још могло рећи о њему? Отишао сам у највећу књижару и замолио продавца да ми препоручи неко ново издање Гундулићевих књига или нешто о њему. Беспомоћно је ширио руке, али ипак има нешто, сетио се, *Осман* у издању као школска лектира, али ни он није штампан поводом песниковог јубилеја већ пре три године.

Онда сам одшетао до Гундулића изливеног у бронзи и испричао му шта се збило у књижари. Његово бронзано лице остало је мирно. Стајао је гордо (иако у животу скроман, повучен, интровертан човек) и чинило се да лебди изнад времена. Као да није примећивао ловоров венац који су му принели поводом јубилеја. Правио се да не примећује мањкав натпис на

споменику, као да не види да недостаје једно слово из његовог имена. Слово се негде затурило, можда је пало или су га можда откинули голубови. Боље би било да су му захвални потомци уместо ловоровог венца додали то изгубљено слово у његовом имену на споменику.

Дакле „Пољана", наш мали ресторан, временом је за нас постао светилиште у ком смо толико пута пијуцкали са Гундулићем и његовим пропалим потомцима, сада носачима и пиљарима. Палата у којој се налазио ресторанчић, ова крчма, реставурирана је, односно реновирана је после земљотреса, адаптирани су ентеријери, а бивши ресторанчић, наше омиљено гњездо, наш рагужански плашт, претворен је у бутик.

ОПРАШТАМ СЕ ОД ГРАДА

Има у Граду једно место где је нарочито зими у подневним сатима много света, место које увек делује свечано. То је трг испред Палате Спонза, Лужа, која се продужава у шеталиште, нешто као „мали" Страдун, горе све до катедрале. И шеталиште и трг имају такав положај да се баш на том месту зими расипају зраци подневног сунца. Ово сунце мами људе да изиђу напоље.

Са ове тачке Града види се врх Срђа. На његовом врху бели се целом дужином равних зидова тврђава Империјал, бели се високо камено распеће и крајње стајалиште жичаре. Ово су појединости. Општи утисак стичемо када око подне пред црквом Св. Влаха бацимо поглед на Срђ, на чијем је врху огромна „зелена капа".

Тако је било до прекјуче.

Шетајући тим тргом често сам скретао поглед са исклесаних камених палата горе на ову „зелену капу", украшену густом боровином и посматрао тај лепи висећи врт. И код куће, када бих помислио на Дубровник, искрсавала би ми пред очи ова слика. Ова падина била је увек обасјана сунцем, преплављена подневним сјајем сунца, па се чинило да се његов сјај попут златног меда слива низ падине Срђа, из борових шума које су мирисале на смолу, да би се затим разлио по Граду, по каменовима Града.

Сада је роминњала киша и са Срђа су се сливали црни кал, чађ и пепео расквашени кишом. Црна крв планине.

Када сам стигао ватру су већ угасили, врх Срђа био је црн, црн као чађ, спржени су били бели зидови утврде Империјала, изгорела шума испод жичаре, изгорела цела падина планине, читавом дужином, из новог хотела на рту Св. Јакова

морали су да иселе шесто гостију, становници у новом насељу, такође на рту Св. Јакова били су препуштени сами себи, борећи се са ватреном стихијом од пет ујутро до поднева следећег дана, јер су ватрогасци и војска на супротној страни планине бранили села. Била је неописива ватра, горео је Срђ колико је дуг и широк, горело је од Ријеке дубровачке до Шумета, дим је прекрио Град, густи загушљиви дим, а бура је тај дим потиснула у Град и од овога је било страшније само то што је тај дивљи ветар попут седмоглаве аждаје скоро читава два дана бљувао ватру.

Осмуђена је лепа планина Дубровника. Изгорела зелена капа Града. Занемео је Град под наслагама чађи и пепела.

Већ видим ватру која ће истопити чудесну смарагдну глеђ Локрума. Ова необуздана ватра може једанпут да запали чак и море. Ако се отме ова силна ватра.

Превела с мађарског
Марија Фирањи

АЛФРЕД ЧАРЛС ТОМЛИНСОН

ВАСКУ ПОПИ У РИМУ

„Не волим Рим", рекао си на француском,
„Са његовим империјалним претензијама." Ти
Си био понајмање охол човек, у песми
И лично. Срели смо се још само једном
И било је јасно да ти се дани ближе крају,
Јер су се твој живот и твоја смрт хранили цигаретом на
цигарету.
„Као принц у изгнанству",
Рекао је неко, али је то звучало необично за човека
Равнодушног према империји. Био си у изгнанству од себе
самог,
Од оне збуњене бујности, будне ироније,
Распет, чинило се скоро телесно —
Јер си тада био човек масиван —
Између галске тачности, италијанске дарежљивости,
Док се наш разговор кретао од језика до језика
У потрази за речима погодним да изразе
Наше осећање повода. А што се принчевског тиче, сећам се
Да сам чуо како гласно размишљаш, „Кажу да Хјуз,"
(Док смо пролазили кроз парк Боргезе око поноћи)
„Живи као принц." „Тачно је,"
Одговорио сам, „ако мисле на великодушност,
И ако си његов гост или пријатељ, онда ти
Живиш као принц." Настављајући шетњу,
Жалећи се на меланхолију коју буде велики градови,
Као до сва дарежљивост мора и то да храни,
Извлачио си своју сету из залихе богатства
Која ускоро мора да пресахне. У Риму, данас,
Готово убеђујем себе да би се ти сложио
Да дарови које град нуди надмашују претензију,

Јер те они зайљусну, као кад бука
Фонтане ди Треви допре иза уґла трґа;
И да су ови нивои исклесаноґ камена и воде —
Метаморфоза над нейопустљивим тлом —
Само још један облик поезије, а ми
Овде ґости машше. Машта
Нуди оно што не мора да доказује
И, када се све узме у обзир, и оно што може бити:
А сада никада више нећемо шеґаши овим трґом заједно
Кроз Рим обасјан сунцем и јесењи ваздух.

Превео с енглеског
Бранко Момчиловић

МИРОСЛАВ ТОДОРОВИЋ

ПЛАНИНСКИ ДНЕВНИК

ПЛАНИНСКИ ДНЕВНИК

1

КРИЧИМ између сеновитих планина.
Светли небески рукопис. Гласно трепере звезде.
Сећам се да још негде постоје градови — људски
мравињаци. Био је то кошмара пун овоземаљски сан.

ОСТАЦИ нечијег рукописа устају из ноћне море.
Надносим се над извор што одмара се у блаженом хладу
женских јова. Из огледала воде зачуђено ме гледаше старац
писац библијских списа. Детлић је некоме слао паничну поруку
жустро чекетајући у стабло маторог бора.
Нигде живе душе.
У зрелој тишини шуме липтали су вали распеване светлости.
Удовички ветар међу гранама је свијао гнезда пуна немирних
шумова. У изненадном крику тице чуо сам свој живот.
Моје срце је преплашено тукло у грудима.

ЈОШ ДИШЕМ а земља се окреће.

2

СЕЛО МОЈЕ тражим те у сећању а гледам како се
претвараш у успомену коју нема ко да чува. Светла
и тамна страна размењују места, између титрају голе
сене. Певам, а непознат неко с оне стране Клика пона-

ваља моје ваїаје. У куда јуре ова ѓурава брда, ко ћера моје црно сшадо. Глас се кида у ниши земаљскоѓ ілашна и свеШли између шумова који овде не їосшоје.

ДРВО їод којим седим из мене сшолешно ниче. Узаман је ведро јер на мом лисшу ѓомилали су облаци їисаница. Иза, їродевала се свеШлосш дивље се сливајући у ћачку їуну ћмуше. Ту срећем виленьака са књиѓом коју ћу ћек наїисаши. У ћом часу сам їалио свеће у заїису "За живе и мрше". Ни даха за наїис шшо ће їричаши о све даљем живоћу. Ни кућишша за слово које ће нас сећаши.

ИМАО сам їеро из којеѓ је вејао їеїео и од живоша ником їошребну ѓодину рођења. Негде је за сших ваїио камен, у мојој ћузи књиѓу лисшао из народне їриче ѓавран. И овај дан божји мину. Склони живоћ из їриче. Сшави клешву їод камен. Вече је скуїљало свеШлосш у ваздушасше навиљке младе ћаме.

На моју свеску најзад їада мрак а їеру се чинило да свањива.

Август 1993, Трешњевица

ЛИСТОВИ

РЕЧ и њен живоћ.
Праскозорје међу їланинским врхунцима.
Сшара свеШлосш у висинама.
Године наѓомилане у мојим косћима.
Далеки ѓласови у ћами оїалоѓ лисја.
Лишај на камену, свеШлошћу јушарњом објашњена брда.
У часу їошоњеѓ даха свила се їушања.
Тачка ѓробне ћишшине во вјеки вјеков коначишше.

ТАЧКА

КОНАЧНО је завршио живоїоїис. Иза брда речи сшавља ћачку.
Заїањено ѓледа како ћачка оживљава и расше, їлави рукоїис, исїуњава собу и све унаоколо.

И Он се, ни сам не знајући како, нађе у мраку у коме се ни їрсћ їред оком не моѓаше видеши.

ИВАН ВУКОВИЋ

ЧЕТИРИ ПРИЧЕ

МИСТЕРИОЗНА САРДИНА

Рат је почео и Јошка се замислио. У рату не раде телефони, рекао је себи. Али, то и није тако лоше јер неће морати сваки час да диже слушалицу. У рату не иду возови, наставио је Јошка. Није, међутим, намеравао никуд да отпутује. У рату нема струје, смркао се Јошка, а кад нема струје, нема ни грејања. Но, пролеће је стигло и, ако буде срећне, рат ће се завршити пре зиме: снаћиће се он и без грејања.

У рату нема хране, поскочио је најзад Јошка и ухватио се за главу. „Умрећу од глади!", узвикнуо је иако није било никога ко би га могао чути пошто је у свом једнособном стану Јошка живео сам.

Распамећени Јошка стао је бесомучно да се врти по соби. Након пола сата, пао је на кревет сасвим исцрпљен и истог трена заспао дубоким сном.

Када се пробудио, Јошка је опет био онај трезвени човек с почетка приче. Боље спречити него лечити, помислио је Јошка и осмехнуо се својој мудрости. „Глад се може предупредити, ваља направити залихе", закључио је најзад и стао да рачуна. Пошто струје неће бити, ваља набавити већ припремљену храну. Пошто рат може потрајати, треба узети нешто што може дуго да стоји. Како је волео рибу, Јошка је напослетку одлучио да купи конзервиране сардине.

Узевши сав новац који је имао, Јошка је отишао у продавницу и купио триста педесет конзерви сардина марке „Ева". Када се вратио кући, осетио је блажени спокој. „Ах!", уздахнуо је и извалио се на кревет. Остатак дана провео је задовољно посматрајући конзерве.

Дани су текли а да се ништа није дешавало. Телефон није звонио, телевизор није радио. Негде напољу беснео је рат. Докле ли ће ово трајати, мислио је Јошка гледајући у таваницу. Некакво чудно узнемирење почело је да га обузима. Шта да радим, шта да радим, вајкао се он. Не могу довека овако седети, рекао је себи и, гледајући и даље у плафон, отворио једну конзерву. „Гле, појавила се влага", помисли Јошка посматрајући жуту мрљу у углу собе, и отвори другу конзерву.

Десетог дана од почетка рата, Јошка је отворио триста педесету конзерву сардина марке „Ева". Изненада осетивши мучнину, прилегао је да се одмори. Како је кревет био затрпан празним конзервама Јошка је легао у каду.

*

Месец дана по окончању трогодишњег рата, Општинском комитету за обнову и изградњу стигла је пријава од кућног савета зграде број 32, улица Влајка Лалевића-Батине. У пријави је стајало да станар из стана број 53 већ дуго времена није виђен. „С обзиром на хитну потребу за смештајем расељених лица", посало је у пријави, „молимо Комитет да утврди стање и да, ако нађе да дотични станар више не користи стан, исти додели другом лицу." У наставку се предлагало да стан буде додељен Н. Лисјаку чија је кућа срушена приликом бомбардовања.

Три дана по приспећу пријаве, Комитет је послао интервентну јединицу која је провалила у стан и установила да станар Ј. Пријемцов у њему није присутан. Стан је био запуштен, из чега је командир јединице, ратни ветеран и песник-аматер Н. Прикашов, закључио да одавно није коришћен. У свом извештају Прикашов је забележио да је на кухињском столу затекао око пола килограма убуђалог хлеба и отварач за конзерве. У соби, на поду, лежали су пар чарапа и једне пожутеле мушке гаће. Плафон и читав десни зид собе били су прекривени мемлом. Пажњу Комитета посебно је привукао уводни део извештаја у којем Прикашов говори о конзервама:

У стан смо провалили из трећег покушаја. Службеници Гузина и Латурцев су се јуначки затрчали, одлучно развалили непријатељска врата, упали заједно са вратима у непријатељско предсобље и пали у несвест од бојевог смрада који је покуљао из стана. Командовао сам маске-гаске! Када су маске-гаске стављене, ушли смо у стан и извукли Гузину и Латурцева у ходник, да удахну свежег ваздуха. Затим смо ушли у стан и нашли велики број празних конзерви од сардина марке „Ева".

Најзанимљивије место у извештају беше оно у којем Прикашов описује улазак у купатило:

Када смо завршили са пописивањем затечених ствари и пребројавањем конзерви, ушли смо у купатило. У купатилу није било светла, и службеник Гузина је поново пао у несвест када је батеријском лампом осветлио огромну црну сардину која је пливала у кади. Када је до врха била испуњена уљем.

*

Овог необичног случаја ускоро се дочепао млади и амбициозни новинар Живадин П. Лафоревић, коме је досадило да извештава о радним акцијама и који је прижељкивао да добије стално намештење у престоници. Прикашовљев извештај Лафоревић је добио од госпођице Раде Гружан, секретарице председника Комитета за обнову и изградњу, за коју оправдано можемо претпоставити да је била Лафоревићева љубавница. Лафоревић је од читаве ствари направио сензацију и убрзо постао славан. Два месеца свакодневно је писао о „Случају мистериозне сардине", успевши да узбуди машту престоничких домаћица и да пажњу пензионерског сталежа одврати од политичких тема. После два месеца, Лафоревић је послат да пише о пробијању тунела кроз Наталинско брдо пошто је један члан Градског комитета за производњу и идејни рад установио да његови чланци „негативно утичу на продуктивност становништва".

Након годину дана, када је читав случај већ одавно био заборављен, Лафоревић се обесио о новоподигнути мост Слоге, који код села Блатићи спаја леву и десну обалу реке Брзаче. Новинари, који су заједно са њим извештавали о градњи моста, изјавили су да је непрестано спомињао некакве сардине. „Када бих га питао — Какве, бре, сардине, Лафоревићу?!", рекао је полицији Петер Штрц, извештач листа *Дани победе*, „Лафоревић би одсутно одговарао: „Ева!, Ева сардине!". Штрцово сведочење потврдила је и Јагода Цветић, вођа треће смене, која је додала да су последњих дана пред смрт Лафоревићеве очи биле чудновато закрвављене.

На основу ових и сличних сведочанстава можемо закључити да је Лафоревића мучило питање о томе како је из триста педесет конзерви изашла једна једина, и уз то цела сардина, тешка читавих седамдесет осам килограма.

*

Три недеље по проваљивању у стан број 53, у улици Влајка Лалевића-Батине 32, исти је додељен Н. Лисјаку. За Н. Лисјака се касније по комшилуку причало да је зет председника кућног савета који је Општинском комитету за обнову и изградњу послао пријаву која је довела до открића велике сардине због које је злосрећни новинар Живадин П. Лафоревић себи одузео живот. Кад је о сардини реч, постоји непотврђена гласина по којој је кућни савет, након што су се његови чланови лично уверили у њену јестивост, сардину поклонио дому за ратну сирочад.

Април 1999

У КАФАНИ

Седели смо у умашћеној кафани негде у пристаништу. Гости су углавном пили вињак и ракију. У једном углу дремао је дебели човек. Главу је забацио уназад, а трбух опружио по столу. Повремено би захркао. У другом углу, старац испраних очију нетремице је гледао у нашем правцу. Било је, међутим, очигледно да не види ни нас, нити ишта друго око себе.

— Припали ми цигарету — увређено ме је подсетила. Почео сам да пребирам по двадесетак џепова колико сам их имао на панталонама, кошуљи и две јакне које сам једну преко друге носио. Услинављене марамице. Биоскопска карта од прошле године. Свежњеви кључева. Најзад извукох плави пластични упаљач марке no-name и принесох га цигарети коју је држала врховима прстију.

— Јао, скоте један, опекао си ме — узвикнула је бесно и ставила прсте у уста не испуштајући цигарету. Слегао сам раменима и извинио се. Покушао сам поново.

— Ааах — арлаукнула је и, бацивши цигарету, ухватила се обема шакама за око. Затресла је главом а онда се срушила са столице. Нагнуо сам се над њу и, помало грубо, склонио јој руке са лица. Око беше спржено.

— Идиоте један, пизда ти материна! — почела је да стење. Усправио сам се и замислио. Шта човек да ради са женом без једног ока? Измакао сам се корак уназад и шутнуо је из све снаге у друго око. Посматрао сам је неко време како се ваља по поду и вришти, а потом сам изашао напоље.

1998

ДАРОВИ ПРИРОДЕ

У нашем крају отворена је нова радња. „ДАРОВИ ПРИРОДЕ”, писало је великим словима на дебелој храстовој дасци окаченој изнад улазних врата. Стајао сам и гледао све док ме није заболео врат. Онда сам приметио да и мене неко посматра: поред улаза беше излог и у њему препарирана срна и препарирано лане са љупким стакленим очима. Иза њих, на великом фототапету, сунцем обасјан зеленео се планински пропланак.

Очаран призором, отворих врата и уђох унутра. Омалена, ламперијом обложена просторија, била је крцата светом. Шта ли је ово, запитао сам се. Еколошки клуб? Продавница планинарске опреме? Од многобројних љубитеља природе ништа нисам могао да видим. „Овај бут овде”, проби се до мене снажан мушки глас. „Бут?”, понових у себи, „какав бут?”. Одговор је брзо стигао. Покушавајући да надмудри своје комшије и пробије се кроз гужву, једна пуначка госпођа, ушушкана у бунду од добро ухрањених зечева, муну ме одлучно у слабину. Ја се пресамитих од бола и кроз шуму цегера спазих тезгу прекривену месом. „Срнећу плећку!”, закрешта нека жена. „Срнећа плећка? Бут? Можда има и свињских папака?”, помислих. „Кило свињских папака”, чух како узвикну неки човек задовољно мљацкајући сугласнике. „Кило свињских папака за господина”, узвратио је високи мршави продавац и почео да трпа папке у кесу. На то се зачу дубоко гроктање, налик на кркљање пијанца заборављеног у празној бачви: „Гд су моји ппциии?”. Продавац застаде и збуњено погледа човека који је наручио папке. „Па ево, управо их...”. „Гд су моји ппциии?”, прекиде га изнова глас. Купац слегну раменима: не беше изустио ни реч. Месарева уста искривише се у киселкаст осмех. „Ко се то...”, заусти да каже тражећи погледом шаљивџију, кад читаву продавницу потресе снажно њискање: „Ппцииииии!!”. Престрашени месар поскочи и испусти кесу. Папци попадаше по тезги и поду, а продавницом завлада језовита тишина. Запањени купци управише своје погледе према глави великог дивљег вепра окаченој на зиду изнад продавца. Закрвављене вепрове очи дивље су колутале у различитим смеровима. „Моји ппциии!”, излете поново из разјапљене чељусти, након чега папци стадоше да поскакују. Један папак одлете преко тезге и тресну госпођу у бунди посред носа. „Јууу!”, цикну госпођа. „Иииии”, цикнуше зечеви из бунде. На то сви купци у један глас завришташе и нагрнуше ка излазу.

Како сам био најближи вратима, први сам излетео напоље. Претрчао сам улицу и окренуо се да видим шта се дешава:

док су купци бежали остављајући за собом цегере, кишобране и шалове, срна и њено чедо весело ми намигнуше својим стакленим очима.

1998

ПРОЛЕЋНИ ДОРУЧАК

Било је то почетком марта и јутро беше ведро. Са цегерима пуним хране, враћао сам се из продавнице орасположен првим пролећним ветром који је односио преживело јесење лишће и разгонио суморне зимске мисли.

Некад славан због своје архитектуре, део града у којем сам живео већ одавно беше затрпан аутомобилима, киосцима и ђубретом. Пробијао сам се према кући и размишљао о томе како лепота са новим сунцем продире чак и у овако тужан крај, када сам спазио чудновату сподобу. Нагнут над контејнером за ђубре, умотан у стотину масних крпа, на десетак корачаја испред мене стајао је грбав човек и сам са собом о нечему разговарао.

— Мрмл, киф, да, како не... салм — допреше до мене испрекидане речи обавијене некаквим слаткастим смрадом.

Пробуђено мистичном поезијом надолазећег пролећа, моје срце би рањено призором овакве беде и за час га испуни племенита туга. „Ја на доручак...", жацну ме пламени мач гриже савести, „а он... можда је и он кренуо на доручак?"

У том часу тамни облаци прекрише небо над улицом, а један зрак, као на каквој барокној гравири, обасја контејнер и створење покрај њега. Извадивши нешто из ђубрета, створ је подигао главу како би боље осмотрио свој плен и тако је свој профил открио мом погледу. Прекривен небројеним борама, краставих усана, са полузатвореним, жмиркавим оком, профил овог човека био је напросто ужасан. „Господе!", замало што нисам узвикнуо док ми је стрела страве муњевито папрала кичму. „Шта ли је овај човек згрешио?"

Савлађајући страх и гађење, пришао сам скитници и на једвите јаде промрмљао:

— Добар дан.

Скитница се није помакала.

— Ахм, добар дан — понових ја и застадох.

По свему судећи, спољашњи утисци су тешко продирали у дух овог створа. Створ је најпре мрднуо обрвом. Онда су му

заиграле усне, за њима и уво, да би се на послетку окренуо према мени.

Иако сам напео све своје снаге како бих заузео што хладнокрвнији став, од његовог погледа клецнуше ми колена. Погледао ме је из неописиве даљине. Сву моју одећу, све моје мисли и држање мога тела, свукао је у трену са мене, као да су сасушене љуске, крте образине, напрске маске: његово друго око беше широм отворено и челично сјајно.

— Овај... — заустих да кажем када сам дошао к себи — како сте? Хоћу да кажем, јесте ли гладни?

— Мрмљац! — одврати човек, а сјај његовог ока постаде топлији.

— Желите ли... желите ли — стајао сам у недоумици — желите ли једну кифлу? — изустих некако и завукох руку у цегер.

— Мрмммрм... — прозбори он, док су му се усне развлачиле у осмех, а поглед спуштао ка цегеру.

Док је цегер шушкао, грбавац се приближио. Вукао је десну ногу а левом поцупкивао. Рукама се пљескао по боковима. Када сам најзад пронашао кифлу и пружио му је, он је кратким покретом узе и принесе носу. Ињушио је кифлу са свих страна и пажљиво је осмотрио.

— Ааахххх! — изусти најзад, и стаде прстима да је цепа по дужини.

Када је распорио кифлу, узео је да претура по ритама. Неколико тренутака доцније, извукао је нешто из недара и подигао у вис.

— Ахахаха!

Испред носа ми се клатило парче жуто-зеленог паризера.

— Мда — рекао сам ја и нагонски устукнуо.

Човек ме тад упитно погледа, па руком којом је држао кифлу показа према цегерима.

— Хоћете ли још нешто — спремно одвратих, сад већ желећи само једно: да што пре збришем.

Човек затресе главом, а ја узех да претурам по цегерима. „Хлеб сигурно неће", помислих, „дао сам му кифлу. Ни пиринач му не треба. Пиринач треба скувати. Хм, кафа, шећер... аха, крем-сир!" Извукао сам кутију са крем-сиром и пружио му је. Он је узе, отвори, зари свој црни прст у бели сир и задовољно га олиза.

— Хргмрмљац — рече сав озарен, и стаде прстом да намазује сир на кифлу. Када је испразнио кутију, баци је у контејнер а у кифлу стави саламуру: сендвич је био готов.

— Јесссстиии!

Неколико часака раздрагано је посматрао кифлу, а онда је свој поглед пренео на мене. У здравом оку појавио се трачак сумње.

— Е па пријатно — рекох, и заустих да додам — довиђења, кад створ преполови кифлу и пружи ми једну половину.

— Овај, не хвала, само ви једите — извалих ја на шта он одлучно понови свој покрет.

„Па он инсистира!", помислих ужаснуто. „Шта да радим, господе?!" Био сам стешњен између бетонског зида, контејнера и аутомобила. Могао сам да кренем уназад, али ми се то, након свега, учинило недоличним. Напред нисам могао јер ту је стајао — он.

— Јесстиии! — понови створ весело.

Шта сам друго могао? Прогутао сам двадесетак кнедли, узео парче кифле које ми је грбавац понудио, затворио очи и загризао. Био је то мој први пролећњи доручак те године. Ношени ветром, над улицом су летели облаци, грбавац је задовољно мљацкао, а ја, ја... ни сам не знам шта сам радио.

ОЛИВЕРА ВЕЗИЛИЋ

МАЛИМ СТВАРИМА

УГАЉ

Једноставно, рекао:
„Никад нисам видео лице своје мајке”,
гужвајући у шаци коприве.
Научивши да воли млеко и бресквe,
сам.

Срела сам га само још једанпут.
Гледала сам: пахуља се пред њим
отапала на камену.
Вране су оштриле крила.
Летеле као распршене љуспице
угља
у различитим правцима.
Потом су се окупљале по дрвећу,
жицама, поотпадалим гранама.

Чупав, бео пас је ту, међу нама,
смрзнуту кост затрпавао у снег.
Бринуо, својим инстинктом.

КАМЕНОЛОМ

Магнет. Нешто је одвукло реку.
У каменолому кишa је постала
црвено језеро. Брдо се суши.
У граду — бледи. Опет магнетно

поље. И птице падају.
Поправљам зарозане чарапе.
Правим се луда. Мука ми је
кад погледам у Дунав.

Два облака су ме претекла,
трећи се распао у ветар.
Старице се саплићу о шахтове.
Не виде од хладноће. Представа
коју сам хтела да погледам
отказана је. Стојим пред плакатом.
Наслањам се челом на папирнати
осмех главног глумца.

Пас је прешао на пешачком. Загњурио
њушку међу моје ципеле. А мирисала сам
само на мачке. „Papa won't leave you,
Henry" — из вокмена проседог тате.
Његов синчић чупа псу уши.
Навучени смо на бес. Лица су нам лепа.
Бела. Магнетна светлост у очима.

Тама. Прерађена. Ноћ се продужила.
Удубила. Одшетала сам поново до реке.
Немогуће је: себе населити у Дунав.
Обишла сам више кругова ове ноћи. Више него
шарени коњићи у калемегданском луна-
-парку. Шта ће ми то? Понако —
једна улица — цела планета. Оно
црвено језеро мора да постоји
и на Марсу.

Као да сам се нечег одрекла.
У свом животу.
Окрећем магнет у руци. А
не играм се.

МАЛИМ СТВАРИМА

Дан.
Освануо је порушивши
утврђени град у соби.
Откинуо омчу...

сад могу
да пролазим кроз врата.

Клизим низ степениште,
заборављам мирис доручка,
новчанике са фотографијама,
тихи звекет металних новчића.

Понекад су шетње водичи кроз живот.

Лето, пчеле.
Свет око мене промиче
као одломци неке августовске
приповетке.

У пролазу
из полупразне посластичарнице —
— вест с радија: „два лептира,
изузетне, ретке врсте ипак нису
украдени, ни изнети са Шри Ланке.
Лопови су ухваћени на самој граници.
И Шриланђани су због тога
врло срећни".

До ђавола!, кад ти ни до чега није...
воље и крви, толико,
у само два лептира.

МРАЗ

Патуљак с маском.
Детињство.
Филм, цртан бојама
које се топе. Деда Мраз
се црвени у снегу. И када
одрасте...
биће вучјак.

АНТОНИО ПОРПЕТА

БЕЗМЕРЈЕ ЕКСТРАВАГАНТНОСТИ

1

Дефинитивно: Не.
А можда...
Не, дефинитивно: Не.

(Иза стакла нека птица
крстари плавим пополудневом)

... Дефинитивно: Да.

7

Ваља васпоставити
додир грознице и топлину ноћи,
старину бронзе и арому плача,
крик сокола и укус тишине,
стидљивост ваздуха.
Ваља васпоставити
скромност небеских тела и звук глади,
стазе без датума и гордост трске,
препороћене мртваце и шапат пуме,
измаглицу на витражима.
Ваља васпоставити
зелене зоре и сенке реке,
звона најнежнија и руке без власника
семе воде и изгубљене кораке,
плес бродова.

Ваља учинити немогуће не би ли се поново открило
то грубо чудо, тај бесмислени подвиг,
та беда прелепа коју називамо живот,
са свом његовом бујицом ужагрених дамара.

10

Препознајем се у свим својим песмама.
Али песме су те које су ме начиниле
онаквим какав сам.

17

Ја нећу да будем сам,
али хоћу да проживим своју самоћу.

19

Невоља с овим занатом
у томе је што никад не знаш где почиње
искрени измишљај, а где се завршава
одглумљена истина...
док чујеш глас лудила
како те једва чујно дозива
са високих сенки.

22

Кроз прозор у таласима улази
целокупно праскозорје.
Не знам јесам ли будан или још
пловим неком песмом.
Хиљаде стихова кључа попут птица моје чело,
а блага ме нека музика милује.

Још једно јутро...
Ти поред мене дишеш.

24

Смрт мора да је
као неки необичан начин живљења,
док живот је
као неки необичан начин умирања.

29

Ја не тражим глас: ја само тражим
да моја тишина буде
као дубок тајац звона.

31

Сваки стих садржи
један мали светлећи живот.
Свака потпуна песма,
једно ускрснуће.

32

Веома је незгодно
расправљати се са смрћу:
увек хоће да каже
последњу реч.
И каже је.

39

Ја више не знам шта да радим
с том људском сенком бола
која неким ноћима седа поред мене
док пишем песме,
а никад ништа не каже
јер је изгубила глас у својој трагедији,
и прикива за мене своје очи непостојеће,
па ми показује отиске својих руку,

оно што некоћ њене усне беху, своју разнету
способност вољења...
не знам да ли ме оптужује или ме прекиње,
или ме само пак позива
да још више с њом поделим дубину њеног плача,
њеног неутешног општељудског плача.

40

Ја сам ја и моји снови.
Остало није битно.
(Изузев тебе)

44

Само речју, том тачном речју
којој сви стремимо,
чији траг наслућујемо
кроз полумрак неких зора,
моћи ћемо да се ослободимо заседе
змија и арханђела,
да прикријемо поткe
наше слободе,
да васкрснемо литургију крика у нашим рукама.
Само речју, том тачном речју,
моћи ћемо и даље да будемо
или да то бар покушамо.

13

Тај стари обичај
да себе сваког дана изнова измислим
како бих и даље живео...

И тај стари обичај
да тебе сваког дана изнова измислим
како бих и даље волео...

Превела са шпанског
Силвија Монрос-Стојаковић

АНТОНИО ПОРПЕТА

ХОЋУ ДА КАЖЕМ...

Драги пријатељи и колеге,

После најсрдачнијег поздрава, дозволите ми да се уклопим у тему која чини општи оквир овог Сусрета, те да вам кажем неколико ствари.

Хоћу да кажем да волим снег, то огромно и чисто чудо које зими прекрива и облачи њиве, кровове, високе куполе, шуме и планине, обавијајући их тихим спокојем своје лепоте.

И да нико, ама баш нико, нема право да запрља његову белину, чак ни једном једином капи крви.

Хоћу да кажем да волим тишину. Јер у тишини време задобија другу димензију, а у тишини изналазим неопходан мир за свој стваралачки рад, за своја размишљања, за унутрашње претраге које ће ме одвести до песме, чланка, приче.

И да нико, ама баш нико, нема право да ту тишину пара сиренама, узбунама, прасковима, криковима бола, криковима беса, плачем немоћи.

Хоћу да кажем да волим плаво, бистро небо, без облака, велелепно у свом бескрају, настањено једино треперавим присуством сунца које пружа топлоту и топлину.

И да нико, ама баш нико, нема право да то плаветнило наоблачи димом нити да засенчи сунце одјеком далеких пожара те да га претвори у трагични наговештај ноћи.

Хоћу да кажем да волим пролеће. Јер се у њему изнова рађа живот, а ја волим живот. Јер дрвеће изнова постаје дрвеће кроз озеленеле гране, а цвеће пупи тачним савршенством, и све заједно је попут песме узнете ка Богу.

И да нико, ама баш нико, нема право да прекине ту песму и да претвори то дрвеће у сећање, у угљенисане костуре, а то цвеће у уцвељену и минулу нежност.

Хоћу да кажем да волим реке („наши су животи реке које ће се излити у море, а то је умирање...", рече шпански песник Хорхе Манрике у XV веку); волим њихов изглед, који се вазда мења и увек је сталан, те њихова дуга путовања кроз пределе и границе, врење њиховог унутрашњег живота, њихову јасну песму слободи.

И да нико, ама баш нико, нема право да реке претвори у призоре ужаса и разарања, да напуни њихова корита порушеним мостовима, потопљеним бродовима, а њихове обале гледима пренераженості и обесхрабрености.

Хоћу да кажем да волим јутра, то дневно васкрснуће које нам својим менама светлости пуни очи надањима те чини да дишемо још жељнији живљења док плави наше слепоочнице росом препуном будућности.

И да нико, ама баш нико, нема право да од мојих јутара начини једну мрачну гомилу недоумица и питања: Шта ли ће данас бити од мене и мојих? Коју ми нову тугу дан доноси? Куда иду моји кораци без правца?

Хоћу да кажем да волим децу, јер се у њиховим очима поново састајем са својим детињством, а у њиховим питањима проналазим безазленост коју сам изгубио; у њиховом смеху откривам веру у живот коју бих, упркос свему, волео и сам да задржим.

И да нико, ама баш нико, нема право да са дечијих очију измами макар и једну сузу, остављајући њихова питања без одговора док страх и очајање заувек поништавају истину њиховог смеха.

Хоћу да кажем да волим књиге. Јер у њима налазим истинско пријатељство, најпоузданији извор етичких и естетских задовољстава, топлину оних који вековима уназад, а можда свега пре неколико дана, пожелеше да ми се приближе да би мојим очима изнели топлу истину својих речи.

И да нико, ама баш нико, нема право да спали моје књиге, да их уништи, да растура драге странице сред предела рушевина, крша и отпадака у диму.

Хоћу да кажем да волим људско биће, такво какво је, са свим врлинама и недостацима, вредностима и слабостима. Мада знам да, у неком забитом кутку наше људске личности, чучи и мали удео уснулог вука, којег настојимо да држимо у што дужем сну.

И да нико, ама баш нико, нема право да пробуди тог вука.

И на крају, хоћу да кажем да гајим дубоку љубав према поезији као изразу најдубље човекове природе, и да гајим дубоку љубав према свом песничком занату, које настојим да обавим часно и одговорно.

И да нико, ама баш нико, нема право да сеје бол, беду и тугу, терајући ме да се у својим песмама поистоветим са оно-лико људи у патњи, кад би тако лепо било да се поистовећивање односи на срећу и радост, кад не би бол, беда и туга постојали.

То је све што сам хтео да вам кажем. Зато што тако мислим, а тако и осећам: зато тако и пишем. Тако то и кажем.*

Превела са шпанског
Силвија Монрос-Стојаковић

---

* Реч Антонија Порпете на 37. Међународном сусрету писаца, у Београду, октобра 2000. године.

МИЛАН РАДУЛОВИЋ

РОМАНСИЈЕРСКА ФИЛОЗОФИЈА ИСТОРИЈЕ

1

Тематика, форма, стил и филозофија егзистенције у романима Мирослава Савићевића* формирани су у оквиру оне књижевне школе коју је у српској књижевности засновао Иво Андрић.

Као и Андрић, Савићевић теме својих романа налази у српској историји, најчешће у оном периоду кад су Балкан и српске земље били поробљени и интегрисани у државни и цивилизацијски оквир исламске Отоманске империје. Српску историју тог периода и Андрић и Савићевић осветљавају у широком хоризонту европске историје и европске културе.

Крајња смисаона интенција и естетска амбиција ових писаца није да у романима реконструишу догађаје и процесе из прошлости и дочарају дух прошлих епоха, него да идентификују духовну есенцију српске културе, да оживе вечну историјску судбину и прославе животни напон и етнос српског народа. Стога ти романи припадају типу културолошког, а не само историјског романа.

И Андрић и Савићевић уметничку, имагинативну слику живота, времена и човека, ослањају на сазнања верификована у критичкој историографији. Ерудиција и имагинација су равноправне, сарадничке, међусобно прожимајуће енергије које обликују њихове романе. У реалним историјским догађајима и

---

* Мирослав Савићевић (рођен 1934. године, доктор књижевноисторијских наука, уредник и стручни саветник у Телевизији Србије) објавио је досад више дела: романе *Пламен и мочваре, Завети, Брод мртвих, Слово, Прича о Косовском бој*у, *Игре без граница, Висораван, Георгике — српски плуг*; радио-драме *Реч, песма, повест и смрт, Зелене траве Ирске, Новине Сербске*; сценарија за документарно-игране телевизијске серије *Косовски бој* и *Велика сеоба*.

процесима из прошлости српски писци откривају актуалне садржаје и налазе невидљиве или заборављене узроке друштвених збивања и духовних процеса у садашњости. У историјским променама откривају вечне, универзалне, увек исте суштине које се манифестују у новим формама и видовима социјалног и индивидуалног живота. Стога су и романи Мирослава Савићевића, као и Андрићеви, само на тематском плану историјски романи; у проблемском, идејном слоју то су, међутим, еминентно филозофски романи. Укратко, на тематском и филозофском плану Мирослав Савићевић је креативан и достојан следбеник Андрићеве поетике.

Форма Савићевићевог романа није, међутим, само андрићевска него и високо оригинална. Андрић је пошао од форми усмене, народне српске књижевности и уградио их, транспоновао у структуру модерног романа. На тај начин он је духовност српске патријархалне културе стваралачки стопио са духом модерне европске културе. Ову стваралачку оријентацију следи и Мирослав Савићевић. Он при томе у своје романе не уграђује само форме српске народне књижевности него и жанрове старе византијске и српске црквене литературе. Стваралачки преображавајући молитве, летописе, биографије, хагиографије, записе и друге облике византијске књижевности, он једновремено гради романескне структуре које кореспондирају са формама модерног европског романа. Оригинална, довршена и утолико затворена структура Савићевићевих романа дубински је и стваралачки отворена византијским и патријархалним слојевима српске духовне традиције, на једној страни, а романима Џемса Џојса, Хермана Броха, Томаса Мана и Вирџиније Вулф, на другој страни. Можда је у понечем његов роман сродан духу романа Умберта Ека: у жанровима византијске књижевности наш писац је, наиме, открио и ослободио духовне енергије којима се једновремено и приближава формама постмодерног романа и иронизује, пародира поетику постмодернизма.

Складном, затвореном, готово неокласицистичком, унутра разуђеном структуром романа, Мирослав Савићевић дочарава симултано постојање природног, видљивог, разумом схватљивог, чулима и искуству доступног света, на једној страни, а струјање невидљивих, ирационалних енергија у човеку, као и мистеријских, несазнатљивих, космичких процеса који усмеравају, управљају историјске токове и културне процесе, на другој страни. И материјалну и духовну, и емпиријску и мистичку сферу стварности, он описује класичним реченицама, стандардизованим у нормативној граматици, без језичких експеримената и иновација: смирено свечаним тоном летописца и хро-

ничара. Као и стил, тако је и структура српског модерног културолошког романа, којем припадају и већина Савићевићевих дела — и поред свих елемената модерних и експерименталних дела који су у њих уграђени — у основи хармонична, са прецизно установљеним пропорцијама међу деловима, целовита и затворена, заснована на примени класичних законитости романескне уметности. Класичним стилом и хармоничном формом романа и Андрић и Савићевић, као и многи други српски савремени писци, успостављају јасан, рационалан, уравнотежен однос према ирационалним енергијама у људском бићу и према фантастичким пројекцијама људске историје. Ирационалне, мистичне феномене и сфере живота они не апстрахују, не искључују из својих слика света, али такође их и не прenaглашавају и не манипулишу ради стварања што чудесније или што бизарније слике живота, нити пак теже да их поједноставе и сведу на рационално објашњиве појаве. Они својим делима дочаравају фантастичне, мистичне и метафизичке визије стварности и егзистенције, али једновремено према таквим визијама света и доживљајима егзистенције успостављају мисаону дистанцу, медитативан и контемплативан однос, јасан и рационалан став. Овакав однос према митовима и легендама, као и према надрационалним и ирационалним енергијама које делују у видљивој стварности, без сумње извире из европске картезијанске традиције. Али такав однос инспирисан је истовремено и природним, здраворазумским скептицизмом утемељеним у једном слоју српске традиције. Овај специфичан рационализам представља једну од антрополошких одлика не само модерног интелектуалца него је карактеристичан и за „народног човека", српског домаћина, духовно формираног у старој патријархалној култури.

Традиција и модернитет у романима Мирослава Савићевића међусобно се прожимају, надграђују, огледају једна у другој. Стваралачком обновом традиције садржински се богати модерна духовност; на другој страни, модернитет открива националну традицију као једну од етапа у свом развоју и као органску садржину модерне духовности. Модернизовати савремену књижевност обновом националне традиције, стваралачки преобразити традиционалну духовност и увести је у модерну културу — то је једна од најплеменитијих и најздравијих тенденција у српској данашњој литератури. Оваква стремљења, као и наведене тематске, стилске и структурне одлике српског историјско-културолошког романа, створеног у хоризонту Андрићеве поетике, у високом степену се огледају у Савићевићевом роману *Крај столећа Касиопеје*, објављеном 1992. године.

2

У роману Мирослава Савићевића видљива су три основна тока, који оваплоћавају, уметнички дочаравају, симболички и метафорички представљају три форме свести о стварности: објективистички историзам, филозофски и религиозни мистицизам и митски архаизам.

Сваки од ова три чујна гласа и тока романескне приче — и онај који приповеда о реалним историјским збивањима и духовним процесима у Европи крајем 16. столећа, и онај који поетски дочарава космичко свевреме, као и онај који сугерише предмитско безвреме егзистенције — међусобно се укрштају, преплићу и стапају. Ти токови романескне приче не оглашавају се као солистичке партитуре него као хорски напев којим се исказује музика човекове биолошке, духовне и историјске егзистенције.

У средишњем току романескна прича посредно, у алузијама и дигресијама, евоцира и реконструише историјске процесе, политичка и духовна кретања у Европи крајем 16. века; у том контексту казује такође о два пресудна догађаја у историји српског народа у овом времену.

У овом роману идентификована су два битна друштвена и политичка процеса у Западној Европи 16. столећа: први, акумулација капитала, израстање Фугера у финансијског гиганта; други, артикулисање нове политичке стратегије Запада према Отоманској империји на Истоку. До краја 16. века Запад је, наиме, био резигнирано дефанзиван пред исламским продорима на Балкан; од тада пак — под индиректним утицајем Фугера, који теже привредној и финансијској експанзији на Исток — јача политичка идеја да није довољно само спречити даљи продор Турака већ је нужно потиснути их из Европе и заузети земље које су они већ освојили.

Ти реални догађаји испричани су у наговештајима; они су у функцији експозиције романескне фабуле.

Фабула Савићевићевог романа, исто као и његова конструкција, сасвим је једноставна.

Године 1572, 7. новембра, изнад дома Фугера у Аугсбургу — који својом финансијском моћи и обећавајућим просперитетом из сенке управљају свим моћним европским престолима — појављује се у сазвежђу Касиопеје нова звезда. Шта она предсказује? Скори и коначан долазак Исуса Христа и Страшни суд? Надолазеће револуције и верске ратове у Европи, најављене реформацијом? Пропаст тада моћних царевина и свеколике дотадашње цивилизације? Рађање новог Сунца (нове духовности) које ће коначно преобразити човека и увести чове-

чанство у шири и срећнији живот у космосу? Од ових питања Савићевић је конструисао узбудљиву романескну интригу и исткао заносну причу у којој се моћно стапају ерудиција и имагинација, реално и фантастичко. Астролошке претпоставке, езотеријски и алхемичарски трагалачки заноси, метафизичке спекулације, историозофске концепције, религиозне слутње и визије — све те разнородне идеје и виђења стварности спонтано и уверљиво се уткивају у описе реалних историјских догађаја. Европска култура и историја 16. века сагледане су, тако, у више паралелних пројекција, од којих је свака убедљива а ниједна није апсолутно истинита и објективна.

Централни историјски догађај у столећу Касиопеје био је аустријско-турски рат, вођен од 1593. до 1606. године и зато назван Дугим ратом; завршен је миром склопљеним у Житви, без померања граница међу двема царевинама. На југоистоку Европе у то време избија Банатски устанак, због којег Турци на Врачару поред Београда спаљују мошти српскога светитеља Саве. Та два судбоносна догађаја за српски народ стављени су у центар романескне приче. О њима сведоче четворица очевидаца, чије је записе писац тобоже открио трагајући по библиотекама и архивама, или је случајно до њих дошао, па их приредио и укомпоновао у нову целину, уз минималне интервенције у тексту, о чему је читаоцу положио рачуна у прологу и епилогу. Ко су (псеудо)аутори тих фиктивних записа?

Император Светог римског царства и краљ угарских земаља, Рудолф II, послао је на почетку Дугог рата свог изасланика Хутмана на Балкан са циљем да сагледа снагу и слабости Отоманске царевине. Хутман је истовремено и у мисији Фугера: треба да испита могућности трговачког и привредног продора на Балкан. У српске земље на Балкану истовремено у сличну мисију долази и изасланик француског краља Анрија IV, лекар и трговац Бартоломео де Кореис. Осим званичних извештаја које упућују послодавцима, обојица чудних мисионара воде белешке о својим доживљајима људи и догађања у новом географском и цивилизацијском простору у који су пали, а који покушавају да себи објасне у накнадно писаним интимно-мемоарским списима. У пишчевој замисли, о догађајима на Балкану у време Дугог рата записе састављају и турски хроничар Печави и изасланик српског патријарха, и сам будући патријарх и књижевник Пајсије. Овде ваља напоменути да су Печави, Де Кореис и патријарх Пајсије историјске личности и да у литератури има података да су у време о којем се приповеда у роману стварно боравили на Балкану; писац се позива на те податке како би свом маштовитом казивању обезбедио документарну подлогу и историјску веродостојност. Једино

је немачки изасланик Хутман имагинативан, романескни лик, а не стварна личност. Конструкција Савићевићевог романа изграђена је, дакле, на измишљеним записима ова четири романескна јунака, који су једновремено и казивачи романескне приче.

У записе четворице јунака-приповедача уткани су гласови других учесника у збивањима, као и идеје које они преузимају из литературе свог доба, саглашавајући се или полемишући са њима. Записи приповедача нису дати сукцесивно као довршене целине, него су монтирани тако да се сваки догађај или појава о којима се приповеда у роману истовремено представе у четири самосвојне пројекције, које се умногоме међусобно контрастирају, нијансирају и релативизују. Наравно, сваки од тих записа читалац може да склопи као целовиту приповест. Ово дело тако може да се чита и као динамична романескна целина и као четири међусобно повезане приповести. Писац је у први план истакао прву могућност, мада је истовремено отворио и другу.

Целовитост романескне фабуле остварена је тиме што сви приповедачи у својим записима казују о истим догађајима. Сваки приповедач те догађаје, међутим, доживљава друкчије, на самосвојан начин, зависно од личне духовне структуре, емоционалних комплекса, прагматичних интереса и интелектуалних усмерења. Дочаравајући персоналне доживљаје четири казивача, укрштајући их и сучељавајући, Савићевић је у казивање романескне приче уградио више контрапункта. Контрапункт је овде основно обликотворно начело; њиме су условљене и утврђене и емоционална скала и сазнајни хоризонт романа.

Емоционални интензитет и сазнајни потенцијал овог дела кулминирају у оним деловима записа у којима се говори о два капитална догађаја у српској историји. Као што је речено, први такав догађај у овом периоду представља спаљивање моштију светога Саве 1594. године у Београду, а други је српски устанак у Банату против Турака, који је исте године предводио епископ банатски Теодор. Казивања ових догађаја у проблемску жижу романа ставила су дух, културу, историјску свест и социјални статус српског народа у исламској Отоманској империји. *Крај стољећа Касиопеје* у основи јесте роман којим се васкрсава поетска историјска свест српског народа, његова колективна филозофија егзистенције и аутохтона православна духовност као стожер српске културе.

У судару са исламском експанзијом у Европу, Срби су средином 15. века изгубили последње прерогативе државне самосталности. Након пада у ропство Европа је заборавила и

овај народ и његово некад снажно царство; Срби и њихова држава преселили су се на периферију историјског сећања. Крајем 16. века, Банатским устанком, Срби су, међутим, „поново ступили на историјску позорницу", како је то лепо и документовано приказао историчар Радован Самарџић. Процес поновног ступања Срба на историјску позорницу у роману објављују четири казивача, сваки из сопствене духовне, социјалне и егзистенцијалне перспективе.

Социјални и културни статус, религију и обичаје, митове, историјску свест и историјске аспирације српског народа, Хутман и Де Кореис доживљавају као велику непознаницу. Полазећи на Балкан у трговачку и обавештајну мисију, били су уверени да се на том простору сустичу и сударају интереси два велика царства: Светог римског царства и исламске Отоманске империје. Боравећи у поробљеним српским земљама, они почињу да схватају да су Срби непознат, заборављен, потиснут, али и поред свега потпуно самосталан политички фактор у европском делу Турске. И француски и немачки изасланик суочавају се са живом вером српског народа да ће на својој земљи обновити своје раздробљено царство, и да ће та нова држава бити независна и од Рима и од Стамбола. И један и други збуњени су снагом и непорецивошћу ове ирационалне вере у историјску будућност и народну вечност. Стално имајући у виду тренутан реалан историјско-политички и социјално-културни положај у којем су затекли Србе, њима та вера изгледа апсурдном, ирационалном, али и грандиозном по својој дубини и заносном по својој укорењености у хришћанску есхатологију. Двојица Европљана према тој појави успостављају однос типичан за вредносни систем својих култура.

Француски изасланик Де Кореис је рационалиста и хедониста. У почетку њему је страна не само мистична вера српског народа него и његова социјална беда и патње које трпи од Турака. Али кад као лекар турског паше, који је спалио српског светитеља и бранитеља светог Саву, доспе у њихово заробљеништво, Де Кореис ће у Србима открити једно ново, једноставно и пријатно схватање слободе — првотне, природне, пантеистичке и реалне слободе каква у његовој цивилизацији више не постоји. А кад му Турци, мислећи да је Србин, живом почну ножевима дерати кожу као закланој животињи, Де Кореис ће схватити не само дубину патње коју Срби трпе него и величину достојанства, снагу пркоса и висину вере којима се супротстављају непријатељу.

Немачки изасланик Хутман најразвијенији је и најчудеснији лик у Савићевићевом роману. Прагматичан и рационалан, он је једновремено и аскета који у себи осећа фаустовску

жеђ за знањима која ће спасти човечанство. Верује да су та знања садржана у алхемији и астрологији: алхемија ће открити како се гвожђе претвара у злато и тако обезбедити материјално благостање човечанства; астрологија ће проникнути у космичке законитости које управљају човеком, а мењањем наталне карте краљева усмериће историјски ход човечанства ка срећном исходу. Стога Хутман веру и митове српског народа прима са разумевањем и симпатијама; у њима налази подстрек и потврду да је на добром путу у својим трагањима за мистичким искуствима и метафизичким сазнањима.

Турски хроничар Печави посматра Србе из егзистенцијалне и културне перспективе новог (пре)верника. Као и велики везир Синан-паша и већина његових војника на Балкану, и Печави је конвертит: хришћанин који је примио ислам, али није заборавио ни своје народно порекло ни народни језик. Самим постојањем Срби узнемиравају Печавија и Синан-пашу, подсећају их ко су некад били. А снагом да се не покоре, вољом да остану хришћани, вером да ће њихово царство поново васкрснути из мука, Срби у својим сународницима који су прихватили ислам и променили народност буде дубоку религиозну стрепњу пред судбином и лудачки, иако потпуно прикривен, страх. Стога је сав њихов животни напон концентрисан у жељу да затру живе сведоке свог конвертитства, да Србе гурну у дубок заборав и непостојање, да их избришу не само из личног сећања већ и историјског памћења, па и живота самог.

Печави, Де Кореис и Хутман уобличавају три различита спољна гледања на егзистенцију, историју и културу српског народа. Печави посматра Србе у склопу историјских аспирација Турске царевине и у светлости исламске филозофије егзистенције, у којима тражи егзистенцијално упориште своје преломљене судбине; Де Кореис расуђује о Србима у хоризонту европске рационалистичке и хедонистичке културе; Хутман их доживљава у светлости немачког мистичког хуманизма и метафизичких визија света и живота. Ови ликови и нису само индивидуализовани романескни јунаци већ су једнако и типични представници својих средина, симболи у којима се кристализује духовност одређених култура, марионете и параболе кроз које се те културе (само)исказују, манифестују и представљају читаоцу.

У записима будућег српског патријарха Пајсија — у које су уклопљени и записи вође Банатског устанка владике Теодора — изложена је сума самоспознања српског народа, историјска свест и егзистенцијална самосвест нације.

Владичину дубоку оданост јеванђелским поукама да се на зло не сме одговарати злом већ трпљењем, праштањем и на-

дом, искушава снага и дубина мржње и шовинистичка решеност конвертита да Србе преведу у ислам или, ако је то немогућно, да их физички униште. А монаха Пајсија, будућег српског патријарха, збуњују и саблажњавају халуцинације у које је поверовао његов хришћански брат Теодор. У тим халуцинацијама, српске вође које живе у Царству Небеском и Вечности, на земљи и у реалном времену оваплоћавају се понекад у вука, српску тотемску животињу која их води у анимално клање са Турцима. У то тајно верује не само прост народ и устаници него је у то на тренутке био поверовао и сам владика Теодор. У тим халуцинацијама, у вука се преобраћа чак и сам свети Сава, и то не само у свести устаника, него и у души Синан-паше, који светитељев лик на устаничкој застави са ужасом препознаје као вукодлака.

Казивање о доњим, мрачним и тајним стремљењима живота, Савићевић изузетно вешто користи за динамизовање фабуле, за увођење мистериозних нота у романескну интригу. Доживљаје и визије тих светова он такође уграђује и у своју персоналну, оригиналну историозофску концепцију. Ти скривени и ирационални садржаји живота показали су се посебно плодоносним у процесу продубљивања и нијансирања психологије романескних јунака.

И у Србима који дубоко верују у хришћанску етику и есхатологију, али и у конвертитима који су срчано и са најдубљим уверењем примили ислам, скривено живи заједничка паганска подсвест, из које се повампирују негдашњи племенски тотеми. И потурице и српски монах Пајсије уплашени су и збуњени пред појавом тих старих, заборављених, забрањених и грешних доживљаја. Те их визије и доживљаји саблажњавају и поражавају. Јер, ти паганski и анимални садржаји подсвести релативизују и доводе у питање духовне стожере и Пајсијеве и Печавијеве свесне вере; а и један и други веру, сваки своју, прихватају пуном душом; уз њу везују индивидуалну самосвест; у њој утемељују осећање личног достојанства; из ње сагледавају и личну и колективну судбину. Оно што је у записима владике Теодора највише збунило монаха Пајсија јесте управо то што у владичиним записима нема довољно јаког и живог осећања да је та дубинска, народна паганска подсвест, из које израњају племенски тотеми, апсолутно супротстављена хришћанској вери, да је доводи у питање и опориче. И после сагледавања тих дубинских слојева у народном бићу и, чак, привременог личног утапања у колективне халуцинације, у којима рат не воде само људи Срби већ га, кад су Срби надвладани и привидно потпуно уништени, воде и настављају сами вукови, ради њихове хришћанске вере и за спас њиховог наро-

да; и после сазнања да се Срби не бране само Христом него и природном, анималном нуждом самоодржања, целим бићем и искуством, и биолошким и духовним — после свих тих, за једног монаха саблажњивих сазнања и искустава, владика Теодор ни најмање не сумња у христоликост своје душе и душе свога народа, као ни у историјску правду и народну историјску (само)свест, рођену из хришћанске етике и есхатологије. Наиме, и кад у себи и у бићу свог народа сагледа доње светове, кад наслути мрачне, опасне и ирационадне дубине и поноре, владика Теодор и даље, као и сваки српски сељак уосталом, верује да народни краљеви и светитељи живе у небеској слободи, уз самог Бога, и отуд воде поробљени народ кроз нова историјска искушења. Теодор и Пајсије не сумњају да је небо примаран животни простор за њихов народ. Али и један и други знају да Срби уз то живе и у реалном историјском времену у којем се морају спасти сопственим снагама и наћи свој пут вођени реалним искуством и људским разумом. Стога су српски епископи крајем 16. века размишљали о томе да српску круну понуде неком од европских владара како би лакше обновили сопствену државу. Нису се, међутим, могли сагласити да ли би та нова држава представљала обнову српског царства, да ли би уопште била српска, и да ли би стари цареви на небесима пристали на такво решење. И прагматична свест испољена у разматрању поменутог решења, и паганска, претхришћанска митотворна свест која је оживела у халуцинацијама епископа Теодора, представљају искушење за хришћанску духовност у којој се укотвио монах Пајсије. А тим искушењима на крају се додаје још једно. Под телепатским утицајима Хутмана, и Пајсију се јављају астролошке и алхемијске визије, које су стране основним догматима православне вере. У тим визијама Пајсије сав српски род види у небеском огњу и светлости.

„С ватром и у ватри залазим даље у Васељену. Дубоко у њој угледах загубљену звезду. Биваше све већа и већа, и прими нас с наших огњева у свој огањ, не да нас спржи, него да као сама светлост струјимо Васељеном до самог Небеског Престола."

*

Реална историјска збивања у роману Мирослава Савићевића пројектована су, дакле, у космичке сфере, на једној страни, и у архаично, преисторијско, митско време и митску свест, на другој страни. Све што се догађа у видљивој стварности, у овоземаљској хоризонтали, у историјском времену и конкрет-

ном цивилизацијском хоризонту, рефлектује се у космосу или у унутрашњости земље. Реална збивања у људском свету, у друштву и историји, нису потпуно аутономна него су условљена енергијама заробљеним у утроби земље; или су вођена зрачењима космичке енергије и управљана несазнатљивим законитостима космичког поретка. Реално историјско време и конкретни садржаји тог времена само су рефлекс великог, космичког свевремена; или су тек ехо правремена, оног стања света у којем се још није конституисала свест о времену и пролазности, о вечности и пролазности, већ је сав живот пулсирао као моћан, слеп и бесловесан нагон постојања. Интуитивно поимање космичког свевремена и инстинктивно осећање природног, биолошког безвремена — оформљују горњи и доњи слој реалне, видљиве егзистенције, емпиријске и историјске стварности. Те две сфере, две потенцијалне ситуације реалне егзистенције — космичка и подземна — у роману су објективизоване као два релативно самостална тока романескне приче.

Историјско време Савићевић, дакле, оживљава и уметнички дочарава као аутономан, али не и као аутохтон простор, јер се у историји рефлектују космичко свевреме и природно безвреме. Реална историја је жижа у којој се укрштају зраци космичке светлости и ватре са тамом биолошког прапостојања и мрачним енергијама унутрашњости земље. Историјско време уметнички је дочарано као простор полусветлости. Из стања полусветлости јунаци овог романа уздижу се у божанску светлост или се сурвавају у таму анималне егзистенције. А зоне светлосног и мрачног бивствовања, и у животу појединца и у животима народа, међусобно се преплићу, претапају, једна у другој се огледају или се једна у другу претварају, тако да међу њима нема ни етичке искључивости, ни напона егзистенцијалне супротстављености, нити било какве јасне онтолошке границе.

Савићевић уметнички сугерише да из реалне људске егзистенције зраче неке чудесне, флуидне духовне енергије, које делују у сну и које у једно више јединство увезују и људски разум, и човекову подсвест, и његова мистеријска и магијска искуства. У сну се мири оно што је на јави непомирљиво; у њему делују телепатске енергије које међусобно супротстављене јунаке везују у заједничку људску судбину. Људска стрепња пред историјском и космичком судбином делује као благотворна енергија која пробија и разара бедеме које је ratio подигао међу јунацима чији су реални земаљски интереси накрв супротстављени и чија су убеђења до вечности непомирљива. То више духовно искуство, сублимисано у сновима романескних јунака, представља поетску ауру која обавија реалну историју и

егзистенцију. Поетска аура, саткана из нити митотворне свести, религиозне мистике, из астролошких, алхемијских и езотеријских идеја — а све те нити су у ствари прећа човекових снова — највиши је духовни садржај Савићевићевог романа *Крај столећа Касиопеје*. Та поетска аура обасјава на чудесан начин историју и културу српског народа.

Историју и културу Савићевић је у овом роману, као и у својим ранијим делима, уметнички проблематизовао са духовном амбицијом да искаже не само једну оригиналну, перосоналну историозофску визију, него и са тенденцијом да оживи националну поетско-историјску свест, односно да посведочи да су поезија и мит и извориште, и уточиште и суштина српске историјске свести у свим временима.

„Читалац јасно осећа" — пише Радивоје Микић у поговору овом делу — „да основни пишчев циљ није био да реконструише стварност једног времена, тачније стварност с краја 16. века, већ да ту стварност 'допуни', да је 'обогати' низом алхемијских митова и загонетки, чудесних пророчанстава и тумачења која, подједнако, долазе из светих књига и окултних знања. На тај начин сам историјски процес, и силе које дејствују у њему, постаје привидно споредан, али, у суштини, он тиме добија једно још значајније место, јер се и сам претвара у чудо и сам постаје 'ватра чија нам је природа сасвим непозната'. А може ли једна прича да постигне више од тога, може ли једна прича другачије, из дубине времена, пред наше очи да изведе људе и догађаје у којима ти људи учествују него да их, као и народна песма, веже за 'небеске прилике', тог врховног управљача свега видљивог и невидљивог?"

На темељу историјских догађаја и на подлози историјских докумената, Мирослав Савићевић је написао један од најбољих културолошких романа у целокупној српској књижевности. Тај роман једновремено је и реалистички и фантастички, и класичан и (пост)модеран. У њему је уметнички дочарано рађање модерне европске духовности у 16. веку; васкрснута је поетска духовност српске историјске свести; оживљен је пишчев субјективан дожвљај православне вере као стожера аутохтоне српске културе.

ДИВНА ВУКСАНОВИЋ

О ВУКОВИМА И МРТВОМ БОГУ

Трагом филозофских асоцијација: изврнути стереотипи у збирци поезије „Вучја со” Васка Попе

Преда мном се налази „Нолитово” издање збирке песама *Вучја со* из 1980. године, са карактеристичним обележјем — главом вука, у ликовно-графичкој интерпретацији Милана Блануше, чијим цртежом отпочиње и завршава ова необично узбудљива књига поезије. Стилизована вучја глава утиснута у оквир круга, одштампана на почетку и на крају књиге, настала према оригиналној замисли Васка Попе, као да и сама припада хералдичком свету који се геометријски сабира унутар корица овог несвакидашњег издања. Пиктограм вука, затворен у удвостручени круг који симболички најављује митску структуру Попиног певања, прва је импресија с којом се читалац сусреће пре него што урони у циркулус Попиног схватања структуре поетског времена.

Насупрот језичком пуризму, који се у поетском тексту јавља напоредо с идејним богатством ове књиге настале у периоду 1968—1974. године, простор за њену интерпретацију напросто је сужен и обухваћен једним системским низом аналогија које би укратко могле бити дефинисане као извртање симболичких стереотипа карактеристичних за митску или предрелигијску свест, у најопштијем значењу тих појмова. Ово свакако не значи да је на тако једноставан начин пронађена матрица по којој се успешно и са великом сигурношћу може ишчитати целокупна збирка песама *Вучја со*, као и њена поетско-митска структура (алузија се првенствено односи на кружни ток певања тј. симболичког кретања), која се може тражити у основи ове поетике.

Њено писмо је, наиме, далеко комплексније од реверзибилних техника које покушавају да јој се приближе у настојању што кохерентнијег тумачења Попиног језичко-митског универзума. Кружење песничке материје овде је полидимензионално изведено, тако да *prima facie* подсећа на чувену хегеловску „спиралу" или некакав општи формат певања у коме се „догађа" временско преклапање и престројавање кругова у круговима... Поетски циклуси, при том, „круже" прецизно одређеним редоследом појављивања поетских момената: од *Поклоњења хромоме вуку*, преко *Огњене вучице* и *Молитве вучјем пастиру*, затим *Вучје земље* и *Похвале вучјем пастиру*, све до *Трагова хромога вука* и, најзад, завршног циклуса књиге — *Вучје копиле*. Овај симплификовани модел интерпретације, међутим, сам по себи ништа не говори.

Речитији садржај Попине поезије, од саме форме испитане у некаквом опсесивно-школском кључу, представља њена базична структура, која истовремено одређује и један дубљи смисао и „садржај" кружног тока певања *Вучје соли*. Иако су мотиви ове збирке крајње упрошћени и сведени на своја архетипска значења: вука, вучицу, пастира, хајкаче, и сл., садржај који овде тражимо не приличи „површини", како би то данас формулисали неомодернисти.

У исто време Попино писмо вешто комуницира и с ничеовском и тзв. постмодернистичком теоријом *трага* коју је у нашем времену до крајњих консеквенци развио и заступао *граматолог* Жак Дерида. „Трагови" су овде не само тематски присутни (нпр. већ у имену претпоследњег циклуса књиге: *Трагови хромога вука*), него су и уметнути у саму структуру поетског текста, о чему сведоче следећи стихови:

Хајкачи на раменима проносе
Грдног хромог вука

Између искежених зуба
Клати му се одсечени мушки знак

Вуче се по прашини
И оставља за собом нечитљив траг.

Не би се ипак за Попину поезију у целини могло рећи да одговара бесконачној означавалачкој вољи индиферентног текста, односно теорији нестајућег трага и писма које позадински оперише знаковима у поетском модусу текста. Постструктуралистичка теорија писма заговара у основи идеју о непропадљивости писма, и насупрот овоме, пропадљивости самог језика у

извесну патологију ништавила или, другим речима: меланхолију постојећег (и сваког другог) језичког система.

Попин језик, напротив, у толикој је мери „енергизован" да стоји подалеко од препознатљивих симптома језичког рада меланхолије. И не само да је непропадљив, већ је и окренут једној врсти патолошког бујања, те утолико подсећа на некакву хиперпродуктивну језичку структуру, која за собом *као да* оставља угрушке крви уместо слабих и једва разазнатљивих текстуалних трагова које употребљавају тзв. постмодерни писци.

Утисак је да је читалац Попине збирке *Вучја со* у позицији 'пса трагача' који треба инстинктивно да кидише на саму генеративну, дубинску структуру песничког језика, уколико жели да стигне до њеног извориштa. Ова структура обликована је, међутим, тако да се препознаје као нека врста универзално постављене одбране тј. митске матрице језика у коју повремено продаљује свет дивљих симболичких форми. Инверзија је овде интенционално присутна као језички *йад навише*, да се изразимо у духу хајдегеровске терминологије, преузете из *Мишљења и йевања*.

Упад у сфере „висинских архетипова", код Попе је изведен уз помоћ преокретања митског у језички свет, и обратно. Ови висински архетипови подразумевају извесну симболичку хијерархију која влада у Попином изразу. Већ приликом овлашног читања појединих стихова *Вучје соли* пада у очи да је 'вучји пастир', рецимо, персонификација језичког творца тј. бога, да је реч 'вук' ознака за традиционално схватање духа, док термин 'вучица' симболизује људску душу. 'Вучја со', синтагма по којој је читава збирка добила назив јесте синоним за мудрост, која се стиче превасходно језичким средствима, на шта директно упућује песма без наслова из циклуса *Молиīва вучјем йасīиру*, која почиње стихом: „Не остављај нас овде саме".

Пирамидални симболички поредак који Васко Попа сугерише посредством *Вучје соли*, у најједноставнијим обрисима, изгледао би овако: 'вучји пастир' налазио би се у горњем делу пирамиде као врховни језички креатор, 'небески вук' означен је као први „посредник" између небеског и земаљског принципа, док уз њега стоји 'огњена вучица' која је нешто ближа земљи. 'Вучица' је такође у улози мајке-створитељке, али, за разлику од 'вучјег пастира', она представља земаљски принцип креације тј. само начело женске плодности. Насупрот сакралном божанству тј. 'вучјем пастиру' Попа поставља паганског бога — 'хромог вука', који је у исто време и носилац хтонског принципа језичко-поетског обликовања. Кретање 'хромог вука' осмишљено је као кретање унатрашке, али тако да је оно, па-

радоксално, померање ка читаоцима, дакле кретање у сусрет 'псима трагачима' пред којима се систематски *бришу трагови* у језику, односно у конкретном поетском тексту. И, најзад, у овој симболичкој пирамиди учествује и сам аутор, додељујући себи улогу 'вучјег копилета'. На симболички конструисаној вертикали, његов је задатак да коначно заметне сваки траг о пореклу поетског текста. Стихови који упућују на овакав закључак јављају се у песми којом отпочиње циклус *Вучје копиле*:

Лајте, лајте

Да пузим натрашке
И полижем све очеве трагове
Који су ме овамо упутили.

У симболички састав пирамиде истовремено је уграђен и однос између 'оца' и 'сина' мишљен по традиционалном, хришћанском религијском обрасцу, при чему се аутор циклуса *Вучја земља* читаоцу наизменично обраћа из позиције 'оца', односно 'сина'. Релација коју Попа гради напоредо с овом, у истом циклусу, јесте еротски однос између 'вука' с једне стране, и 'земље' на другој страни.

Читав динамизам односа унутар симболичке пирамиде заснован је на два темељна принципа: еросу и танатосу. Ови принципи се, супротно сваком стандардизованом очекивању, не појављују у збирци *Вучја со* у свом чистом виду, односно, да се послужимо једним другим симболичким речником који потиче из теорије боја — у тзв. високом кључу светле/беле боје или у дубоком кључу тамне/црне боје. Навешћемо само један упечатљив пример неочекиваног прожимања ових двају принципа, који захватају антропоморфни свет односа између 'небеског вука', и 'пса трагача', као мушких танатичко-еротичких сила, и 'земаљске вучице' као корелативног, женског космичког принципа. Реч је о циклусу *Огњена вучица*, у коме су стихови испевани у функцији приказивања земаљских мука 'вучице' у њеној еротичкој борби за досезање прага трансценденције:

Вучица се диже на задње шапе
У подножју неба

Диже се заједно с вуковима
Скамењеним у њеној утроби

. . . . . .

Диже се мртва од жеђи
Према бистрој тачки на врху неба
Према појилу репатих звезда.

Инверзија стереотипија присутна је у поезији Васка Попе не само на тај начин што је, помоћу реактуелизације митске матрице певања типичне за наше етничке координате, истиснут поглед на свет западног хришћанства и одговарајућег концепта монотеизма, сагледан кроз смрт бога у језику европске цивилизације, већ је и динамизам овог певања доживео дубоку трансформацију, али у посве супротном смеру. И док је мртвог бога Запада у Попиној поезији заменила снага клана вучјих божанстава, а смер вазнесења или спиралног уздизања духа супституисан падом који истовремено значи и преокрет од смрти ка животу, од немости ка језику, дивљи изданци његове поетике ујединили су и активне принципе ероса и танатоса, односно силе конструкције и де(кон)струкције, архетипе добра и зла, у поетску мисао која се саставља у живој супстанци самог језика. Отуда се за читаву песничку збирку *Вучја со* Васка Попе може рећи да је формална инверзија њене симболике постала конститутивна за сам митски свет који ово певање текстуално заступа, или пак један сасвим нови језик у његовом преокрећућем настајању.

АЛЕКСАНДАР Б. ЛАКОВИЋ

МРАЧНИ ВРТНИ ВЛАДАР

Табуирана су и појединa местa, на којa се не смe ступити. На пример, гроб, вилина гумна и хлад испод ораха, бреста, зове[1]

Замишљени предуслов приликом одабира песништва одређеног аутора, у којем трагамо за наслагама и коренима нашег бића и памћења, не задовољава се само згуснутим присуством појединих предмета и појава из наше митологије, већ захтева да корелирања између архаичних мотива и њихових извора апсолвирају и поштују древне каноне и обрасце, који су, негујући препознатљиву шифру националног кода, одолели налетима времена и претећим непогодама заборава („Подавиће нас отровни бршљан заборава"). Није могуће прихватити песнички манир у коме је перцепција поменутих тема визуелна и задржава се на њиховој дескриптивној улози, удаљеној од упамћених митолошких представа, у којима се и крију суштина и смисао. И баштине о којој причамо и пишемо, и нас који о баштини пишемо и говоримо.

Зашто смо онда одабрали певање Ђорђа Сладоја?

Стихом „И глог што свијет држи" песник Ђорђо Сладоје нас враћа у наручје старој митској причи, по којој један велики глог на својим гранама држи читаву земљу (негде су у питању четири глога а негде само један). За његово је стабло привезан велики црни пас, који настоји да га прегризе, након чега би, падом земље, био изазван земљотрес, па и уништење света. Међутим, свети Петар штапом начини магични знак крста у ваздуху и глог зацели и задобије првобитни облик и ранију

---

[1] Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон, Београд 1994, 62.

чврстину. Издвојени стих-пример сведочи о нужној, али и необично вредној песниковој упућености у наша предања и казивања. Као и о његовој моћи да са њима виспрено кореспондира.

Потврду за свој одабир проналазимо и у запису Михајла Пантића о особеностима Сладојевог песништва: „Враћање према митској густини чула, сензација и доживљаја чини да све Сладојеве књиге видимо, заправо, као један целовит низ, који се сваком новом песмом продужава",[2] али продужава и наносе прошлости кроз обреде и магију наслеђа. Кроз порекло речи у којој је сачувана историја и самосвест свог народа. Кроз амбијент певања (бревијар биља и зверињa) досеже до тотемских вредности, колективних сећања и лековитих легенди.

Таквим поступком, песник „утискује у катрене" чар „духа поднебља (херцеговачког), који не подразумева само одлике националног идентитета, језичко благо, поједине обичаје и веровања, већ најпре начин живота и постојања свега што одређено поднебље може да сачињава".[3] И оно се не може ограничити и омеђити само на смисао очигледног и гласног, него и на оне сакривене и невидиме елементе родног краја, који прете да остану заувек ван чулног и духовног домашаја.

Зашто инсистирамо на термину певање да бисмо ословили Сладојево стваралаштво?

Зато што Ђорђо Сладоје „пева природно, неусиљено, као што пада киша и дешавају се друге појаве у природи, примењујући принцип — спонтаности. Зато је његова поезија певање, а песник — певач, биће рођено и осуђено да пева".[4]

Орах — мрачни вртни владар

По нашим предањима орах је (и дрво и плод) у вези са доњим светом и демонима доњег света. И са вештицама и са злим духовима. Наш народ верује да орах доноси несрећу. Ко под њим заспи изгубиће снагу. Ко посече дрво ускоро ће умрети, као и онај ко га посади. Оваква веровања сачувана су у нашим обичајима и обредима, али их проналазимо и у стиховима Ђорђа Сладоја:

---

[2] Михајло Пантић, *Нови прилози за савремену српску поезију*, „Григорије Божовић", Приштина 1994, 167.

[3] Мирко Магарашевић, *Знаци духа поднебља*, РАД, Београд 1979, 7.

[4] Света Лукић, *Сладојева обнова певања*, у књизи: Ђорђо Сладоје, *Велики пост*, СКЗ, Београд 1984, 71.

Кад сам некад био орах
У земљи до пола
. . . . . .
Пуштао сам оклопнике
И крсташе доњег света.

Заиста очигледно. Без икакве сумње и неверице. Али са потврдом о песниковом познавању и усвајању словенске митологије и њене имплантације у певање.

Издвојени стихови јасно указују на веровање да је орах одраз доњег света (подземног света односно света мртвих), да су вештице и демони из тог света хтоничног порекла. Значи да је и орах хтонични демон. Зато се на Бадње вече (посвећено покојницима) ставља по један орах у сваки угао собе, где иначе обитавају духови мртвих укућана. Из истог је корпуса обавеза да је орах најважнији додатак кољиву. Постоји и обичај да се на Бадњи дан орах ставља на гробове предака. Други је доказ у веровању да се против „чуме" користи орах, остављен на тавану, као жртва демону опаке болести. Песник Ђорђо Сладоје, када је реч о ораху као жртви мртвим претходницима, нуди саможртвовање, не заборављајући да је жртва посвећена демонским снагама доњег света, али и да жртва поседује демонску снагу:

Носили су ме, у сутон, вуцима на раскршће
Остављали под стрехом, у орахову дупљу
Одакле на ме и сад разјарен демон фркће.

Још један егземплар да је орах дрво демона, вештица и злих духова јесте песников исказ: „у дрвљанику... чувам... вратнице, гумно, орах", у којем побројани предмети и места, заједно са орахом, имају предзнак „нечастивог". Тачније, тако их је наш народ вековима присвајао и настојао да их избегне.

Орах и његов значај у нашим предањима, сличан је и у тумачењу других народа. На Нероновом гробу изникао је орах у којем су живели ђаволи, као и гаврани. Свештеница Артемиде (богиње смрти и доњег света) претворена је у орахово дрво, а девојке које су ту играле коло наставиле су живот на ораху. Вук Караџић је овековечио орах изнад сремског села Моловина, на којем су се, по речима мештана, окупљале вештице.[5]

---

[5] Вук Стефановић Караџић, *Етнографски списи*, Просвета, Београд 1969, 167.

Орах је, дакле, тајанствено зборно место вампира, ђавола и злих демона. Прецизније, то место састанка јесте орахова разбарушена крошња. По Талмуду, на свакој ораховој грани има девет листова, и на сваком листу седи ђаво. По Сладоју „гнездо кукавице... из ораха, кроз покладну маску" просијава.

Али, то нису једини сведоци овој тврдњи, особеној предањима и класичних и других индоевропских „племена". Следи још један:

У мојој су крошњи виле
Подизале Скадар
Кад сам некад био орах
Мрачни вртни владар.

Стиховима: „Стољетни орах / И његова сјенка, / Свијећа на гробу" у песми *Свјетлосна мора* песник не само да суморно „иште кап чисте свјетлости", него упозорава да и орахова сенка поседује демонску моћ („Знам да ти не смем на сен"). Не само орахова крошња. Примере у нашој прошлости налазимо у страху да се заспи у хладу ораховом, јер оном ко то учини прети болест (нпр. полна немоћ). Затим, никад се орах није садио у близини куће због опасности да његова сенка пада на кућу. О тој моћи ораховој и о бојазни тежака од ње, песник, у лику ораха, носталгично проговара:

Кад сам оно био орах
Воћка чудноватa
Моја сенка хватала је
До два до три хвата.

И овог пута прецизно и поуздано, гледано из свевидећег угла наше митологије.

У појединим старим обредима, не само словенским, орах се намеће као симбол плодности, и то као воћка која може узроковати родност (пример су тзв. „свадбени ораси",[6] заступљени у свадбеним обичајима од Римљана до наших дана), али и као симбол изобиља и богатства. Иако оваква проми-шљања немају, односно није им пронађено упориште у словенској митологији, песник Сладоје и њега је заступио ради свеобухватније спознаје ораха (како и одговара и приличи нашем памћењу, у којем плод ораха поприма обележја благодети и раскоши) на пример у катрену песме *Кокошије слепило*:

---

[6] Веселин Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1925—1942*, СКЗ, БИГЗ, Партенон, Просвета, Београд 1994, 210.

У ораху три товара блага,
Чарно вино, крилата пшеница...
Нема о томе помена ни трага
У тврдоме снегу чињеница.

Симболику родности и богатства Чајкановић је покушао да објасни манипулацијом орасима као једним од чинова из аналогне магије,[7] преузете или наслеђене из других религија и фолклора.

Можда је „чудновата воћка" претпостављала и означавала „плод и род" и због заслуга које је временом плод ораха стицао због своје лековите моћи, тако драгоцене српским тежацима. Често се раније употребљавао против врућице, живе ране, пасјаче, далка и кожних чирева, углавном у виду течних облога или купки. Данас се поуздано зна да плод ораха садржи јод, те конзумација ораха или ракије од ораха помаже код гушавости и хипотиреозе (снижене функције штитасте жлезде). До данашњих дана је задржан обичај да се превентивно пред епидемијом опаке болести деца провлаче испод орахових жила или испијају зејтин из посуде у којој се орахова жила налазила најмање годину дана, што је још једно сведочење да је „орах дрво халовито и сваку болест разгони".[8]

Лековитост ораха је задивила наивне и религиозне себре па су му придавали и друге способности, желећи да преброде тешкоће и незнање. Једна од таквих наднаравних, мистичних способности, коју су по мишљењу наших предака поседовали и плод и дрво, коришћена је у магијским предсказањима, гатањима и тумачењима снова, у којима се српски сељак пропињао да докаже како није „од ораха узалуд учио школу". На Божић се, у Ужичком крају, на основу квалитета случајно одабраног ораха предвиђало здравље, срећа и род у кући и обору у наредној години.[9] У околини Шапца се у чанак са вином и медом ставе три ораха и намене за здравље, плод и род, а после ручка их разбију и „ако који буде кваран, оно на шта је намењен, биће несрећно те године".[10] У околини Винковаца народни врачи, који су сарађивали са вилама, обично под орахом врше молитве. У таквом контексту читамо следеће Сладојеве стихове:

---

[7] Исто, 212.

[8] Сима Тројановић, *Ватра у обичајима и животу српског народа*, Просвета, Београд 1990, 105.

[9] Милан Б. Милићевић, *Живот Срба сељака*, Просвета, Београд 1984, 175.

[10] Исто, 176.

Миче се љуска орахова...
. . . . . .
Из мене ничу озиме речи,
Ал вище лажи него ражи.

По народном предању, ораси и у сну не предсказују ништа добро, већ немаштину, недаће, сузе...

Орах је, затим, поседовао благородну моћ у бројним обичајима, запамћеним и сачуваним (значи и живим), мада не и увек разложно објашњивим. Нпр. приликом опраштања млада дозволи да јој мајка стави у недра два ораха, да би рађала мушку децу. У Херцеговини породиљу посипају орасима, ради лакшег порођаја.

Храст, насупрот ораху

Током ишчитавања поезије Ђорђа Сладоја и током трагања за присуством ораха у њој, уочава се постојање и другог пола. Уочава се да насупрот старим и џиновским крошњама ораха, изражавају своју постојаност стародревни горостасни храстови, који су сматрани и за божанства и уживали култ.

Према храсту српски је народ увек испољавао велико поштовање, односно страхопоштовање. Под освештаним дубовима одржаване су молитве и нудиле се жртве („Ту ћемо чинити сабор / У храму... храста"). За бадњак се по правилу сече храстово дрво („И ја сам старко жар бадњака / Златне варнице још се роје"). Затим, могућност епифаније у Сладојевом певању задржава храст („Чудна свјетлост извирала је из храстовог пања"). Нису занемарене ни исцелитељске и антиципирајуће моћи.

Свако српско село има свој запис, обично храст, под којим су одржавани сви значајни догађаји. Посебно је познат таковски грм, под којим је 1815. године донесена одлука о устанку против Турака. Уколико се поред храста налази црква или крст, ту је храст, по тумачења Чајкановића, паганski остатак.[11] Храст је касније замењиван крстом од храстовине.

Густину значења које је храст одувек имао за наш народ сагледавамо у следећем дистиху:

То нам је соха, кућни подупорањ,
Христов стожер и црквени торањ.

---

[11] Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон, Београд 1994, 207.

Овде су два термина доведена у близак контакт, те их је нужно појаснити. Стари Словени имали су своје идоле — сохе, вероватно порекла од фетиша. Идоле, са истим називом, имали су и стари Срби. Хришћанство је успело да их потисне, али не и њихове трагове (нпр. топониме за култна места где су верници приносили жртве идолима и молили им се).[12] Стожер је у особитом предачком респекту. Он се не скрнави. Не сагорева. У сушним летима сипа се вода за стожер и за жедне богове које он представља. Током вршидбе на стожер се ставља „божја брада".[13] Стожер, дакле, поседује култну улогу домаћег идола, односно божанства жита и домаће заштите (свако је домаћинство обављало обреде око свог стожера). Са развитком породице стожер на гумну, као кућни идол, прерастао је у родовски, затим сеоски итд.

Занимљиво је представљање храста у Сладојевом стваралаштву. У неколико наврата је у облику патријарха („Од патријарха храста / Јеси ли сазнао ишта"). Поменута је епифанија. Али, посебно је интересантна и освежавајућа слика: „Храст са ликом каквог Солунца", која указује на песникову способност да споји ново са старим, старо са прастарим и обрнуто.

Бревијар биља

Ђорђо Сладоје, песник завичаја „учвореног у традицију... освојио је митску постојбину, укрштајући старе митове са новима".[14] На тај начин, амбијент већине Сладојевих песама (родни пејзаж) одише флором и фауном (нарочито биљем), који су укорењени у прошлост. У легенде о њима, у оно што их чини нашим фолклором, и делом нас самих.

Стихови „ћути липа христолика" и „кипе липе — воња прастара сјета" потврђују словенско уверење да је липа свето дрво. Да је сеновито дрво. Да је често супституисала храмове и цркве. То и данас чини. О религијском значају липе сведочи и податак да се од ње вади „жива ватра" за лустрацију људи и стоке. Значај липе, присутне у окружењу нам, сликовито је илустрован у песниковој слутњи и нади: „У збегу да се згрејемо цватом липе", јер су Словени липу са собом пресели-

---

[12] Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Етнографски институт САНУ, Интерпринт, Београд 1998, 413.

[13] Исто, 56.

[14] Владимир Јагличић, *Историја свакидашњице и свакидашњица историје*, у књизи: Ђорђо Сладоје, *Дани лијевљани*, „Слово", Врбас 1996, 162.

ли и на подручје Балкана. И опомиње нас на прастари усуд — сеобе.

Цер у српској религији има запажен значај. Бива и записом. И бадњаком. И саставним елементом „вађења живе ватре". И фетишом. И превентивним и лековитим средством. И заштитником. И простором који нуди спокој и сигурност („У храму заветног цера"). Иако буква нема улогу у нашим предањима, попут храста и граба, стихови: „У старој букви — богомољи / Преображенска чуда трају", напомињу о значају наведене флорне специје на појединим локалитетима (у Херцеговини, по забележеним веровањима, буква поприма обележје бадњака, па и цркве).

„Господ се јавља... пупољку глога" (најпотентнијем апотропајону против вештица, вампира и злих демона болести), и даје му подршку као битном утуку у Сладојевом певању и у памћењу Сладојевих и наших претходника.

Није песник изоставио ни травку живота за којом су чезнули и тражили је бројни јунаци из епских песама и народних приповедања („Хоћу ли пронаћи спасоносну траву / И спону што држи праисконски ланац").

Вековима нас је брезова метла бранила од урока и демона болести („Брезе су забринуто болничко особље"), а обредне ватрене бакље од брезове коре представљале су заштиту и очишћење засејаних поља од злих утицаја.

Јагода као симбол праведности (карактеристичан за наше национално биће) садржи у себи још једно необично својство приликом љубавних врацбина. Као простосрдачни трансфер у зближавању и спајању углавном емотивних набоја („Јагоде... зацељују развалине"). Сличну особину приликом предсказања има и имао је и чичак, који заборављен и остављен, „у плоту псује".

Биљка са спасоносном магичном снагом, којом су се и додоле китиле, јесте бурјан. О његовој лековитости од болова, отока, гнојаница, сипње, срдобоље, падавице, уједа змије и шкорпије (али и о себарском убеђењу) говори Сладојев запис: „Пресађују бурјане из убоја у ране".

Неправедно би било не споменути запажено присуство осталих биљних варијетета. То су „шапат нане и смијех младе перунике", „тужна зова и жалосна врба", „цвет каћунка — жишка жива", „сват ђурђевак", „маслачак — калфа", „пшеница" која „нестварно шуми као да призива Христа", али и „коров" који „плете замку мајчиној душици".

Очигледна је намера песника Ђорђа Сладоја да нас подсети на ризницу значења и смисла коју у себи садржи свет словенске флоре, као и биљно царство затечено на Балкану

(„праштај, шумо света, / За букву, храст и јасен, / У твојим присојама"). Предлаже, ако је то неопходно, и да „васкрсне" та мистична и тајанствена суштина култа дрвећа. И наша сушштаственa искра. Тако важна за све нас.

У противном, може се реализовати песникова зла слутња у песми *Покуда биљу*: „Гдје је расла / Чуваркућа / Милоглед / И божје дрвце / Царев цвијет / И благовањ / Царев цвијет / И благовањ / Повратич / И бела рада // Сада расте // Угасница / ...Јадика / И чемерика / ...Маћехица / ...Кукуријек / И кукута / Мркоглед / И црна рада".

МИЛОРАД Р. БЛЕЧИЋ

ПИВСКИ МУЧЕНИЦИ

У Жупи пивској, злогласна немачко-усташка дивизија „Принц Еуген" починила је над голоруким становништвом најбруталнија убиства и масакре које памти историја Другог светског рата на читавом простору северне Црне Горе. На перфидан начин, како само приличи есесовцима чија је душа испуњена Хитлеровим, Геринговим и Гебелсовим мраком, немачки војници преконоћ су се „обукли" у ново рухо понашања и комуницирања. Из њихових дотад зверских уста најједном су почеле да излазе готово „саветничке речи" — како пивски тежаци да с мање мука и зноја обраде своје тврде, посне и стрме окућнице. Чак су појединим сељацима и њиховој деци више дана давали слаткише, а пушачима нудили и поклањали квалитетне фабричке цигарете и дуванске табакере да се, тобож, „осладе" ми́ром господског дувана у односу на *крцу* коју су Пивљани традиционално пушили. Овом променом у опхођењу — и безвредним поклонима — Немци су желели да што пре привуку избегле људе, да их *намаме* да се врате из удаљених и добро скривених збегова, како би остварили свој паклени циљ: потпуну физичку ликвидацију свих жупопивских породица.

И поред традиционалног наука — *кога је змија једном уједа и гуштера се боји* — чије су се поруке Пивљани вазда придржавали због опште сигурности и могућих сотонских подвала — увидевши да поједине њихове комшије, које нису за њима кренуле у шумске збегове, него се скривале по пећинама, без икаквих последица *десетину* дана обрађују своје поседе, почели су да се колебају: *хоће-неће*. Након две-три недеље „процена и меркања" општег понашања немачке солдатеске, становништво се, прво у мањим а потом и у већим групама, почело враћати својим домовима. У чуду су се чудили „новом миру",

који као да не *долази* од дојучерашњих највећих крвника, већ од самог Господа Бога и његове милости и правде.

Кад су се Пивљани у „довољном броју" повратили у Жупу, колико-толико одахнули на својим огњиштима од прећашњег големог страха, немачке војне власти, преко својих емисара, пронеле су *фантастичну* вест — заправо врховну наредбу — о хитном издавању *сталних* пропусница за несметано кретање становништва у свим правцима. Иако склони неверици да је немачко-усташка душа нагло „отоплила", да су зверска клања и убијања део минуле стратегије и крвожедности, мештани већине централних жупопивских села почели су се *одазивати* реченом позиву. Пријављивали су се искључиво „административним главешинама". И они су их, хитлеровски педантно, по имену и презимену „уписивали" у своје спискове. Али то нису били *спискови*, ни *пропуснице* за оне који ће од тога часа или дана *слободно* да живе и да се несметано крећу по својим селима, засеоцима, окућницама, гајевима... То су биле страшне *упис-умрлице*, паклене преваре, нове масовне гробнице, стратишта, ломаче... Немце и усташе, српске крвнике, јуна 1943. године нису занимале *ватре* од пивских листопадних и четинарских шума — које брзо горе и букте — него *ватре* од људских тела, меса и костију, које сатима и сатима тињају и горе, диме, цврче...

У Горњим Брезнима, у три куће — спалили су *двадесет четири* особе; код Стабанског језера — око *четрдесет* људи. Из кућне паљевине у Горњим Брезнима спасао се бекством једино Нећељко Тадић — иако је његова вунена одећа *горела* попут луча од *црног* бора. Из сличне паљевине, на другом крају Пиве — код Стабанског језера — умакла је само девојчица од *шест* година — Љубинка Тијанић.

Са стрелишта и паљевине у Водицама, где су недужни и *преварени* мештани прво уведени у шталу Шпира Секуловића, потом поређани један уз другог, неки физички присиљавани да одају тајне наших јединица — као Данило Миланов с Поглединe и игуман Иларион — тешко мучени и понижавани, а онда рафалима покошени, *даром* судбине преживела су три човека. Да би били сигурни да су фашистичку улогу „одиграли како су замислили" — да нико не сме и не може преживети — немачки војници запалили су кровну конструкцију објекта, па *журно* отишли даље, на нова убијања, масакрирања, паљевине...

Из ове колективне ломаче, иако претешко рањени, кад су најзад дошли свести и некако се *искобељали* испод наваљених лешева по њима, кад им је запаљена сиротињска одећа почела пржити кожу, а коса на глави прихватати варнице које су па-

дале с *шавана* и *греда*, натчовечанским моћима, у различитим размацима и минутима, испузали су три српска мученика из штале и — пужевским помацима — домогли се оближњег поточића обраслог врбама и жбуњем. Били су то Вуко Ацић, Перо Лучић и Милован Живковић — драгоцени сведоци немачких зверстава.

Кад су у наредна два дана униформисани крвници напустили простор сеоских насеобина око Пивског манастира — Милован Живковић — иако у дебелим завојима, из којих је пробијала незаустављена крв, погледа и гестова попут најтежих душевних болесника због претрпљеног страха и пушчаних рана, смогао је снаге да *йоново* дође у Водице — на крваво своје мучилиште — да *јадикује* и *сведочи*. Он је родбинама убијених и спаљених, свакој понаособ, по свом сећању — попут незаборавног слуге Милутина из народне песме, који је задобио „рана седамнајест" у Косовском боју, а ипак се исповедао царици Милици — казивао и потврђивао, одакле, из кога дела изгорелог објекта, са које гомилице, из кога угла, да узму *йепео* од тела и одеће својих најдражих. Јер, дужност је живих да, макар и тако — као шаку праха — сахране своје најближе.

По *кажи* Милована Живковића из Сељана — с крајолика Борова глава — јединог преживелог из овог села у *йаклу* Водица, коју сам више него престрављен слушао још као гимназијалац на Горанску, Немци и усташе, наочиглед свих који су ту умрли у непојамним мукама, највише су се били *окомили* на гласовитог игумана Пивског манастира — Илариона Мијатовића.

„Руке су му биле везане" — казивао је Живковић — „тврдом жицом. Један оштри крај те металне направе, 'провизорних лисица', парао је неку површинску вену игуманове руке, засијец'о је, па су се низ његов длан, све видљивије и све више, слијевале капље крви. Трпио је стоички и ћутао, свјестан долазећих мука; презриво и *надмоћно* гледао је своје крвнике право у звјерске очи, што им је *йојачавало* бијес. На грудима Илариона Мијатовића, преко дугачке и отмене мантије" — присећао се Милован — „висио је овећи позлаћени крст, а на њему, у самом центру, налазио се медаљон с ликом пресвијетле Богородице — заштитнице пивског храма. Један млади западнохерцеговачки усташа, који је уз групу њемачких војника био главни егзекутор и преводилац, можда баш због оног прећашњег Иларионовог ироничног погледа што је раздирао псику фашиста, упутио је високом и плећатом игуману ове увредљиве ријечи:

— Псино, непорецива српска псино, сад ћеш видјети шта су паклене муке; жив ћеш горјети а нећеш моћи од ватре рука-

ма да се браниш. Показаћу ја теби како *буктти срūски црквени јарац* за оно што си дозволио партизанској 'орди и њеној команди да се смјести у манастирским конацима.

Потом је, покретом најљуће звијери, отргнуо крст који је висио о Иларионовом врату и изгазио га до безобличја тешким солдатским цокулама. Сљедећег тренутка, док су у његовој позадини њемачки војници држали пушке на готовс, запалио му је дугу, просиједу браду. Брзим, можда махиналним покретом вилица и врата ка рамену, игуман је 'одбрамбеним' додиром та два дијела тијела мало *ūригушио* запаљени дио браде, а онда, згранут поступком усташког мучитеља, као да збори див-човјек, казао:

— Што од људи чините усташке и њемачке нечасти?! Ја, Иларион Мијатовић, игуман старе српске светиње, Пивског манастира, и кад би ми ти, паклени Павелићев зликовче, шћео живот поклонити, од стида би одма' умро; своје би срце *разумом* нађер'о да препукне. С душом човјека праведника, надвисићу ваше рафале и ваша крвава злостављања, као и сви ови недужни и преварени људи око мене. Бог ће дати, и пресвијетла Богородица, ближи се тај дан, да ваш Берлин гори у пламену, а да ви, умјесто воде, к'о пси, лочете сопствену крв! — завршио је игуман.

Јуначки се држ'о и млади Данило Миланов с Погледине" — наставио је казивање преживели Живковић. — „Док сам жив, људи моји, моји ојађени саплеменици, к'о што сам и сâм ојађен и раздрт, никад нећу заборавит' његов *мушки* отпор зликовцима. И док сам се трес'о од *сūра* к'о *мнозина* од нас приведениг, Данило је очима и младошћу сијао неку велику снагу и ватру, к'о да му није ништа. Образи су му просто горјели, јал од срџбе јал од непокора. А то збитије 'вако је изгледало, душе ми. Громадни фашиста, *безбели* усташа, исти онај што је *зūалију* браду честитом игуману, испитив'о је Данила на нашем језику да му нешто *важно* за њи'ову војску *ūризна* и *ода* о нашим бојовницима. Више пута му је *зūовијед'о* да каже, а он је ћут'о к'о заливен, к'о да га не чује, или да је напречац оглувио. А онда је тај усташа, к'о да је полуђео, изненађен чврстином Даниловог става и момачке *нūокоре*, покуш'о снажним рукама да му *оūвори* уста и стегнуте зубе, да га нађера да проговори. Једном-двапут, није му успјело. Не море, па Бог! Но, кад је трећи пут покуш'о, Данило је за трен разјапио вилице и зубима, јединим „оружјем", руке су му биле везане на леђа, загриз'о крвникове прсте колико је гођ имао снаге. Тад се проломијо солдатов врисак...

Послије овога" — плачним гласом наставио је Милован Живковић — „услиједили су сложни њемачко-усташки плоту-

ни, прво у игумана и Данила Милановог, а потом у све нас ту *заточене.* Падали смо к'о сноплье једни преко другиг. Одсвуд се чули узвици — јао... јао и леле... јао ђецо... јао браћо мила, осветите нас, осветите..." — привео је крају казивање рањени Милован Живковић о злосрећној судбини *пивских мученика.*

Бројне пивске породице остале су без иједне живе душе; многе куће без мушке главе, чак и у колевци. У многим домаћинствима — и у Жупи и на Планини пивској — немачки *метак*, усташку *каму* и *ломачу* преживели су само појединци самохрани старци и старице, с маленом сирочади, без оба родитеља.

Одломак из рукописа *Каже с Погледине*

ГОРДАНА ДИВЉАК-АРОК

ОД ПАЗОВЕ ДО СИДНЕЈА

МОЈА МАМА

Моја мама је умрла када је ми је било девет година, а брату шест.

Тата је био у немачком заробљеништву.

Мама Дана је била омања растом али ништа друго у њеном карактеру није било ситно: имала је велико дарежљиво срце и жестоку нарав. Играла је „врањанку" као нико у Пазови и умела да олупа кишобран о тату, када би му варошке сплетке приденуле очијукање са неком распуштеницом: изузетно висок, тамне таласасте косе пленио је женска срца већ самом појавом. Мама се зато стоички утезала у мидере и носила највише могуће штикле које је обућарски занат тридесетих година умео да смисли, да би га некако сустигла стасом, што је био узалудан посао: тата је живео на недоступним надморским висинама од цела два метра. Пазовчани са Главне улице ноћу су распознавали њен ход, ситно лупкање потпетица по асфалту, када су се у позне сате возом враћали са позоришне представе у Београду и пешачили од железничке станице.

Моја прва сећања на маму, оне незаборавне успомене, а не мутна дечја присећања, отпочела су заједно са Другим светским ратом. Све дотле биле су само неке бледе слике срећног детињства, ништа препознатљиво као велики догађај: могу да је видим како пасионирано везе Вилерове гоблене, неуморно штрика за брата и мене, како нам припрема ужину и уплиће ми плетенице, док бучно протестујем да ме чупа.

Обично, сасвим обично.

Али, прва усташка рација, усред ноћи, усекла је дубоки рез у моја сећања на маму. Накострешени, са пушкама на готовс притерали су је уза зид, док смо се брат и ја престрашено

привијали уз њу. Дошли су да пронађу тајни радио-апарат, на којем је мама, наводно, слушала забрањене вести Радио Лондона. Преметачина, псовке, нас троје премрли од страха. Упадали су често, кадгод су, ваљда, имали потребу да се извичу и праве страшни пред беспомоћном женом и двоје мале деце. Никада ништа нису нашли, највероватније то нису ни очекивали: немоћни да се дочепају тате, угледног Србина, управитеља школе и начелника „Сокола", искаљивали су на мами бес, што им је промакао у „безбедност" немачког заробљеништва.

После прве рације, када су разјарени ножем распорили татину соколску униформу, мама ју је сутра бржебоље офарбала у тамно браон и кројач јој је сашио допадљив костим. Следећи „посетиоци" узалудно су тражили униформу да је заплене: мама је била пресрећна што им се пред носом шепурила у новој одећи, непрепознатљивог порекла — фина соколска чојица баш јој је пристајала, фашисти нису имали појма како им је подвалила. Мамина радост што може тако да им пркоси била је мелем на све њихове насилне упаде и увреде.

Али усташе се нису предавале. Када већ нису могли да је ухапсе и пошаљу у Јасеновац, зато што слуша забрањени Лондон, смислили су другу обест: ускоро је добила учитељски премештај из Словачке основне школе у Пазови у Основну школу у Буђановцима. Не знам ко је из пакости наденуо месту такво плесњиво име, али кажу да му је пристајало: селендра без струје и текуће воде, апотеке и доктора. Из пазовачке удобности — праве Калифорније према Буђановцима, слали су је у најцрњу забит доњег Срема, без асфалта, пруге и других комфора цивилизације. Да и не помињем родбину у Пазови, која је са љубављу делила са самохраном мамом бригу о мени и брату, пошто ни тетка Богданка, ни ујна Софија нису имале деце. Премештај у Буђановце био је раван слању у Сибир, Стожерство је добро проценило. Била је то сада НДХ, показаће она већ своју моћ српској буржоазији: марш у шкиљаво светло петролејки и блато до колена, где и припадате! Да видимо, како ће вам бидермајер салони тамо пристајати!

Мама очајна, покушава да нађе начин да остане у Пазови и доктор Вереш је посаветује да оде у Земун, подвргне се оштем прегледу у болници, где ће моћи да подмити лекаре да јој пронађу неку опасну болест због које мора да остане на лечењу. Нажалост, лекари утврде да има туберкулозу бубрега и одмах јој изваде леви, озбиљније начет болешћу. После опоравка, са једним бубрегом али не и мање пркосног духа, мама нам се врати али ускоро поче да побољева: туберкулоза се проширила на мозак, мама је умирала од менингитиса. Антибиотик је већ био пронађен, али усред рата земунски лекари

нису о том спасоносном открићу знали, па, када су исцрпели све тадашње оскудно медицинско знање, пошаљу је кући да умре. Још увек могу да видим ауто којим су је довезли из Земуна: више није могла да седи, него је укоченог врата лежала позади на гомили великих јастука.

Ништа нису морали да ми кажу: према уплаканој родбини схватила сам тежину мамине болести: деда је био потпуно сломљен. Повремено је долазила к свести, и одмах тражила да штрика, једна право, једна криво, Гоги треба нова капа, Ратку панталоне. У таквом једном светлом тренутку, за време посете породичног пријатеља доктора Вереша, мама му каже: Спаси ме због мојих анђелчића! Била је то њена последња реченица коју сам чула и запамтила. Убрзо је пала у кому.

На настави у школи, као високо дете, седим негде позади у разреду. Одједном, усред часа улази ујна сва уплакана и нешто каже учитељици, па обе почну тихо да ридају. Непогрешиво сам знала какву је вест донела ујна. Али нисам хтела да је прихватим. Имала сам права на још неколико тренутака непомућене среће. Учитељица ме позове да пријем катедри, а ја се правим као да не разумем целу ситуацију, прилазим им страшно полако смешкајући се ведро, а све траје нестварно дуго, као вечност. Нисам још била спремна да прихватим сурову истину која је тешка лебдела у вазуху. Свим силама успоравам филм, кадар по кадар. Желела сам да мама буде још мало жива за мене. Нико још није имао права да отме моју маму. Дечје тврдоглаво нисам то допуштала: смрт је морала да чека на моје сузе.

Грлећи ме, ујна ме изведе из учионице, а ја сам још увек пркосно носила неискрено раздрагани осмех на лицу. Тек у ходнику предала сам се и почела да плачем. Ваљда се цела Пазова окупила на маминој сахрани. Имам и страшну фотографију: поред одра, Ратко и ја пријубљени уз деду и тетку.

Маминих започетих плетива остало на све стране: имала је обичај да истовремено остварује неколико вунених пројеката. Никоме нисам дала да их такне: невешто али са великим ентузијазмом покушала сам да наставим и окончам њене радове. Мама није веровала у шивену дечју одећу, већ нам је плела пуловере, хаљине, панталоне, и наравно капе. Имали смо само зимске капуте од штофа и ја понеку летњу хаљину од лаког цела. Све остало на нама било је дело маминих чаролија са вуницама и памучним предивом.

Нејаким дечјим рукама неспретно сам држала велике игле и кроз сузе, упорно парала и поново започињала — једна глат, једна фркерт. Мој први трофеј била је дедина „шлоф-капа". Исплела сам кратак шал, пресавила га и саставила једну стра-

ну. Ујна је пришила пантљике и деда се свима хвалио како му је Гогица наштрикала капу за спавање. Дуго смо је чували али у разним сеобама затурили: била је од смеђе вуне, урађена неједнаким бодом подвезице, скроз аматерски, укриво, са видљивим грешкама погубљених и накнадно хватаних машни. Али, није се знало ко је поноснији — деда Душан или ја. У сурове ратне зиме, када је дебели снег завејавао кућу до пола прозора, а због оскудице се ложило само у кујни, капа је штитила деду у леденој алт-дајч спаваћој соби.

Имала сам десет година када сам исплела први пуловер. Ја сам дечје страсно веровала да настављајући мамине радове продужавам њен живот. Живела сам је кроз низање петљи — једна криво, једна право, одузми овде, додај тамо.

Све што ми је остало као интимни предмет од маме, после свих ратних и поратних сељакања, реквизиција и крађе целокупног накита, пар је игала за штрикање број 5! Остало је и неколико гоблена али сам их све уступила брату: он није знао да штрика и тако настави мамин живот као ја.

У стотине и стотине пуловера које сам креирала, уплитала сам моју маму. Тако је она наставила да живи, чак и на петом континенту.

Једна право, једна криво, одузми овде, додај тамо, навијутак, па две заједно, у другом реду све обратно: две скупа, пребаци вуну преко игле, захвати петљу из доњег реда, па све скини преко следеће.

Нисам била на пазовачком гробљу вероватно деценију: није битно да посећујем њен гроб, када је она као добра вила у свим мојим клупчадима вуне, две глат, трећа фркерт.

Моја мама има у нежном загрљају много моје родбине и пријатеља којима сам направила луде шарене пуловере, уносећи њен дух у плетиво, да их греје и милује као мене.

Једна право, једна криво...

ПОЗНА НАУКА

Амерички НАТО каубоји немилице бомбардују моју земљу, над Новим Садом злослутно грме туђе летилице, телефонирам упаничено ћерки, децо, шта је са вама, јесте ли читави? Има дана када не могу одмах да их добијем, а учтива аустралијска телефонија ми се извињава, не могу да ме укључе у земљу коју зовем, они су *very sorry!*

Господе боже, нису ваљда разорили већ целу државу? Готово хистерично зовем у помоћ *Telecom*, па ме, схватајући моје родитељске стрепње, на једвите јаде споје са Новим Садом ко-

ји се у мојим мислима тресе од бомби и ужаса. Жалим се Маријани да понекад морам и по стотину пута да окренем телефонске бројке, па више не знам да ли сам избезумљена од бриге или од немоћи да се пробијем до њих.

Мани се застареле комуникације телефоном, мати, каже ми кћи, него иди пазари *E-mail*, па да се дописујемо ко свет. Ма где ћу ја електронски да отписујем, једва сам савладала писање на компјутеру, отимам се старомодно, нисам ја за то, једва сам се одвикла добре старе писаће машине у коју лепо увучеш хартију, па куц, куц.

Ја се плашим и микроталасне пећнице, брзих бешумних лифтова (шта ја знам куда ме носе), сваке физике и хемије, формула и једначина са непознатима, тригонометрија и других математика, где ћу сада у овом узрасту у врхунску технологију? За мене су писма увек значила уредно откуцан текст, пресавијен папир у авионској коверти са обавезним — Воли те твоја Гога! — па на пошту по марку. Знам да ме сустигло време да се модернизујем али се одупирем електронској авантури. Кажем Маријани, дођавола и толики прогрес, да није било огромног технолошког напретка, не би ни НАТО имао *smart bombs*. Али она моју кукњаву дочека спремно: ето ти шансе да се носиш са НАТО-ом, научи електронско дописивање, па да их псујеш на дневној бази.

То је стварно био неодољив изазов, али одлучим да причекам да се још мало накупим мрза према НАТО-у, а све се надам престаће да нам са неба ору земљу и понос, па нећу морати да се бацам у научне пустоловине. Али, она пуста сила наставила да дивља, па ме нагнала, кад ми време није, да се латим савремених компјутерских вратоломија, Интернета и сајберспејса.

Искрено сам се плашила да ја то нећу укапирати. Шта ја знам тај сајберспејс, за мене је то досада био само неки магични, нестварни простор где су у 23. или 24. веку пловиле летилице *Star Trek New Generation, „Enterprise", „Voyager"* и где су неке страшне креатуре из *Deep Space Nine* пиле плава пића и смишљале побуне против Четвртог Квадранта неке наранџасте галаксије, харали ратоборни Клинони и Кардасијани. Ја се не усуђујем тамо, мада би ме обрадовало да сретнем Жан-Лук Пикара и капетана Кетрин Џенвеј. За мене је и телевизија мистериозна појава, иако ми је Фери неколико пута стрпљиво објаснио принципе, али све је то за мене неухватљиво, измиче ми из стварног поимања, само наслућујем невидљиве путеве којима се све то остварује (боже, ала има паметног света), ОК, неки електромагнетски таласи, антене, сателити...

НАТО не посустаје у гангстерају, па ме пуста жеља да се сваки дан чујем са бомбардованом децом натерала да занемарим све старачке опрезе и изговоре, охрабрим се, зажмурим и позовем у помоћ пријатеља Драгана, компјутерског *whiz-kid*-а. За тили час уградио ми *Hotmail* и добила сам име *garok@hotmail.com. — Beam me up, Scoty!*

Осећала сам се јако савременом и поносном што ћу постати део светског електронског покрета али моје прво писмо било је права катастрофа. Напишем овећи текст, али када сам хтела да га пошаљем у сајберспејс, *Hotmail* се није обазирао на моје команде, укочио се, ни да мрдне. Притискала сам све сто сам мислила да ће га одоброволити али узалуд. Упаничено позовем Драгана, а он заборавио да ми каже да не могу да пишем дугачка писма на том програму, него само кратке поруке, десетак редака највише.

Знала сам ја да то нешто неће бити у реду, амерички програм, па још бесплатан.

Драган ме сутрадан научи како да напишем дугачко писмо у *Word*-у, па да га, ако буде срећне (на знање не могу да се ослоним, само на неочекивано повољне околности), пребацим у *Hotmail* и пошаљем. Мени је све то звучало компликовано попут теорије релативитета али, ако желим да се придружим модерном човечанству, морам изаћи из „средњег века" комуникација — па право у двадесет први!

Напишем друго писмо, а текст из *Word*-а никако није хтео да ми се појави у програму, позовем Ферија у помоћ, рачунам, мушко је, технички образованији од мене, разумеће то премештање по компјутеру: A + Ctrl, па онда C + Ctrl, а после ми ваља V + Ctrl. И он је стварно показао веће присуство духа и док сам ја кочијашки псовала модерну технологију, шизила, доносила обома вискија, плакала, чупала косу, одустајала, текст се изненада појави на екрану и ми га славодобитно упутимо кроз тајновите свемирске просторе у Нови Сад (после сазнамо отишло је у пет копија, Маријана каже, ако, боље и то него ниједна).

Компјутер нам није најновији, полован, а нас двоје стари и невични, но упорни ко магарци да надмудримо душмане и под њиховим западносавезничким носом шаљемо писма, да се продену невидљива, између опаких крилатица и бомби, а Маријана их улови из сајберспејса својим компјутером.

После неколико успешних подухвата ја се напрасно и апсолутно заљубим у ту технологију, мада ме је дуго и упорно замајавала. Без респекта, компјутер се понекад понашао недолично, кињио ме наситно, пуштао ме да се мало опустим, разбашкарим, а онда би ме лупио неким новим марифетлуком, на

који неука нисам имала одговора, једино да цмиздрим у тастатуру од немоћи и беса.

Маријана ме је саветовала да свако њено писмо одштампам на принтеру, скувам кафу и седнем у омиљену фотељу да прочитам најновије писмо. Али, штампач ми је неки јако темпераментан *Canon*, непрестано је нешто протестовао, звиждао, уздисао, свађао се као алапача, грдио ме када му све није било по вољи — папир укриво или тако нешто несавршено: када би му, због мог неопреза, нестало хартије, добијао је нервни слом од једа и отказивао сваку послушност. Горопадан је јако, а малецки, нисам очекивала да је тако живчан. Најгоре је што је злопамтило — када га укључим следећи пут и правим се невешта да смо у неспоразуму, он се противи мојим новим захтевима да штампа, стално ми кроз неке „прозорчиће" насред екрана прети и јавља да није ваљано обавио претходни посао, који сам, наводно, ја забрљала, *Error* 265!, он је, наводно јако савестан, не може да игнорише раније наређења. Додуше, увек би ми рекао да потражим *Help*, али када бих кликнула и отворила ту страну, тек то нисам ништа разумела, него се све више упетљавала у непознате термине и савршено некорисне *Microsoft* савете. Нисам завршила основну компјутерску школу него сам одмах ускочила на факултет, па ми фали базично знање без којег сам беспомоћна: нисам ваљано научила абецеду, а хоћу одмах да пишем есеје.

Онај велики стари принтер радио је без роптања али је био толико застарео да смо морали буквално да га бацимо у смеће, јер више никоме није требао, пошто не може да се набави перфорирана хартија којом сам га „хранила". И стари компјутер је тако неславно окончао у канти за ђубре, а ја сам била сентиментално везана за њега, пошто сам на њему срочила свој првенац — *Можда Аустралија*. Стиснула сам срце и опростила се, нежно сам га помиловала и оде он на вечна ловишта, можда у сајберспејс, јер сам уверена да је имао душу, *Engage!*

Изгледа да је то незаобилазна појава, да се чак и неко невичан као ја, услед свакодневног прегањања са компјутером, изненада сроди с њим и несвесно почне да га сматра живим бићем. Ухватила сам себе да преговарам, свађам се, богорадим, имам жељу да му разбијем екран и сличне неупутне радње, да га избацим кроз прозор. Али одустајала сам од свих недоличних потеза, јер то је била једина могућност да сам свакодневно у вези са Новим Садом, авиони ионако не лете за Југославију сем проклетника НАТО-а, а сумњам да би ти гадови били тако љубазни да испоруче нешто друго сем бомби.

Готово свако моје електронско дописивање било је дуго и мучно натезање — хоће да ми пошаље писмо, неће, нешто изволъева да не може — те му „сервер" није у реду, те ми „провајдер" омануо, па да не испадне, да сам стварно скренула и препирем се са машином, наденула сам му име „Макса". Лакше ми је тако да се обрачунавам са неким кога могу псовати поименично. И мада је он само једна компликована справа која функционише на мени потпуно несхватљив начин, представља он ипак некога или нешто. Можда робота (тако ми је лакше) са којим сам се дружила и неминовно га доживљавала као познаника, додуше не од крви и меса, него од жица и микро-чипова, са карактером, расположењима, која су варирала од мрзоволье до доброћудности.

Када ме је једном јако насекирао, одем у нову компанију и купим *Netscape* програм, из којег сад могу директно да шаљем писма, а не да их премештам наоколо по компјутеру и редовно загубим. То ме задовољство стаје тридесетак долара месечно, али која разбибрига. Узалуд сам губила нерве са *Hotmail*.

Једним од својих највећих подвига сматрам писање Клинтону. Аустралијски покрет за мир у Југославији послао је Клинтонову E-mail адресу члановима, са молбом да му упуте протест, зато што је његова влада забранила да „Марш на Пентагон", заказан за 5. јун 1999, користи део аутопута у Вашингтону којим се најлакше стиже до простора одређеног за митинг. Са највећим задовољством срочим краћи текст у којем га питам да ли је то амерички начин слободе говора — зауставити антиратни марш и има ли шта да крије о рату у Југославији, где гину хиљаде невиних цивила у име хуманости и пошаљем га на адресу *president whitehouse.gov*. Никада нисам мислила да ћу се електронски дописивати са Белом кућом и подозревала сам да ми је „Макса" можда смандрљао или затурио писмо, јер *Hotmail* је амерички програм, па је могуће да патриотски забушава, саботира мој протест.

Међутим, добијем одговор. Није ми, наравно, одговорио председник лично, не може он све да постигне, каже ми *Stephen K. Horn, Director, Presidential E-mail Office of Correspondence*. Пренеће председнику моју поруку, захваљује се на упућеном мишљењу и искрено ме поздравља. „Обрадовали" су ме и адресом Хилари: *First.lady whitehouse.gov*, као и адресама потпредседника Гора и његове супруге. Тако са дотичним дамама могу да размењујем рецепте.

Сада сам већ експерт, мада „Макса" још увек уме да ме избезуми али претпостављам да се то догађа и већим махерима од мене. Компјутери су много деликатне справе, дотакнеш не-

што случајно и све оде у пропаст. Стално губим текстове и већ када паднем у дубоки очај, пронађем све негде сачувано: у ствари, морам да признам да ми још ништа није стварно изгубио, само ваља стрпљења проверавати све „иконице", памти „Макса" све, само се некад прави луд, као нема појма где је то, изволи тражи! Мудрица је он. Само ме стално плаше неким вирусима, ако добије ту болест, нема му лека.

ПЕСНИК СНОВИДНЕ ЈАСНОЋЕ

Ђоко Стојичић, *Звезда водиља*, „Дерета", Београд 1999

Сањао сам: ӣросиӣа се вино
из ваздушасӣих чаша,
ӣраво у ӷроӣло вулкана.

Када у поезији Ђоке Стојичића наиђе на стих који упућује на „Свечано именовање ствари правим именима", читалац ће с правом помишљати на метафизичке обзоре унутар којих се и данас креће песништво, упркос свим напорима да се оно разреши древног набоја онострaног, недостижног, али и предмета сталне чежње. „Права имена ствари" су идеал у чијем би свечаном остварењу могле да се једном за свагда сусретну и помире поезија и метафизика. Песнички напор Ђоке Стојичића извесно има за један од својих циљева управо такво помирење. Евоцирање сакралне ситуације (*свечано именовање*) заправо је опис стања према којем поезија идеално тежи, стања у којем се једном можда и налазила, у којем је поништен (односно, још није изникао) хијатус између речи и ствари, језика и света, Ја и Другог. У песничком језику садашњице непрестано се одвија настојање да се та сакрална ситуација понови, или обнови.

Стојичићев песнички опус чини већ двадесетак књига. Ако би требало да у кратким цртама набројимо најважније одлике ове поезије, истакли бисмо њен веома култивисан и изнијансиран говор, лирску рефлексију која се усредсређује на питања основних човекових вредности и метафизички појмљене „последње ствари", изненађујућу и ретку способност плодоносног урањања у просторе сна, наглашену емотивност, смењивање песама сведеног израза и песама разуђене реторике, спојеве интимистичког и етички мотивисаног израза... Све су то карактеристике једног нешто традиционалније третираног лика лиричности, што показује да Стојичић не тражи по сваку цену да своју стваралачку енергију одреди императивом иновације. Но, поред свега тога, могли бисмо у говору о овој поезији да истакнемо још један само наизглед изнутра двојак став, не баш прави оксиморон, али свакако став који уноси данашњем песништву толико потребну ни-

јансу онеобичености: могли бисмо покушати да Стојичића посматрамо као песника *сновидне јасноће*.

У Стојичићевом језику зацело има нечег необичног. Тај језик је у својој првој појави јасан и чист, речи и ствари не настоје да наруше склад који им задаје песник. Али најједном, брижљиво грађена јасноћа ослобођена сумње склизне у оностранo, најчешће провоцирано сноxватицом, у нешто можда исто тако јасно, али *на други начин јасно, друго*, као у минијатури *Кроз гору иду кићени сватови*:

Ту стати и гледати:
Кроз гору иду
Кићени сватови,
Намагнетисаних усана
За полупце,
Играју се громова,
Играју се својих презимена.

После уводног „призора" који активира стереотип народне поезије, песников језик изнебуха покреће надреалну слику „намагнетисаних усана / за полупце" и тако искорачује из традиционалног у модеран, из руралног у савремени свет који се служи технолошким речником. Од завршна два стиха, први још и можемо да разумемо као логичан наставак претходне слике, где „полупци" препознају „магнетичко" сродство са „громовима" — али други, који у игру уводи и „презимена", следи само још ону недохватну, песничку логику, којој не можемо да нађемо нити би требало да јој тражимо неке рационално сводиве разлоге. Јер „свет није сачињен од једне истине", како ће рећи Стојичић у једној од најбољих својих песама *Немоћна си, кишо, пред пожарима света*.

Искорак у не-рационално у овој поезији остварује се и на начин који, будући да је елемент традицијом снажно уврежених поетика, с лакоћом препознајемо. То је евоцирање области постојања на самој размеђи сна и јаве, граничног простора у којем наш поглед постаје сновидан, а наш сан ишчишћен и јасан попут горског кристала. Бројне су Стојичићеве песме с атмосфером наговештаја, или ишчекивања нечега што, јер је најчешће ониричко, остаје заувек са ону страну окова реалности, идеал или тек слутња (песме *Свемир је несаница, Предсмртна песма* и друге). Слутња у чијем озрачју поглед може бити засењен „сјајем лепоте". Затамњивање значења се у тим случајевима евоцирања граничних области постојања некако само по себи подразумева. Јасноћа се преображава у нејасноћу, оно обасјано зраком сунца — у тамно пулсирање наговештеног, али никад до краја расплетеног смисла. Тај јасно-затамњен језик је јак гарант унутрашње целовитости Стојичићевог песничког рада.

С тим у вези је и једна од особености Стојичићеве поезије, којом се овај песник јасно разликује и издваја у контексту нашег савременог песништва: његове *сањане ūесме*. Феномен сна и његов потенцијал у изразима човекове креативности остао је, упркос свем труду психолога и естетичара, још увек неодгонетнут, бела мрља у видокругу нашег сазнања, а поготово се није дошло до универзалног, широко прихваћеног одговора о улози сна у процесу настанка песме, једног типа песама, за које њихови аутори сведоче да су настале *у сну* или је њихов настанак *ūоūакнуūи сном*. Разуме се да је код сваког песника другачији начин писања стихова, да се песници разликују по начину поимања песме, њених корена и исходишта, њених могућности и „функција". И сан је један од могућих корена песме. Славни Колриџов пример (*Кубла кан*) у овом контексту нам на првом месту пада на памет.

Треба истаћи да Стојичић не тврди да је *инсūирацију* за своју песму пронашао у каквом занимљивом, лепом или страшном сну, он не тврди да је галерија сањаних слика постала *моūив* или *узор* његовој песми, чак нити да у песму уноси речи, стихове или фигуре које је једном „одсањао" — било би то, ништа више, накнадно признање песничке рационалности да јој је сан послужио као подстицај или ризница мотива. Песма би и даље остала у домену рационално-естетског (и књижевно-техничког) *овладавања језиком*, а сан би се појављивао као егзотичан „додатак". Код Ђоке Стојичића то није тако. Он је своје песме, одистински, *одсањао*. Други људи сањају догађаје и слике, сањају разговоре или нема обраћања другима (ликовима „из сна"), сањају гласове и музику, облике и боје, сањају живе и реалистичке склопове сензација, једва нечим различите од свакодневног будног искуства, или фантазмагоричне призоре који надмашују имагинацију сваког уметника. Неко сања сопствену прошлост, други у сну сагледава будућност. Ђоко Стојичић *сања ūесме*. Целе, и лепе, да се послужимо једном алузијом на књижевнокритичке стандарде. Он се, по буђењу, једноставно *сећа* песме коју је сањао, узима папир и оловку, и записује је. Његов поглед бива обузет „сјајем лепоте" који се једино у сну и полусну може пронаћи.

Сигурно је да је за настанак, а поготово фиксирање овако *сањаних ūесама* потребан неки облик повишене песничке и језичке концентрације, и да је песник морао да дугим навикавањем и завођењем својеврсне *дисциūлине несвесноī* постане способан да забележи сањани стих. Ко зна колико му је песама побегло док није развио вештину да улови сан, да у мрежу разума улови нешто што је плод сасвим другачијих способности нашега ума!

Најзанимљивије је да Стојичићеве сањане песме, притом, нису низ неповезаних асоцијација, нити преплет необузданих слика, како бисмо можда могли да помислимо пре него што их видимо. Оне имају своју јасну структуру, почетак и крај, семантичку одређеност, чак,

како је својевремено запазио Зоран Гавриловић, овим песмама се може приписати и „интимна повезаност у целину", поново, дакле, један облик повишене концентрације. У основи, не би требало да нас чуди што у *сањаним песмама* можемо да пронађемо врло, или сасвим, сродна изражајна средства, речник, природу слика, хуманистички ангажман, као у песмама које је Стојичић написао *на јави*, у будном стању. И једне и друге песме су израз истог стваралачког пројекта, личног и песничког идентитета; да би уопште могле да настану, *сањане песме* захватају у целину песниковог интимног и уметничког искуства, изражавају његове ставове, надања и страхове. У том погледу је типичан пример песме која почиње стиховима „Стоји девојчица на брегу, / крај ње, на трави, корпа јабука", у којој Стојичић испољава како свој смисао за бележење свакодневног детаља тако и способност да са тог детаља усмери поглед ка сфери универзалних вредности и, уједно, искаже свој став према тим вредностима. Вредност је ту постављена као идеал или тек као *слутња* идеала, јер у сновидном амбијенту остаје с ону страну окова реалности („немогуће у ком пева тама и свануће"). Стојичић се пита „Јесмо ли постојали пред изазовима" и тражи да се вратимо „у језгра давних узрока". Али како? Сном? Захваљујући сну?

Песник се ни за тренутак не заварава у погледу могућности сна да пружи поуздане кључеве за докучивање јаве. У песми (добро написаној минијатури) *Ако сањаш казаљку*, разграничење великих светова је осликано онолико тачно колико то поезија уопште може себи да дозволи:

Ако сањаш казаљку,
То не значи да си
Разумео време.

У поговору књиге *Звезда водиља* (1999), Ђоко Стојичић износи своја размишљања о феномену *сањаних песама*, и тај текст је веома важан за схватање његових основних поетичких уверења.

Он поред тога, често, у самом стиху исказује свој однос према песми, мишљења и убеђења које је о поезији током година и деценија песничког рада развио, исказује елементе једне *аутопоетике*. Као, рецимо, у насловној песми збирке *Копно, копно, на видику!*, којом се ова књига и отвара, где нам недвосмислено обелодањује мотивски оквир, песме, али и збирке, па можда и песниковог опуса у целини: песник пева о (симболичком, или реалном) изгнанству и о чежњи за повратком, при чему нам се природно јављају асоцијације на бар два књижевна архетипска лика којима одговара оваква метафорика. Један лик је луталица који се враћа дому, несвестан да у његовој драми ваља да се још одигра и последњи чин, Одисеј, први европски луталица који је бродио још сасвим непознатим светом — други је бродоломник ко-

ји кликће кад угледа спасоносно копно, не слутећи да га тамо чекају нова искушења, Робинсон Крусо, усамљеник бачен на непознату честицу, скрајнуту на руб иначе већ добро, можда већ исувише добро познатог света.

Јасно су овде одређене и Стојичићеве пратеће метафоре; лађа у песми броди

брисаном пучином безумља,

што посредно указује на једну од већ истакнутих важних особина поетичког лика ове лирике — на њен реторичко-хуманистички ангажман, па чак и на известан облик етичког (и поетичког!) ентузијазма, који је савременом песништву врло често недоступан и стран, на нескривено песниково уверење да поезија има, и треба да има посла! — не само са лепим, већ и са истинитим и са добрим, са целином традиционално схваћеног поља човекове рационалности.

У лепој песми *Ластавичје гнездо на фресци Хиландара*, једном од врхунаца Стојичићеве поезије, налазе се стихови које смемо да симболички повежемо са смисаоним комплексом *кошна*:

Хвала ти за острво спаса, за рај што свиће
У сазвежђу добре наде, за огњиште и стреху.

Ако и нисмо одмах препознали етичку мотивацију носеће метафоре, наведена два стиха требало би да развеју сваку сумњу; поготово јер им следи стих којим лирски субјект изражава уверење да ће

сазнати пуну истину о доброти и греху.

Рефрен ове песме повезује област природног и светог, малог и узвишеног, поднебље обичног и поднебље чуда:

Праштај Свевишњи и твоја милости,
У гнезду је иверак и свечеве кости.

На сличан начин, у песми *Мој дежурни бол* сугерише се још једно поетско употпуњење уводне метафоре:

Мој дежурни бол
Вратиће ме са пучине,
Себи, као највећем открићу

и овде видимо, најпре, да пучину, ону раније поменуту „брисану пучину безумља", исто тако можемо да разумемо као пучину бола, али и друго, још важније, да *кошно* јесте наше (стварно, или свагдање,

свеједно) *Ја* — „највеће откриће" за које смо способни и спремни, оно сопство којем мора да се каже

Постојиш у страшној неслободи.

Очигледно је, дакле, да својим језиком сновидне јасноће и својом усредсређеношћу на кохерентан метафорички склоп, Ђоко Стојичић у *којнима* која као уточишта од зла гради песничком имагинацијом, на јави и у сну, жели да каже нешто судбински важно, нешто што се из захтева за повратком „себи, као највећем открићу" развија до става да је могуће, и да треба, учинити напор да би се постигло „свечано именовање ствари правим именима". Има у том песниковом напору одушевљења од којег смо се одвикли, окружени данашњом тмурном поезијом; има, међутим, и тихе сете чије је порекло у увиду да су нам суштине, ипак, недостижне, и да јасан поглед на њих може да нам се догоди тек у сновиђењу, тек ухваћенима у раскораку између две велике области постојања од којих нас једна свагда посједује, док другу никако не успевамо да освојимо.

Саша РАДОЈЧИЋ

ОГЊИШТЕ ПЈЕСМЕ

Саво Вучић, *Небеско огњиште*, БИГЗ, Београд 2000

Саво Вучић, мој сарајевски па потом берлински колега (и више од тога: драгоцјен саговорник у годинама егзила) излази пред читаоца са својом другом збирком пјесама. Пада у очи патос високо замахнуте метафоре наслова: *Небеско огњиште*. Послије свог пјесничког првенца (*Житије из камена и пепела*, Београд 1998), који је објавио као педесетогодишњак, Вучић сада као да надокнађује године и деценије у којима се оглашавао критиком и есејом — не баш поезијом. Тако бар помишљамо при првом сусрету са овом обимном (ако не и преиздашњом) пјесничком књигом, чија је нескривена намјера у некој врсти свеобухватног каталога завичајних доживљаја и успомена, незаборавних слика и предања. Или, другим ријечима, у својеврсној поетској „реконструкцији" историјске судбине старе лозе Вучића и пјесникова херцеговачког завичаја, судбине запечаћене трагиком и крвљу најсвјежијег југо-рата.

Поново се утврђујући у сазнању да *Пјесма је дом једини* (ову и још неке пјесме аутор преноси из *Житија* у *Небеско огњиште*), пјесник се — из даљине и туђине у којој пребива — стално враћа у свијетло поднебље свог Попова поља, у стварност и легенду свијета из

којег је поникао. Жижа тог већ потонулог свијета управо је сам пјесников дом, изгубљен у посљедњем рату, дом који Вучић — шта му преостаје? — изнова подиже у духу и ријечи. Породично огњиште је угашено, преци почивају у гробљу —

А ја
у дому овом васкрсломе
палим ватре —
задушнице
и окупљам их око огњишта
небескоѓ.

Изгубљено земаљско огњиште и овдје се једноставно уздиже на небо — знаним покретом духа који вјерује и који се нада. (Знаним путем хришћанско-православне инспирације, овдје још код једног српског пјесника.) Он, међутим, не пали своје ватре, своје пјесме-задушнице, да би „искупио" ватре ратничке, српска трагична и луда војевања и поразе, већ по најдубљем налогу душе која не заборавља на своје порijекло. Тај душин пут увис, у обећано блаженство послије свих страдања, управља и „висинском имагинацијом" Саве Вучића, ма колико његово пјевање било напучено и презасићено земаљским појавама и стварносним детаљима у оквиру родног, херцеговачког пејзажа. Уз тог Вучића који гледа у небо а притом пише своје једноставне, реалистичке, неметафоричке „извјештаје са земље" (најчешће с окусом сјете и пораза) иде и Вучић као лирски приповједач животних путева и удеса својих ближњих и даљих предака, одани тумач легенди и старих запамћења у којима се каткад открива и смисао пресудних збивања од данас. Тим више ове пјесме, поглавито оне најуспјелије, надилазе сферу породичног круга и искушења сентиментализма и болећиве приватности којима оваква или слична „реконструкција" у принципу тешко одолијева.

У многим пјесмама са „стварносном" подлогом, са стварним именима и неизмишљеним подацима из локалне и националне историје и географије, као и у лирици изразите непосредности доживљаја, Вучић успјева да на једноставан, јасан па и упечатљив начин уобличи свој поетски (и поетизујући) говор. Неповјерљив према сваком експерименту у изразу и облику, Вучић остаје вјеран „школи старих мајстора" и узора, међу којима су на првом мјесту наши симболисти и модернисти. У истом кључу, који досљедно здружује елементе нарације и лиризације, суви податак и слику, миран тон излагања и сјетан уздах, аутор даје и бројне мотиве из минулих, полумитских времена, стварајући тако необично разуђену и богату поетску хронику завичајног свијета. Свијета над којим се пати и тугује и којег више нема. Тим више магија његових слика (и његових утвара) подстиче пјесникову машту. Вучић је сав у њиховој власти. Збирка је крцата имени-

ма, ликовима, призорима, сјећањима и предањима, крцата попут ђедовског амбара на измаку плодне, „златне јесени". Вучића, очито, мучи носталгија за изгубљеним рајем дјетињства на селу, за јасним етосом патријархалног свијета, за предачким огњиштем. У томе, дабоме, није усамљен: у времену електронских ратова, убилачких „глобалистичких" апстракција и производње „виртуелних стварности", расте и жеља за „класичном" јасноћом људских односа и „првобитним", непомућеним значењима појмова. У свијету компјутера и невидљивих бомбардера Вучић чезне (сасвим „немодерно") за другим мирисима, звуцима и бојама ствари — ствари са отиском градитељске и чуварне, топле људске руке. Пјесма је за њега покушај да тај изгубљени, „ољуђени" свијет поново оживи — макар и у слатком привиду саме језичке слике. Макар и за часове интимне употребе и аутобиографске рефлексије, тренутке молитвене сабраности душе у агресивном окружењу високо технизираног, „бездушног" свијета.

Треба ли да кажем да сам се (посебно на уредничкој, срећом измакнутој столици) начитао и апстрактно-експерименталних и, још више, конкретно-завичајних пјесама за читав живот. И који већ озбиљан читалац поезије не прилази с извјесним неповјерењем и једном и другом типу поетског оглашавања? Том читаоцу ипак могу да кажем да унапријед не пресуђује — Вучић није од оних што „враћају дуг завичају" пером нагло разбуђеног, нападног родољупца. Саво Вучић је истински посвећеник у свој језик и своју једину — и стварну и изгубљену — земљу. Његов завичај је, прије свега, сам језик, колико његов лични, толико и језик књижевности у коју се укључује, којој несумњиво припада. Другог избора ни другог дома овај пјесник из дијаспоре нема.

Пјесма је Вучићу све више и све одлучније „дом једини". Добронамјеран читалац може ми повјеровати: Вучић и ја срећемо се и разговарамо углавном у томе и таквом дому. Врата су му отворена, зидови помични, кров сасвим прозиран. Крова, у ствари, и нема.

На чему стоји — то већ не треба ни да питаш.

Стеван ТОНТИЋ

ИЗМЕЂУ ДВЕ СВЕТЛОСТИ

Братислав Милановић, *Врата у пољу*, Просвета 1999

Постоје три разлога због којих вреди говорити о поезији Братислава Милановића.

Почећу од трећег који не би био књижевни да га Братислав Милановић није преточио у књижевност. Реч је о псу, заправо о односу

према овој дивној животињи за коју је и чувени француски шансоњер Жак Брел у својој песми о ћеркама и псима певао да они ништа не траже — они нас само воле. Ево како Братислав Милановић пева о псу у песми *Балада о лажи* и песми *Врата у пољу*.

Лажем као пас
и ето и то је већ лаж
јер пас је искрена животиња.

Ни слици из песме *Врата у пољу* није потребно допунско објашњење

Пред вратима у пољу лежи црни пас
и чува златне куполе у магли,
белег заустављен у студном бескрају:
. . . . . .
Само још он види на голој равници
оно што је било: тремове и тргове,
свилу и трговце, љубавнике сагореле
на влажној постељи у божанском огњу,
само још он њушки мирис пристаништа,
оштар задах рибе, дрво магнолије
пред режањем што надире с оне стране таме
и његов се лавеж укива у небо,
над овом капијом, као стег.

Најлепшу песму о мајци које више нема, код нас, написао је Иван В. Лалић. Најлепшу песму о оцу кога више нема написао је Братислав Милановић. То је песма *Ели, ели* из књиге *Балкански певач*. И то је други разлог зашто пишем о овом песнику. Оба песника су своје умеће показала на темама које због своје деликатности углавном представљају велику опасност. Све исказати кристалним поетским језиком, очишћеним од патетике, једнозначности и баналности, и, изједначити уметничко и људско, могла су заиста само ова двојица врхунских песника. *Ели, ели*:

Оцу Радивоју

Читаш и подвлачиш све што си рекао
много пре: сад ти Господ то кроз њихово
признање потврђује. Ове зиме, остављен
и поништен још си запретан у лед као живот
што мора да буде затомљен док живе гори.
. . . . . .
Ако своје речи подвлачиш у говору иних

што су те као пацови грицкали у руменој светлости
кажи, опрости: што подвлачим несрећно твоје ћутање:
као љубав што се подвлачи.
И кажи: узми оловку и запиши: ниси сањао:
све била је празнина:
грозан
сан.

Ово су била моја два лична разлога због којих говорим о Братиславу Милановићу. Трећи је и лични и вредносни. И прави разлог зашто је Просвета објавила три књиге овог аутора до сада. Скоро бих се сложила са тврдњом Миливоја Марковића, чија се *Антологија српске поезије двадесетог века* недавно појавила, који каже да је Братислав Милановић већ својом првом књигом наступио као зрео, довршен и на уметничком плану формиран песник. Али, колико год била истинита, ова тврдња има великуману: звучи као да је песников пут одмах и дефинитивно био строго омеђен и одређен. То ни у ком случају не може бити тачно. Песник збирке *Врата у пољу* јесте песник који је онтолошке појмове: време, простор, светлост и памћење, ослободио свих земаљских димензија. Несумњиво је да је у томе успео пре свега захваљујући изузетно раскошној језичкој палети која је тема за неко посебно разматрање. У сваком случају, овде се апсолутно остварује тврдња Нортропа Фраја да *при читању било које песме морамо да знамо барем два језика: језик којим песник пише и језик саме поезије. Први постоји у речима које песник користи, а потоњи у сликама и идејама које те речи изражавају.*

Време код Братислава Милановића има невероватне чудесне облике. Погледајмо песму *Разговор са коаутором*:

Гледам те као да себе посматрам
из прадаљине, с оне стране времена

Или, рецимо, у песми *Рибе из Библоса*:

док се у борама над морем сакупљала вечност

па, онда,

млади сликар је показивао знатижељнима
време стиснуто између два камена.

И најзад, у песми *Врата у пољу*:

Пред вратима у пољу дрема анђео,
отвара се и затвара време на муклим шаркама.

Чини ми се да за Братислава Милановића важи констатација коју је Радомир Константиновић својевремено написао за Милана Ракића: „Нема измирења, стоичког, са временом."

Други битан онтолошки појам у Милановићевом песништву, простор, има калеидоскопску дубинску перспективу.

У тешким ноћима напуштао сам пределе
пуне сјаја простране између празних имениица:
изван њих је, на светлом обронку, расло дрво.

Или, као у песми *Спавач пред библиотеком*:

На старој софи, на небеској софри,
пред библиотеком,
крај сломљених столица и канти за смеће,
на јастуку од трулежи у мртвоме врту,
у зују мува, пчела и танкоструких оса,
спава човек, у подне, зинуо ко дно.

Осим што је сјајна, просто астрална метафора, сам наслов књиге *Врата у пољу*, својом пластичношћу одсликава тај дедимензионирани простор коме се читалац једноставно мора препустити:

И ево расту степенице према небу,
тону степенице у дубину за вратима у пољу
и сад могу у миру да коракнем:
једна ми је нога овде, на несигурној земљи,
друга тамо, преко прага, у ваздуху,
да ли с оне стране таме,
да ли с оне стране зла?

У песмама Братислава Милановића има толико светлости и речи о светлости да је она једноставно животворна нит ове поезије. Она је познање, радост, излаз, Творац. Немогуће је издвојити било који стих. Она је свуда. Чак и у вилајету, тамном. *Дубоко испод светлости.*

И, најзад, остаје памћење. Оно није у овој поезији само психолошки феномен. Како Аристотел каже, памћење „припада истом делу душе којем и имагинација, наиме сензитивном делу или функцији перцепције. Процес перцепције укључује: предмет, чију форму ће чуло регистровати; медијум, путем којег ће чуло примити форму; чуло, у којем регистрована форма постаје опажај који одређеним путем шаље ову форму општем чулу; опште чуло које се налази у близини срца, прима опажаје, уочава их и расуђује о њима."

Песниково памћење није само памћење прошлог. Оно је неусловљено, интуитивно, сазнајно, пророчко. Библос, Стара капетанија,

Јефимија, Кумова слама, Алексинац под бомбама, *незнане године збиште у самоћу*, бекства, љубав, будућност. Јер, како сам песник каже:

И то је песнику дато: да из подземља,
место Еуридике, излудео од љубави,
изводи један град а да се не осврне на његов
тежак корак, на његов у напору испрекидан дах.
. . . . . .
И још је песнику дато: да поново враћа
веру у замрле као што се, циглу по циглу,
обнавља у лудилу порушен зид.
То му је дато. Само што се део по део,
док се пењу, и он удаљава ка пределима
незнаним, све док се не посвети тај чин.

Југослава ЉУШТАНОВИЋ

ЈЕДНА ИСТОРИЈСКА РЕИНКАРНАЦИЈА. АДОЛФ ХИТЛЕР ПОНОВО МЕЂУ НЕМЦИМА

Патрик Бесон, *Он*, превела Дана Милошевић, Paideia, Београд 2000

Публицистички и есејистички списи Патрика Бесона сведоче о његовом интересовању за историју и друштвена збивања уопште. Да га као романсијера занимају историјске личности, нарочито је показало његово ремек-дело *Пушкинова смрт*, у оригиналу *La Statue du Commandeur*. У роману *Он*, том књижевно-издавачком куриозитету, јер се књига најпре појавила у српском преводу, с тим да затим изиђе на француском, као и на другим страним језицима, Бесон се окренуо вођи нацизма и његовом времену, али доводећи га у везу са садашњим. Аутор *Даре* није се ограничио на један солидан историјски роман или романсирану биографију. Вођен својом чудесном маштом, он је подвостручио Адолфа Хитлера, односно, имајући стално у виду „првог", „старог", дао је његову реплику у нашем времену. Та реплика, личност која је доживела метаморфозу, означена је у књизи као *он*. Свакако не случајно, јер Француза који под хипнозом (којој се подвргао због хроничне несанице) држи, иако не зна немачки, хитлеровске, тачније, Хитлерове говоре, не идентификујемо од почетка као вођу Трећег рајха поново дошлог на овај свет, а и јунак романа је далеко од тога да самог себе одмах тако види. Он, у ствари, постепено и све више постаје „Führer", као што при крају романа, рекло би се, полако престаје то да буде. Известан амбигуитет прожима цео роман.

Мењање боје очију (помоћу контактних сочива), пуштање и бријање бркова, премештање раздељка с једне на другу страну, једном речју мењање физичког изгледа у једном или другом смеру, сугеришу та колебања, ту неизвесност. Док се у почетку брани од помисли (и мишљења других) да је Хитлер, и ту евентуалност доживљава као неправду и казну, *он*, увек либералан и правичан, касније се све више уживљава у нову улогу и постаје онај „прави". Свакако да и ту треба видети одређену симболику.

Реално и нереално и фантастично овде присно другују и то на такав начин да нам натприродни (у књизи, у преводу, „паранормални") феномен нимало не смета, као што је увек случај код добрих писаца који нас сигурном руком уводе у свој свет, у сопствену реалност. Елементи шпијунског и криминалистичког романа (активности тајних служби, убиства која сам јунак врши и сл.), као и еротског, на које смо такође навикли код Бесона, доприносе живости и занимљивости нарације, стварајући атмосферу тајанствености и неизвесности.

Он, са пратиоцима (једним „хитлерологом"-нацистом и једним агентом Мосада, лажним психијатром) иде на хитлеровско ходочашће, обилазећи култна места „Фиферовог" живота и делатности. Често је то сентиментално путовање у прошлост испуњену знаменитим догађајима, али и јадним и тужним збивањима у току негдашњег ступања у живот.

Да је Патрик Бесон хтео да пружи своје виђење делатности, а нарочито личности која је уздрмала Немачку, Европу и свет, сасвим је јасно. Може се само поставити питање смисла реинкарнације те личности, њеног враћања тамо где је некад живела и радила. Бесон, у ствари, кроз поступак подвостручавања и алтернирања (*он* се стално смењује са својим прототипом, док се са њим потпуно не идентификује) омогућује, односно олакшава критичко-иронични поглед на нацистичког вођу, као у некој врсти двоструког огледала у коме видимо обе личности које су у суштини — али не потпуно и не увек — једна. *Он*, то јест оживљени, да не кажемо повампирени Хитлер, пружа могућност да се баци поглед на последице његове владавине и на оно што је од ње остало, односно на оно што је *после* ње настало, као што Домановићев Краљевић Марко критички посматра земљу у којој је некад владао, само што је у роману о коме је реч критичко-сатирички поглед уперен у супротном смеру, у прошлост.

Ако познајемо Бесонов поступак када су у питању његови велики романи у којима се оживљава прошлост,[1] нимало нисмо изненађени када осетимо колики припремни, готово истраживачки посао стоји иза овог дела. Духовити и враголасти Бесон претвара се у истраживача који се озбиљно документује. А за нацизам и Хитлера литературе

---

[1] *Дара, Пушкинова смрт, Срећан, Милош и Милена* и др.

је било у изобиљу. Поред врло великог броја књига на немачком,[2] као и на другим језицима, Бесон је имао на располагању и књиге као што су Хитлерова казивања, у француском преводу, *Libres propos sur la guerre et la paix* (François Genoud, Париз 1952) или *Le Testament politique de Hitler* (Париз 1959).

Али, разуме се, фактографија, као и судови других, били су за писца само полазиште за снажно и оригинално уметничко остварење. А основни циљ био је, дакле, давање слике личности Адолфа Хитлера, као и суштине нацизма, заједно са његовим настајањем (социолошки, психолошки и етнопсихолошки узроци). И ту Бесон, не изневеравајући суштински објективну стварност, даје своје иронично, духовито и веома проницљиво виђење онога што је предузео да наслика.

У овом, могло би се рећи, филозофско-психолошко-историјском трилеру налазимо најпре корене нацизма и основу за његово настајање: опсесивна мржња према Јеврејима као опасности за Немце, немачко послератно осећање празнине, пониженост и разочараност и, разуме се, снажни принцип Зла, потребе за уништавањем. Све то пропуштено — не увек у исти мах, разуме се — кроз двоструку призму: пишчеву и призму немачког „вође".

Настајање нацизма, његови корени, не би имали сврхе без слике његовог карактера (која се, више имплицитно, донекле већ налази у освртима на његово рађање) и његових основних појавних облика. Лаж као начело и као Добро, насупрот истини као Злу, насиље и суровост, „мешавина јаловости и смрти", лажни култ Добра, радости и наде, похлепа за материјалним добрима и склоност ка паради и помпи и бацању реторичке прашине у очи у бескрајним пропагандним говорима, „суморна прича" не само зато што се лоше завршила, него и зато што су је смислили „суморни људи". Нацизам је, видимо, од почетка био пропала ствар, коју је смислио један пропали човек: пропала од самог настанка, од *његовог* неуспеха на ликовној академији и од мајчине смрти. Из свега тога није имало шта да се извуче; он је ипак извукао чудовиште: извукао је себе.

Разуме се да је Бесон из национал-социјализма узео оно што му се чинило најкарактеристичније и најинтересантније, поступајући као уметник, а не као историчар или политиколог.

Тако је донекле поступио и са личношћу Адолфа Хитлера, осветљеног, као што је речено, и кроз његовог двојника или наследника. Портрет нацистичког вође дат је на основу сведочанстава других, као и на основу психолошких и психоаналитичких промишљања самог аутора. Разуме се да су у тим разматрањима нарочито узимани у обзир порекло (и свест о њему) главне личности, као и детињство и пр-

---

[2] В.: Ернст Нолте, *Фашизам у својој епохи*, превели Мирјана Поповић и Златко Красни, Просвета, Београд 1990, са библиографским подацима о Хитлеру.

ва младост. Писац нема свог „porte-parole”-а, али се ипак најчешће види шта је од онога што говоре личности (када не говори сâм наратор) његово. Кроз живо и духовито, често смешно-горко излагање указује се инфантилни манијак који не разликује увек стварност од својих фантазама, промашена и фрустрирана личност са силном потребом за компензацијом. *Он*, реинкарнирани Хитлер, има све његове особине. И он је осион, преосетљив, склон наступима беса. И један и други хоће да буде Бог. А пошто Бог одвајкада убија (као да се Бесон сетио наше песме о смрти Марка Краљевића и богохулног стиха „Ја од Бога од старог крвника”) и они ће, да би се обоготворили, убијати! Само што је „Führer” више практиковао масовна убиства, а његова реинкарнација, индивидуална. Онај први поставља корист као врховни принцип у политичкој активности уопште, у избору сарадника посебно. Једини критеријум је корисна послушност. Он сâм, извор је и утока свега, стварност је његово дело. После убиства сестричине Гели претвара се у право чудовиште. Али то чудовиште има обожаваоце који живе у његовом нестварном свету који једини за њих постоји и стварају му атмосферу блаженства испуњену дивљењем. Он ужива у друштву осредњих малограђана, испуњен страхом и одбојношћу према капиталистима, аристократама и чиновницима као што је био његов омражени отац Алојз, претпостављени ванбрачни син једног Јеврејина. У најближој околини он најбоље подноси оне који му се никад не подсмевају и који му никад не говоре о непријатним стварима. Отуда привилеговано место Мартина Бормана, који, реинкарниран, постаје Мартина (као што Гебелс, од чије је интелигенције „Führer” зазирао, постаје „Јозефа”). А у последњим тренуцима рата он поготу живи ван света и реалности, у сопственом свету, као да га се не тиче оно што се дешава ван бункера.

Не улазећи у све меандре Хитлерове психе, Бесон дакле даје духовит али у исто време упечатљив портрет једног манијака који је своје личне проблеме решавао на нивоу континента. (И овом приликом сећамо се Волтерове речи да се испод оних под којима се није тресао мадрац, морао да тресе свет.)

Улога двојника, односно реинкарнираног „Вође” нарочито долази до изражаја када је реч о ономе што је остало од нацизма у савременој Немачкој. Нови „Führer” затиче на скупу на коме иступа, јадну шачицу преживелих нациста, којима се, на исто тако жалостан начин, обраћа. (Овде се, разуме се, може поставити питање тачности ове слике у односу на савремену реалност у Немачкој у том погледу.) Али ако је нацизам као такав пропао, а његове присталице мање-више ишчезле, „Вођино” дело, односно његови мегаломански пројекти нису сви отишли у ветар.

Зашто се „Вођа” вратио у Немачку када његова земља постоји у свој својој снази и величини, када немачка марка доминира у Европи, нарочито у њеним источним земљама из којих су Јевреји готово иш-

чезли, као и комунисти. Германска раса се поправила за педесет година, делом захваљујући њему који је завео спорт и култ снаге и свежине, и уопште, здравог живота. И борба против пушења је његова идеја, као и заштита животне средине и животиња. Западне земље живе у култу рада, породице и спорта, а источне, словенске, „добиле су што су заслужиле". И известан аскетизам, или уздржаност у исхрани, враћање природи његово су дело. Као и медијске кампање, сада потпомогнуте моћном телевизијом, коју он, нажалост, није могао да користи...

Разуме се да све ово (и друго, непоменуто) треба читати у бесоновском иронијском кључу, кључу онога који је одавно назван „кнезом парадокса". Горњим исказима показује се — при свршетку ове реалистичко-фантастичне приче — да *он* није ни био потребан, да је његов долазак међу Немце био сувишан. Оно што је било рђаво дефинитивно је нестало, позитивно је ионако остало. (Бесон се прави да заборавља или да не зна да би неке позитивне тенденције и остварења у друштвеним токовима о којима је реч, ионако угледали светлост дана. Али он није историчар, него писац који интензивно негује хумор у коме парадокс има знатан удео.) *Он* се, уосталом, припрема за повратак у Париз, у ранији живот (своме колеги из агенције у којој је радио, у једном тренутку је у телефонском разговору поменуо његово будистичко веровање у реинкарнацију, правећи, разуме се, алузију на себе), па се чак поставља питање није ли то све био само сан. Али су снови, знамо, добрим делом састављени од елемената стварности.

Сликајући стварно и могуће кроз немогуће, Патрик Бесон је дао, уз анализу нацизма, истанчан и убедљив, а изнад свега духовит портрет Адолфа Хитлера, у коме пишчева изузетно разиграна машта никако није угрозила везе те слике са стварношћу.

Михаило ПАВЛОВИЋ

АКТИВНИ ЕТОС ДУХА

Слободан Бељански, *Поетика права, Политика филозофије*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци—Нови Сад 1999

У данашњем захукталом времену, у коме превладава летимичност, узгредност и површност, ретке су личности акрибијских манира и духовне ширине, које предано и са племенитом упорношћу теже да открију дубље токове и дубљи смисао људског живота и стваралаштва. Сусрет са књигом огледа Слободана Бељанског *Поетика права, Политика филозофије* може да нас увери да још има умних и разборитих

душа из чијих писаних речи извире озбиљност, отменост, лепота и узвишеност. Реч је о аутору снажног правничко-филозофско-литерарног хабитуса, код кога из дубине сопства пристижу несвакидашњи контемплативни немири „који иду уз људе и чине их људима" (Е. Блох) и траже своје разрешење у сферама вишеслојног интелектуалног осмишљавања. Ти немири, претočени у питања својствена само појединцима изоштрене перцепције и трагалачке опседнутости, јесу, у ствари, особени израз пишчеве самоидентификације и права слика његових преокупација и ставова.

Књига на коју указујемо састављена је из два дела: први, под насловом *Поетика права*, чини пет тематски сродних огледа (у њима се успоставља интимна веза права са лепом књижевношћу), а други, *Политика филозофије*, садржи четири огледа политичко-филозофског и филозофско-правног карактера. Наравно, гледано у целини, сви огледи су повезани невидљивим духовним нитима и обележени негованом реториком, у којој се на складан начин прожима мисаоно и поетско (беседник је, вели Ф. Ниче, сродник песника и музичара).

Бељански се најпре бави темом правне и моралне кривице Димитрија Карамазова, тежећи да назре и одгонетне оно што је скривено у нетранспарентним порукама метафизичког света уметничке имагинације Фјодора Достојевског. Том приликом он уочава да осуда невиног Димитрија није ни неуспех одбране ни неуспех суда (бар не превасходно), него је у наведеној судској заблуди (и неправди у формалном смислу) Достојевски нашао својеврсно поравнање са оним што спада у подручје моралне кривице и казне. Димитрије је, пре свега, преступник савести („...хтео сам да убијем, али сам невин, нисам убио"). Међутим, његова заслужена патња не произлази из пробуђеног самосазнања добра и зла, већ из немоћи права. То је уједно, каже аутор, показатељ вечитог и неуклоњивог сукоба појединца и власти „у коме се невин може бити упркос огрешењу о морални закон, а осуђен упркос правној невиности".

Читајући оглед о праву и Кафкином унутрашњем свету, постајемо сведоци успешног детективског откривања и смисленог дешифровања правних алегорија и парабола у Кафкином делу, које (иако он није експлицитно писао о праву) обилује правним појмовима и феноменима. У више издвојених слика Бељански нас упознаје са Кафкиним односом према држави, праву, човеку, његовој слободи и егзистенцији. Посебан нагласак се ставља на питање куда води паулијанска максима да без закона нема преступа, када упркос томе, свакој власти, укључујући и такву пред којом све може бити преступ, треба бити покоран. Кафкино неспокојство, затим, изазива и мишљење да је испуњење заповести важније од њеног смисла, а да је вештина владања пресудних од правила правде. Самим тим, онда више није битно има ли или нема ваше кривице, већ је главно питање ко вас је оптужио и која власт води поступак. Све је учињено да ништа о томе не

сазнате (канцеларије, ходници и чиновници надовезују се у недоглед), а сваки ваш поступак споља је надзиран, управљан и најчешће фаталан. Кад се још дода да су личне везе главна вредност одбране и да су кривице унапред одређене, онда човек постаје свестан беде свога положаја. И што је најгоре, он губи у себи и жељу за побуном и адаптира се начину живота у коме влада спрега манипулације и поводљивости. Из такве разорене стварности, у којој престаје свака људска сврха, извире Кафкин нихилизам.

Бељански се својски упушта и у мисаоно испитивање антропологије кривичног поступка у Камијевом *Странцу*. Полазећи од прагматичке истине да је свакодневни живот подношљив углавном захваљујући превласти вештине над суштином, он подсећа да је кривични поступак једна од тих вештина, али да, исто тако, не треба заборавити да он има и своју емпиријску антропологију (јер је, поред осталог, заокупљен и личношћу окривљеног). Међутим, за дубље улажење у то суд „једноставно нема ни времена, а ни способности", што је евидентно и у уметнички обликованом суђењу Мерсоу, где је управо дошла до изражаја супериорност администраторске редукције над „филозофским ставом".

О томе како вирус истине разара свест навикнуту да обмањује и да се задовољава повлађивањем, као што разара и сваку тоталитарну власт, засновану на страху, покорности и затурању индивидуалности, аутор говори у огледу *Краљ Лир или дотученост истином*, а у последњем тексту првог дела књиге он се бави реаговањем Лазе Костића на чланак Светозара Марковића у часопису *Матица* за новембар 1861. и његовим писмом редакцији из мајског броја 1870. Наиме, Марковић ту тражи да се у правим „песничким производима" огледа социјална наука, док је Костићево настојање, у свом иступу, усмерено ка томе да поезија треба да се држи на одстојању од социјалног утилитаризма, баналног националног романтизма и дилетантских пренемагања.

Образлажући Токвилову идеју о аристократичности регионализма, која одбацује категорију државе-нације и проглашава догму суверенитета као једну од основних политичко-правних препрека ономе што данас називамо отвореним друштвом, Бељански очигледно и сам своју духовну позицију идентификује са оваквим опсењујућим утопизмом. Међутим, таква позиција се већ показала неодрживом и погубном у односу на српски народ, код кога иначе (за разлику од, на пример, Немаца или Италијана) постоје склоности ка регионалној свести, што се од стране његових непријатеља користи „као моћно оружје" (С. Терзић).

Расправа о домашајима феноменологије права код Кожева сугерише нам да је овај руски мислилац упустивши се у тегобан посао феноменолошког описа права (сагледавање, разликовање, повезивање, објашњавање), упркос уложеном труду, ипак остао на његовом „површинском" тумачењу, јер није укључио метафизичку и онтоло-

шку димензију. А у правним феноменима као што су „сукоб", „ништење", „непристрасност" и „незаинтересованост", често има, каже аутор, више имагинарног него стварног.

Суочавајући се са Поперовим „пандемонијумом" изнетим у обимном делу *Отворено друштво и његови непријатељи*, Бељански долази до конклузивних сазнања да се Попер у својој борби против живог и политички организованог друштвеног зла и сам (посредно и нехотице) ставио у службу чишћења наших душа од „лажних пророка" (Хераклита, Платона, Хегела, Маркса и не малог броја осталих), али и до констатације да је ово дело (упркос извођењу на оптуженичку клупу многих филозофских система) доносило освежење и чинило духовну храну генерацијама мислилаца либералистичке оријентације.

У завршном огледу под насловом *Декартов допринос јудикатури*, налазимо ауторово занимљиво запажање да из целине Декартовог дела проистиче посредна порука која је вишеструко прихватљива за јудикатуру: ако мишљење конституише егзистенцију, тада одлучивање конституише право и слободу". Истовремено, он подсећа да је Декартова инструментална сумња отворила пут ка правној мисли Монтескјеа и Бекарије, и ка институтима какви су претпоставка невиности и ослобађање окривљеног терета доказа. А код Декарта, такође, налазимо поруку с којом Бељански и завршава своју књигу: „да трпети зло, у неку руку значи чинити га".

Ова последња мисао (уз сродне идеје којима су прожети остали огледи) јесте истински одраз и артикулација пишчевих животних опредељења, жеља и убеђења. Он је до краја веран својој тачки гледишта из које извире етика немирења са постојећим, односно у којој превладава захтев да се све оно што није у свом аутентичном и идеалном топосу бивања мора довести до свога одредишта где станују слобода, правда и грађанска честитост. А то, разуме се, стоји насупрот сваком политичком и правном систему где човек не ходи поносан и прав.

Јово РАДОШ

ФИЛОЗОФИЈА КАО ПОХВАЛА ЛОГОСУ

Михаило Ђурић, *О потреби филозофије данас (Филозофија између Истока и Запада)*, Прометеј, Нови Сад 1999

Има ли разлога због којих би један српски књижевник, све једно шта он био — песник, приповедач, критичар, есејиста или ма шта друго, има ли разлога да такав један интелектуалац нашег доба чита филозофске расправе Михаила Ђурића? Или, уколико поставимо пи-

тање нешто прецизније, те уколико на тај начин наговестимо и добар део одговора, запитајмо се због чега би српски књижевник нашег доба неизоставно морао да чита расправе попут ових објављених у књизи *О потреби филозофије данас (Филозофија између Истока и Запада)*? Разлоге за овакву недвосмислену препоруку потражићемо, дакако, првенствено у специфичним увидима у укупну духовно-историјску ситуацију нашег доба које ова књига — као, уосталом, добар део онога што је Ђурић до сада написао — успева да прибави. Ти увиди су значајни не само за филозофе од струке већ и за оне који су тек безнадежно у филозофију заљубљени или су, будући везани за неке друге струке, према њој, чак, индиферентни.

Подстицај за отворени дијалог међу различитим струкама може се, међутим, врло дискретно и ненаметљиво, наћи и у самој књизи Михаила Ђурића. Указујући на забрињавајуће стање у савременој филозофији у чијем хоризонту се нека суштински важна, традиционална питања сасвим замагљују и губе, он ће, између осталог, записати: „Данашњи филозофи махом немају тачну представу о томе у чему се уистину састоји достојанство филозофије, нити су уопште свесни проблематичности положаја своје професије. Толико су међусобно подељени и завађени, дубоко неповерљиви према свему што не одговара њиховом суженом видокругу, па ни не покушавају да једни другима објасне зашто себе уопште још називају филозофима." Не представља ли овај исказ тихи позив да приберу аргументи, ма из које интелектуалне сфере оглашавани, у прилог одбрани филозофије у времену када је њено достојанство озбиљно угрожено? Другим речима, за Ђурића питање судбине филозофског мишљења, упркос чврстом методском утемељењу, није упућено ни на какво уско специјалистичко, академско разматрање (премда ће се, наравно, сва процедура таквог разматрања безусловно поштовати), већ је реч о епохалном догађају који се, будући суштински везан за питање бића и времена, заправо тиче свих нас. Разуме се да првенство морају имати филозофски утемељени умови. Али онтолошко-историјска збивања која нужно воде ка угрожавању дигнитета филозофије толико су темељна и широка да се њихове последице уочавају такорећи свукуда, у свим теоријским, практичним и стваралачким дисциплинама нашег доба. Отуда је питање о потреби филозофије данас саставни део свеколиког питања о очувању смисла у времену у коме живимо. С обзиром на то да проблем угроженог дигнитета филозофије не тишти само филозофе, о томе би имали што-шта да кажу и они који филозофи нису.

Епохални догађај који се налази у корену проблематичног статуса филозофије у нашем добу тиче се радикалне критике ума, логосног устројства стварности и мишљења, те покушаја растројства логике као такве. Разматрајући ова питања Михаило Ђурић ступа у присан, али жесток и беспоштедан разговор са Мартином Хајдегером, а посредством Хајдегера и у дијалог са читавом филозофском традицијом, од

Парменида, Хераклита, Сократа, Протагоре, Платона, Аристотела, преко Декарта, Спинозе, Лајбница, Канта, Хегела, Шелинга, до Ничеа, Хусерла и других. Размишљајући о отвореним проблемима нашег доба, он размишља заједно са највећим филозофима чије присуство захтева изузетну методску строгост и дисциплину.

Слабљење логосне суштине филозофског мишљења водила је филозофију у два основна правца: с једне стране, филозофија се почела приближавати песништву, митологији, религији; с друге стране, окретала се ваневропским цивилизацијама дугог трајања и мисаоним искуствима оних култура у којима се филозофија није успела издвојити из синкретичког споја са песништвом, митологијом, религијом. У оба случаја филозофија је, сматра Ђурић, губила своју методску дисциплину и претварала се у нешто што она, заправо, није; тачније, оно што је одавно, још од својих првих, грчких почетака, бар од VI века пре наше ере, одлучно превладала. Истина, Ђурић има много лепих речи за подухват којим је Хајдегер проблематизовао појмове бића и ничега, али покушај искорака немачког филозофа из метафизике у истинску повест бића сматра слепом улицом филозофског мишљења. Тај покушај утемељења онтолошко-повесног, певајућег мишљења којим се о истини бића сведочи изван заблуда логичког мишљења, изван свих ограничења метафизике, Ђурић оцењује као неуспешан јер „заводи филозофију на погрешан пут и угрожава извршење њеног изворног задатка".

Очигледно је да Михаило Ђурић не допушта постојање једног темељнијег, амбициознијег, обухватнијег односа према бићу и бивствујућем него што је однос филозофске, умне спознаје. Логика је, по њему, основна мера спознаје и њене се границе не смеју прекорачивати. Отуда се чини да он није ни могао ни хтео да довољно истакне важност Хајдегерових претензија да појмом „скока" („одскока") истински досегне „у припадност бићу" другачије него што је то доступно умној спознаји вођеној појмовном апаратуром и начелима логике. Он се просто ужаснуо граничном позицијом коју је Хајдегер досегао, позицијом која се више није могла следити ни плодно неговати а да не изазове дефинитиван раскрој ума и логосног устројства мишљења. Ако Хајдегер никада до краја није пристао да напусти границе умног расуђивања и да се препусти ирационалистичкој стихији, његови следбеници су вишеструко показали такву спремност. Отуда стичемо утисак да је Ђурић више због тих следбеника него због самог Хајдегера изрекао веома оштре речи осуде за немачког филозофа који је у XX веку више од свих осталих размицао проблематске оквире филозофске мисли.

Михаило Ђурић је недвосмислено показао да је филозофски сасвим неутемељен сваки покушај неког будућег мишљења које би претендовало на име „филозофија", а истовремено желело да се ослободи методске сумње и мисаоне дисциплине без које нема филозофског

мишљења. Пре или касније, такви покушаји завршавају потпуним крахом не само филозофије већ и људског ума, умне организованости света и сваког суштинског мишљења о свету. Не може се, међутим, оспорити чињеница да такви покушаји одговарају на реалне потребе духовно-историјске ситуације нашег доба. Ђурић, наравно, нема ништа против тога да се тим потребама удовољава, уколико оне не нарушавају логосну суштину људске заједнице, али има изричито против тога да као слушкиња неопходна за такве услуге буде употребљена баш филозофија.

Прожимање филозофије, с једне, и песништва, митологије, религије, с друге стране, није само по себи опасно и штетно. Штавише, неки од највиших узлета европске филозофије, од предсократоваца и Платона, преко Августина, Паскала, Волтера, Дидроа, до Кјеркегора, Ничеа и Хајдегера обележени су управо тим прекорачењем строгих граница различитих дисциплина креативног ума. Неопходан услов без кога нема поменутог узлета садржан је у чињеници да су сви ти мислиоци — кад више, кад мање, али непрестано — чували методску дисциплину филозофског мишљења спремног да све, па и сами ум и сами субјекат који мисли, доведе у сумњу. Отуда одбрана филозофије коју излаже Михаило Ђурић није толико напад на прекорачење оквира чистоте филозофског излагања (премда се не може рећи да он има симпатија за таква настојања) колико представља залагање за очување изворне упитности филозофског мишљења и беспоштедне сумње на којој почива differentia specifica филозофске спознаје.

Упркос убедљивој и тачној аргументацији Михаила Ђурића филозофи би се, ипак, непрестано морали подсећати на то да се никада не смеју одрећи оне чежње за ултимним, граничним дометима спознаје које је на свој начин досегао Мартин Хајдегер. Без вазда обнављаног покушаја да се немогуће учини не само могућим него и стварним, без тог покушаја да се досегне никад освојиви спознајни апсолут, филозофија би изгубила своју спасоносну метафизичку супстанцу, свој истински разлог постојања и претворила се у једну од позитивних наука ограниченог предмета и још ограниченијих домета.

Михаило Ђурић је обавио беспоштедну критику критике логоцентризма и критику критике европоцентризма. Сматрајући да је филозофија истинско европско откриће и европска појава, он држи да дијалог са Истоком никако не треба водити тако што би заједнички, свеобухватни појам филозофије постао неподношљиво широк и нестабилан, лишен праве методске дисциплине. Српски филозоф, при том, изричито напомиње да његове резерве никако не треба схватити као противљење дијалогу Истока и Запада, већ пре свега као оцртавање истинског оквира за разговор у коме бисмо ми, Европљани, „подвукли разлику према другим, да бисмо боље разумели и унапредили своју филозофију". Филозофија у том дијалогу, као и у сваком филозофском послању, мора очувати своју логосну суштину и своју извор-

ну конзистентност мишљења. Држећи да је рађање филозофије у античкој Грчкој „најдалекосежнија прекретница светске историје, тако рећи револуционарна претходница свих потоњих револуција", Ђурић сматра бесмисленим и бескрајно штетним покушај да се умањи, потцени и подрије вредност тог европског открића.

У нашем веку кључну аргументацију у прилог уздизања али и угрожавања дигнитета филозофије изнео је управо Мартин Хајдегер, а широке размере и распрострањеност таквог става (без, разуме се, дубоког Хајдегеровог промишљања ствари) Ђурић препознаје у постмодернистичкој мисли. Отуда и о овом, условно речено покрету, српски филозоф има само речи осуде: управо они су, наиме, учинили да потцењивачки однос према филозофији буде широко популарисан и прихватан као нешто разумљиво само по себи.

Било би, међутим, савршено погрешно кад би се помислило да оштре речи Михаила Ђурића против постмодерне мисли дефинитивно дискредитују покушаје да се пронађу путеви превазилажења парадигме модернитета. Није ли, уосталом, и мисао нашег филозофа, једним изразитим делом, усмерена управо ка томе да се утврде слабе тачке, илузије и заблуде модерне филозофије и модернистичке мисли уопште? О самим постмодернистичким мислиоцима Ђурић скоро да се и не изјашњава изузмемо ли глобалну негативну оцену читавог концепта: он Дериду и Фукоа једва и помиње, а Лиотара и читав низ других мислилаца, тј. писаца чак ни толико. Оно о чему он расправља тиче се метафизичког темеља читавог пројекта потраге за мисаоним исходиштима након исцрпљења модернитета. Његови увиди су више него инструктивни, па би сваки даљи покушај те врсте, уколико жели да задобије озбиљну филозофску легитимацију, у сопствени концепт те приговоре морао најпажљивије да угради. То ће, без сумње, морати да уследи без обзира под којим именом и са каквом терминолошком ознаком на застави.

Можда би књижевни критичар безнадежно заљубљен у филозофију требало да упозори на још нешто. Чињеница је, тако, да су неке од најважнијих појава српске књижевности, не само XX века већ и уопште, поникле управо на мисаоном наслеђу које негује свест о процесима раскроја логоцентризма. Без озбиљног претресања ове проблематике ми нисмо у стању да разумемо шта се то у српској књижевности XX века збива и како се у њој конституишу највиша естетска остварења. Утолико пре морамо схватити да у овом случају није реч тек о једној погрешној идеји и о распрострањеној заблуди, која би се са више или мање лакоће могла уклонити, већ је реч о једном епохалном догађају који се исказује мноштвом разноврсних, чак опречних начина. Последице тих епохалних догађаја биће врло различите у разним стваралачким дисциплинама. У књижевности се, примера ради, раскрој логоцентризма показао веома продуктивним јер је у појединим тренуцима долазило до праве експлозије креативне енергије.

Утисак овог критичара је, међутим, да су све предности овог процеса избијале на видело само онда кад је притисак логоцентризма био изразито јак и кад би његов раскрој деловао крајње ослободилачки; од тренутка, пак, кад би раскројени логос успоставио нови поредак, креативна енергија би губила сваку снагу и продорност.

Последице овог епохалног догађаја су, по Михаилу Ђурићу, у филозофији сасвим другачије, заправо изразито лоше. Није ни чудо јер поменути догађај је ударио у саме темеље филозофског послања, тј. у логосно устројство стварности и мишљења. Тим ударом је филозофија изгубила чврстину темеља, постала је крхка и лишена истинске самосвести, те се коначно почела одрицати суштинских особености сопственог бића. Одбрана филозофије коју је изрекао Михаило Ђурић испољила се и као прелепа, безрезервна похвала филозофском послању.

Нема у српској филозофији мислиоца који је тако темељито и систематично промислио неке од основних идеја епохе у којој живимо. Разматрајући судбину метафизике у нашем времену и дијагностикујући појаву нихилизма чак и у оним феноменима који, манифестно бар, нихилизму оштро противрече, Михаило Ђурић је у радикалним новинама модерног света проницљиво утврђивао историјске и метафизичке корене који, разуме се, сежу у дубоку прошлост и у сами искон човековог бића. Захваљујући тако дубински постављеним увидима, српски филозоф је и могао о неким, за нашу епоху пресудно важним мислиоцима — какав је, без икакве сумње, Мартин Хајдегер — да каже како не доносе „ништа велико и значајно" или да упозори како се њихов пут показује „сасвим неплодним и безуспешним". Сви ти увиди, међутим, захтевају колико аналитичке усредсређености толико, па и више, синтетичке обухватности ума способног да далеко трансцендира датости овога света. О тим сложеним мисаоним процесима и о нимало лаким увидима аутор сведочи једноставним и разумљивим језиком, знајући да оно што се не да једноставно изрећи веома лако се претвара у необавезну игру речима.

Михаило Ђурић је филозоф који појаве сагледава до дубоких дубина и високих висина. Ако је из његове филозофске биографије ишта јасно, јасно је то да филозофији припада часно место у поретку сазнајних дисциплина, али да прави учинак она остварује тек онда, и само онда, кад се у методској сумњи утемељена мисао, колико год је то могуће, поистовети са животом мислиоца. Те лекције, које изриче Михаило Ђурић, никада нећемо успешно и до краја савладати.

Иван НЕГРИШОРАЦ

РАЗГОВОРИ СА ЧЕСЛАВОМ МИЛОШЕМ

О Оскару Милошу и о „Земљи Улро”

Часлав Милош: У вези са катастрофизмом, једном смо говорили о неким политичким питањима Европе XX века. То је била једна страна медаље. Јер друга је био мој истовремени контакт са Оскаром Милошем. О тим темама нисам уопште ни са ким разговарао, јер за моје колеге, да тако кажем са политичке стране, свет Оскара Милоша био је сасвим стран. Ја сам ипак био водоземско створење, у том смислу што сам имао двоструку природу. Таквих људи, као Оскар Милош, у Пољској је било веома мало. Ко се у Пољској бавио читавим тим светом, који је познавао Оскар Милош и у који сам и ја помало улазио? Тај свет данас и није тако егзотичан, али тада...

Рената Горчињска: *Међутим, Оскар Милош је био превођен на пољски. Писали сте да сте први пут упознали његову поезију кад сте имали петнаест година...*

Да, Оскара Милоша је преводила Бранислава Островска, која је 1919. године у Познању, у издавачкој кући „Здруј” (Извор), објавила књигу његове поезије — била је то мистерија *Мигуел Мањара* и песме. Ова књига имала је у Пољској своје обожаваоце, у које је спадао и Остерва.[1] Оскар Милош је сакупљао часопис *Cahiers du Sud*, који је излазио у Марсељу, и слао ми га у пакетима у Вилно. То је био нај, нај часопис. Другог таквог није било у Француској. Изврстан, у њему је писао сам интелектуални крем. Узмимо на пример Роже Кајоа. После рата постао је познат, превођен је на пољски. Имао је свестрана интересовања и бавио се тим, што се данас зове сфера митова, језика, шифри. Али, ко је у Пољској чуо тада за Кајоа, који је био млади француски интелектуалац? Ја сам га читао у *Cahiers du Sud*. Оскар Милош је имао обожаваоце управо у круговима младих књижевника, окупљених око тог часописа. Нису случајно почели сада Оскара Милоша да преводе...

---

[1] Јулиуш Остерва (1885—1947), глумац и режисер. Прим. прев.

Као Посвећивање у љубав, *које је превео Артур Мјендзижецки...*

У Пољској данас, бар у круговима извесне елите, његова дела су разумљива. Људи су се начитали Мирче Елијада и структуралиста, какав је Леви-Строс, и знају већ да овај свет није тако једноставан, да постоје различите компликације. Али, пре рата — сачувај боже! О томе се није писало. Мени се чини да је пољска међуратна интелигенција стајала ниже него интелигенција пре Првог светског рата, да је дошло до знатног сужавања хоризоната. Већ сам говорио о некаквом немом протесту против недељника *Вјадомошћи литерацкје (Књижевне новости)*, да је то површна књижевност и површно писање о књижевности. Поменуо сам том приликом Браунов Зет.[2] Сумњиве дубине, веома сумњиве. Али потреба је постојала. Дакле, било је људи који су осећали да ту није све у реду. Али, ко се борио за озбиљност, за проблеме? Довољно је навести имена. Станислав Игнаци Виткјевич, али нико није разумео шта хоће. Код њега је то било веома трагично и веома изоловано. А друго име — Карол Ижиковски.[3] Осећам према њему огромно поштовање, био је несумњиво веома храбар и племенит човек. Смешан због свог замуцкивања и зато што је придавао велики значај својим песмама. Читава његова драма била је у томе што је желео да ствара, није хтео да буде критичар већ писац. У његовим песмама, које нам је читао за време рата, било је стално бум-бум, трас-трас. Дакле, веома је тешко говорити строго о Ижиковском али, ако такав ум, као орах сасушен унутра, може да репрезентује озбиљност у односу на лакомисленост *Вјадомошћи литерацких*, онда имамо лошу атмосферу. С једне стране, Виткаци — потпуно изоловани чудак; Браун — сумњиве дубине; а са друге ко — некакви комунисти или симпатизери комуниста.

Кога ћете онда навести као зрелог стваралаца пре Првог светског рата? Мићињског?[4] *Пшибишевског? Бжозовског,*[5] *који је радио у потпуној изолацији, био жигосан? Висјањског?*

Али, мени нису важна имена стваралаца, важнији ми је, да кажем тако високопарно, дијапазон у умовима читалаца. Сви знамо да је Млада Пољска била у ствари побачена, јер је понестао значајан елеменат: некакав осећај за форму, тако да се у ствари из Младе

---

[2] Јежи Браун (1901—1975), песник и филозоф, издавао је двонедељни часопис *Зет* за друштвена и културна питања. Прим. прев.

[3] Карол Ижиковски (1873—1944), књижевни критичар и писац. Прим. прев.

[4] Болеслав Мићињски (1911—1943), филозоф и писац. Прим. прев.

[5] Станислав Бжозовски (1878—1911), књижевни критичар, филозоф и писац. Прим. прев.

Пољске остварио једино Лесмјан[6] — и то због личног чудаштва. Истину говорећи, сви су се остварили због личног чудаштва.

Опет смо се доста удаљили од Оскара Милоша. Ви сте у Другој Европи *писали много о њему. Сећам се да сте тамо поменули две поеме у прози Оскара Милоша:* Ars Magna *и* Les Arcanes, *којима сте се стално враћали и које сте недавно превели на енглески. Али, истовремено, толико пута сте се заклињали да нећете износити на видело своје везе с њим.*

Сада сам у мало другачијој ситуацији. Сада могу о њему да говорим, јер кад сам написао *Земљу Улро*, онда сам разне ствари објаснио. Осим тога, времена су се променила. Ако ми је данас тешко да неке ствари објасним људима, шта тек да кажем о оном времену, када се све обухватало једном речју „мистицизам", односно, сумњиво. Јер, шта да понудим? Извините, али у атмосфери коју је створила елита Авангарде,[7] политички веома оријентисана на некакве материјалистичке доктрине, са Пшибошевим дрвеним смехом, где је било место за такве ствари? То некако утиче. Наравно, било је људи с којима се могло о свему разговарати. На пример, Чехович је био сасвим други свет. Свакако, с Чеховичем сам можда мало разговарао о Оскару Милошу, али сам се и стидео, јер то је тада изгледало помало као да се хвалишем славним рођаком. Уосталом, још у студентском луткарском позоришту су ми се подсмевали. Било је такво позориште, правили смо га у Вилну. Радио сам мало у њему. У сваком случају, прављене су лутке, писани текстови. Моја лутка је наступала у том позоришту. Певала је песму, коју је — претпостављам — написао Путрамент: „Јер Милош је циганско дете, нити се у њега уздај, нити му веруј. Ако га хвалиш, пише смеће, ако не хвалиш, пази се, пази". Сада је то глупо и веома смешно, али некада је изазивало другачије расположење. И потом је, сећам се, моја лутка говорила нешто о путовању, да ће стриц отворити чековну књижицу... Имао сам према томе сасвим трауматичан однос, страшно сам се стидео да разговарам о њему и његовом стваралаштву.

Ја доживљавам Земљу Улро *као одавање почасти његовој личности и његовим филозофским погледима. Главни мотиви* Улроа *појављују се и у вашој поезији. Може ли се ова књига третирати као нека врста вашег личног коментара за ваше песме?*

---

[6] Болеслав Лесмјан (1878—1937), песник, представник пољског симболизма. Прим. прев.

[7] Реч је о Краковској авангарди у којој су били окупљени писци око теоретског програма Т. Пајпера. Прим. прев.

Може, али само делимично, јер не заборавимо да интелектуалне структуре и стихови иду својим колосецима. Стихови нису превод те структуре на језик поезије. Они имају своје сопствене законе. У сваком случају, *Земља Улро* се обраћа пољском читаоцу, претпостављајући да је он изузетно интелигентан. Изгубио сам вољу да пишем за стране читаоце, јер стално имам осећај да постоји огромна тешкоћа у споразумевању. Уосталом, прошао ме је импулс за тумачењем, за објашњавањем, веома снажан импулс код мене, који се на неки начин повезује с мојом пасијом према предавању пољске књижевности, превођењу пољских песника на енглески језик. Јер, обавио сам мноштво таквих мисионарских послова.

Ви у Улроу *пропитујете разне песнике колико знају о Блејку и Сведенборгу...*

Али не, Гомбрович није имао с њима ничег заједничког. Мицкјевич је можда познавао Сведенборга, али други писци, као Клод Сен-Мартерн, имали су на њега већи утицај. Достојевски је можда упознао Сведенборга, али то је такође ситна појединост. Гете се, колико знам, за Сведенборга није интересовао. Остају Блејк и Оскар Милош. Обојица су од Сведенборга много узели али, опет, Оскар Милош није познавао Блејка...

Кад би се сажело у једну реченицу, о чему је Земља Улро*: шта је Књига Пророка? Постулат визионарске књижевности?*

Не, *Земља Улро* је у извесном смислу слична књизи Ериха Хелера *The Disinherited Mind*. Уосталом, ја је цитирам у *Земљи Улро*.

Да, сећам се. Мислим чак да је упознавање Хелерове књиге било за вас велики интелектуални доживљај. Стицајем околности он је издао Разбаштињени ум *исте године када сте ви објавили* Заробљени ум — *интересантна подударност наслова. Ви сте прочитали Хелерову књигу већ у Америци?*

Да, и то веома касно, шездесетих година.

Већ у Сновиђењима над заливом Сан Франциско *наводите шу књигу.*

Да. Поменуо сам већ негде да је Хелерово тумачење свега тога, што Станислав Бжозовски назива великом романтичном кризом европске културе, слично Бжозовском, мада Хелер сигурно за њега није чуо. На мене је Бжозовски извршио велики утицај. И, у ствари, у *Улроу* су неке идеје које иду линијом Бжозовског: питање велике

кризе крајем XVIII и почетком XIX века, под утицајем природних наука, и покушаји налажења излаза. Свакако, то се може ширити у бескрај, написати неколико томова, показати како је то било код романтичара разних земаља, како је еволуирало од романтизма до Бодлера. Свест о том огромном материјалу тамо је некако назначена. Наравно, као сваког књижевника тако и мене увек интересује романтизам. Али, традиционално тумачење романтизма, каквом су ме бар у школи учили, значи вера и осећање, супротстављени разуму, није било довољно. Можда је *Земља Улро*, кад гледам сада из перспективе, покушај да се размисли: па, добро, говорили су нам о осећању и вери против хладног разума рационалиста XVIII, XIX века, али шта то значи? Шта то значи у историјском смислу? Јер, треба признати да је у Пољској маса ствари написана на ту тему, али сасвим површно. Били су класичари, дошли су романтичари, устали су у име полета и заноса срца против некаквог рационалисте Шњадецког,[8] али овај проблем није стављан у неки шири контекст. А Бжозовског је све време занимала загонетка појаве романтизма у Европи. *Улро* је сигурно резултат мојих лектира Бжозовског, а пре свега *Гласова усред ноћи*.

Ваша интересовања Блејком, Сведенборгом, енглеским метафизичким песницима XVII века схватам као покушај да идете насупрот главној струји. То је нешто као ослушкивање другог гласа протеклих епоха, да би се нашло објашњење за процесе који се јављају у XX веку.

Желите да кажете да је ту стално моја опозиција према свету западне цивилизације која је, било како било, резултат научног *Weltanschauung*-а? Налазимо се у позној фази развоја научног погледа на свет и утицаја тог погледа све до последице *permissive society*, у истицању права на срећу појединца упркос друштву. Желели сте да чујете у једној реченици начело *Земље Улро*. То је књига о онима који су по цену лудила тражили излаз из ситуације. То значи, сањали су о сасвим новом путу. Већ сам употребио ту метафору — улази човек у Њујорку у *subway* и схвати да је узео погрешан воз. И вози се негде до Харлема, преплашен је а ништа не може да промени. Иста је ситуација са оним што се догађало крајем XVIII и почетком XIX века — а можда смо сели у погрешан воз? Можда је постојало неколико опција? Такви људи, као што су Блејк, Сведенборг, Мицкјевич, Оскар Милош, Гете, са својом теоријом боја, тражили су други систем, другу могућност. Мицкјевич можда мање, јер то је пример романтичног решења, другачијег него код Блејка, јер Блејк није желео чисто субјективно решење. Сличне мисли могу се имати приликом читања Бжозовског.

---

[8] Јан Шњадецки (1756—1830), математичар, астроном, филозоф, популаризатор науке, противник романтизма. Прим. прев.

У којој је мери Блејк утицао на ваше стваралаштво?

То није био тако велики утицај.

Написали сте у Земљи Улро, *да је фасцинација Блејком била код вас тако велика да се могу претпостављати некњижевни разлози и мотиви.*

Наравно. То се вероватно повезује с читавом колористиком Блејка као сликара. Тешко је то објаснити. То је необично сензуалан састав боја. Ти његови илуминирани рукописи имају еквивалент у колористици његове поезије, у нечему што прожима његову поезију. То се на речи не може превести. Како могу да објасним некакву моју дубоку емоционалну привржености? Наравно, наслућујем различите привржености, атракције, склоности, али то не могу да обухватим никаквим системом. Рецимо, зашто ми се допада Шарденово сликарство, све те бакарне шерпе — то је композиција која ми нешто говори. Као што сам већ рекао, Блејка сам читао помало за време рата. Нисам сасвим сигуран да ли сам га тада разумео. Ако јесам, онда некако интуитивно. А касније, годинама нисам имао с Блејком ничег заједничког. И тек сам у извесном периоду почео поново да се интересујем њиме и да га читам. Кад сам предавао Достојевског, било је то вероватно 1972, много сам говорио студентима о Блејку, јер тамо су зачуђујуће сличности. Неки моји студенти су похађали курс о Блејку на нашем универзитету и сећам се да су приредили вече његове поезије за *Halloween*. Певали су Блејка уз пратњу гитаре. Потпуна магија. Постоји једна сасвим неразумљива Блејкова песма, која има мноштво интерпретација, *A Mental Traveller*. Једна од најчуднијих песама за коју је, да би се схватило о чему се тамо ради, потребан читав симболички апарат. И на крају нико не разуме. Али, лепа је, сасвим магична. Па ипак, завршила се једна фаза, немам намеру да се бавим више Блејком. Идем даље, негде другде. Бавио сам се много Симоном Вај, Шестовом, Оскаром Милошем, али треба ићи даље. Ја нисам специјалиста ни за Блејка, ни за енглеску књижевност уопште. Било би претерано говорити да је *Земља Улро* пре свега о њему. Он тамо једноставно фигурира као важна, интересантна појава. Запрепастило ме је то што је Бжозовски, који је умро веома млад, написао о Блејку неколико реченица. И разумео га је: ту начелну похвалу енергије, окретање против света формула и три злослутне фигуре, ђаволје тројке, Бекон—Лок—Њутн.

Ја нисам рекла да је Блејк главна личност Улроа. *То је, по мом мишљењу, Оскар Милош. Да ли вас је он заинтересовао за алхемију?*

Да, али он није разумео алхемију као врсту хемије. Алхемијска искуства била су истовремено степени духовног развоја. Оскар Милош је веома велики значај придавао историји иницијације. Не знам колико је истина да је Данте био алхемичар и да *Божанствена комедија* има метафоричку алхемијску представу. Данте је припадао темпларском витешком реду. То би објашњавало његове везе са арапским истоком. *Божанствена комедија* је рађена по узору на путовања неког арапског песника по загробном свету. Темплари су имали везе са Блиским истоком, с мистичком струјом ислама. А што се тиче алхемије, она ме је интересовала са симболичке стране. Свет као аналогија и тако даље.

Наслов поеме Оскара Милоша Ars Magna *је синоним алхемије?*

Да ли је то баш синоним алхемије или је пак алхемија обухваћена термином „Ars Magna", у то нисам сигуран. *Ars Magna* је наслов дела Рамона Лула, који је потицао са Мајорке и био у средњем веку фантастична, веома сликовита личност. Наводно, бавио се алхемијом и покушавао да направи мистичну синтезу мухамеданства и хришћанства. Оскар Милош се позива такође на Сенђивуја,[9] пољског алхемичара. Али, ту смо између Сциле и Харибде. Јер, с једне стране је читаво то позитивистичко тумачење, веома раширено, где је алхемија сматрана несавршеном хемијом. Она је у извесном смислу то била, али не само то. А са друге стране, све што је *esoterica* веома је модерно, нарочито у Калифорнији. Историја рознкројцера[10] је врло интересантна, озбиљна, дубока историја. Оскар Милош се много тиме бавио. Али, преведена на ниво Америке, постаје *Kivanis Club*. У Сан Хозеу је отворен музеј рознкројцера, који је пародија. Тајне Египта, некакве глупости.

Да ли ви себе сматрате милошологом, то значи познаваоцем дела Оскара Милоша? Да ли ви потпуно разумете његово стваралаштво?

Не, не разумем потпуно. Његове филозофске поеме су веома тешке, можете се њима враћати десет пута и немате могућности да потпуно схватите то мишљење. Веома много од тога разумем, али веома много не разумем. Немогуће је ухватити извесне мисаоне фазе. Нешто измиче, као да су песничке и митолошке концепције сасвим скривене под привидом гвоздене логике. Логички развој дискурса је

---

9 Михал Сенђивуј (1566—1636), алхемичар, филозоф и дипломата, познат у Европи као Sendivogius Polonus; радио је на двору Zigmunnta III. Аутор је цењених алхемијских радова. Прим. прев.

10 Припадници тајних теозофско-мистичних и реформаторских друштава у 17. и 18. веку. Прим. прев.

веома прецизан. И извесног тренутка настаје мисаони скок, који може да буде само песнички скок.

Ниште ли йревели йоеме Оскара Милоша зато да биште га боље разумели?

Сигурно — и то је био главни циљ мога рада на преводу.

Интересантно је да сте йреводили на енглески, а не на йољски.

Ја сам то урадио за себе. Нисам тада размишљао о издавању *Ars Magna* и *Les Arcanes*. Направио сам овај превод неколико година пре него што сам написао *Земљу Уjро*. Ту књигу сам такође написао за себе, не мислећи да ће имати било каквих читалаца. Испоставило се другачије. Али, постојао је још један разлог: има књига које је невероватно тешко превести на пољски. Пољски језик веома лоше подноси високе филозофске летове. Једноставно, нема ту лапидарност, то је чулни језик. Све апстракције на пољском звуче тешко и вештачки. Дакле, направио сам експеримент са енглеским. Дошао сам до закључка да је енглески за то добар, мада француски језик има веће тенденције ка персонификацији апстрактних појмова.

О Симони Вej

У свом йредавању, одржаном децембра 1980. године у Шведској академији, наводите имена два своја учитеља — Оскара Милоша и Симоне Вej. Кад сте се йрви йуш срели с делима Симоне Вej?

Раних педесетих година. Мислим да је то било 1952. године. Јузеф Чапски[11] ми је скренуо пажњу на њу. Живот Симоне Вej вам је мање-више познат? После њене смрти, 1943. године, иза ње су остале само белешке, свеске. Она није скоро ништа објављивала за живота, само некакве чланке...

Није хтела?

Не знам, вероватно није имала времена. Најпре је била заузета проблемима радника. Ако је нешто и објављивала, онда у малим синдикалним листовима. Највише је била заинтересована друштвено-политичким питањима. Симона Вej је хтела да учествује у грађанском рату у Шпанији. Била је необично одважна и храбра, али страшно

[11] Јузеф Чапски (1896—1993), сликар и писац. Прим. прев.

неспретна, кратковида. Припадала је анархистичким одредима и кренула је на фронт. Желела је да буде од користи, хтела је да кува у пољској кухињи, али ставила је ногу у котао са чорбом која се кувала. То је био крај њених ратних авантура. У тим белешкама су ствари које је писала пре свега за себе. Прва њена објављена књига била је *Le Pesanteur et la Grace*, то значи *Теѓоба и милосш*.

То је збирка њених афоризама које је приредио Гистав Тибон — нека врста антологије. И на ову књигу указао ми је Чапски. Њена дела почела су да се појављују постепено.

Да ли биспе моѓли да се сетиспе своје реакције на ову лекширу?

Не сећам се добро. Не бих могао да кажем како је тачно било, али чим сам прочитао прву књигу Симоне Вej, видео сам да је то веома важно. Идеја о превођењу њених дела настала је онда кад сам упознао друге њене књиге. Симоном Вej сам се бавио од 1952. до 1958. године, када је Институт за књижевност издао њена *Дела* у мом преводу.

Видим неке мисли Симоне Вej, између осшалоѓ, у Долини Исе.

То је сасвим могуће.

Један од њених афоризама је веома сличан Томашевим размашрањима зла — да је зло можда скривено добро.

Могуће је, али то не значи обавезно утицај Симоне Вej. На мене није имала утицај толико француска белетристика, колико теолошка књижевност на француском језику, католичка филозофија. То је било важно. С те тачке гледишта, знање француског ми је много користило. Знање француског изнео сам из школе, али на веома сумњивом нивоу. Касније сам у Паризу добио *Diplome Superieur d'Etudes Françaises Modernes* — диплому која ме овлашћује да предајем француски језик. Ишао сам у *Alliance Française* неколико месеци. У пролеће 1935. године завршио сам виши, веома интензиван курс. Требало је писати школске задатке, бубати граматику.

У Паризу сше йосешили кућу у којој је сшановала Симона Вej?

Једноставно, одржавао сам друштвене контакте с њеном мајком. То је било управо педесетих година. Понекад сам одлазио код ње на чај. Мајка ми је показивала собу у којој је Симона Вej становала за време студија.

Да ли се нека ваша дела могу читати у контексту утицаја Симоне Вej? Говорили смо већ о линији из поеме Где сунце излази и где залази, *„Живот немоћућ, ал' подношљив је био" — то као да је цитат из њених дела.*

Сигурно има сличности, уопште не поричем. То је озбиљан утицај. Не само на мене, на пример на Албера Камија. Мајка Симоне Вej ми је причала да се једнога дана зачуло звоно на вратима. Она отвара, на прагу стоји Ками, с подигнутим оковратником. Он је тада добио Нобелову награду. Рекао јој је да мора да оде у Симонину собу да мало размишља. Отишао је тамо и сео за сто. Наравно, они се никада нису познавали. Али мајка Симоне Вej је познавала Камија лично, јер ју је он консултовао у вези са издавањем дела њене ћерке.

У делима Симоне Вej и у вашој Земљи Улро *на сличан начин је представљено питање атеизма. Симона Вej се са поштовањем односила према атеистима...*

Сасвим је могуће да постоје неке подударности, мада су то и моја лична искуства. Познавао сам веома племените и честите атеисте.

У једној од својих песама пишете: „И само у оспоравању светост је имала свој дом". А код Симоне Вej је овако: „Онај ко пориче постојање Бога може бити најближи Богу".

Немојте све концентрисати на Симону Вej, јер она изражава некакву ширу тенденцију. Није само она прокламовала ту тенденцију. Наравно, њу је то мучило и зато је то тако јасно формулисано.

А овде је овакав њен афоризам: „Нужност је застор Бога" — како то разумете?

По њој, Бог је читав створени свет предао детерминизму Природе, математичких закона. Читавим светом управља нужност. Симона Вej је ишла необично далеко у детерминизму, она је била скоро спинозисткиња. То је код ње толико изражено, можда као код генетичара Жака Моноа, који је био веома радикалан материјалиста, у смислу потпуног детерминизма. Моно се бавио генима, добио је Нобелову награду за ДНА[12] и сматрао је да сви ти хромозоми отискују матрице као машине. Симона Вej је такође стално говорила о детерминизму и потпуној нужности. Кад се гледа свет нужних веза, узроч-

---

[12] ДНА или ДНК, скр. од desoxyribonucleic acid или дезоксирибонуклеинска киселина. Прим. прев.

них ланаца, онда се тамо уопште не види Бог. Бог се некако повукао. Сакрио се — и то је управо та нужност. Симона Вej иде чак тако далеко да каже да је Бог предао власт Кнезу Овога Света, зато што је детерминизам, гледајући ствар људски, ужасан, немилосрдан. То је тачно та Друга природа. Прародитељски грех би се, према томе, заснивао на укључењу Господа Бога у ову узрочну везу. Детерминизам природе је за Симону Вej био невин. Природа није ни добра, ни лоша, она је само нужност. Животиње не знају за грех, немају осећање кривице, свирепости, јер све функционише као механизам. Ми, то значи људи, налазимо се у горој ситуацији, јер смо једним делом животиње, а другим смо у свету духа. Изнад нас су бића која су чисти духови. Немају више то оптерећење. Дакле, то је значај тог застора Бога. А зашто Кнез Овога Света управља детерминизмом — јер је на људском нивоу он тај који сугерише све. Вози се на том слепом детерминизму. Може се поставити питање, какав значај имају старање Бога, Провиђење, Милост? Где је место за то у систему Симоне Вej? Такво место постоји, с тим што она много разрађује противуречност, која је у самој структури света и каже да се слепа нужда и Провиђење међусобно не искључују, мада су противуречни. Наравно, ја не негирам огроман утицај Симоне Вej на мене. Кључни проблем који она поставља, то значи нужности, детерминизам, мени је веома близак. Осим тога, захвалан сам јој за разумевање противуречности. Људи се углавном боре, јер желе да уједначе своје погледе и пребацују себи да су неконсеквентни. Али, њена дефиниција противуречности управо је веома лепа.

Да ли је реч о овој: „Противуречност коју осетимо до самог нашег бића је расцеп, крст?"

Није, мислим на афоризам у коме она каже да треба употребити све дарове интелигенције да би се победила противуречност. Не треба се у њој пребрзо одомаћивати. Треба тежити њеном савладавању. Али, наилази извесна етапа кад је ум већ исцрпео сва средства да би изашао из противуречности и долази до некакве граничне ситуације, када се две основне претпоставке међусобно сваћају и не остаје ништа друго до прихватања противуречности између слепог детерминизма и слободне воље, да постоји противуречност између Тегобе и Милости. На који начин Милост интервенише, ако је све подређено детерминизму? То је веома важно.

А како приматте њен, веома платонски, појам Лепог?

Концепција Лепог код Симоне Вej је веома важна. За њу је створена природа имала све одлике слепог, немилосрдног детерминизма, а истовремено је била неизрециво лепа. Лепота створеног света била

је за њу основна и ту немам чему да се противим, само многе ствари овде не разумем. Не треба уопште бити слепо привржен Симони Вej и прихватати све што је она говорила без унутрашњег отпора. Симона Вej је сасвим грчка, у извесном смислу понекад нељудска, за мене је у великој мери манихејска.

Постоји један афоризам који сам забележила у вези с вашом есхатолошком визијом: „На дан последњег суда, када се створење показује наго под светлошћу Бога, који га потпуно открива, оно је већ потпуно светло, нема више зла. То је такође манихејска концепција. Ђаво и осуђени пате због неограниченог времена, али долазак вечности ставља тачку на време".

Па, да, то би био већ *apokatastasis*. Ориген је сматрао да ће при крају света чак и ђаво бити избављен.[13]

Рената ГОРЧИЊСКА

Превела с пољског
Љубица Росић

---

[13] Ови су разговори из књиге: Renata Gorczyńska (Ewa Czarnecka), *Podróżny świata. Rozmowy z Czesławem Miłoszem* (*Светски путник. Разговори с Чеславом Милошем*), Wydawnictwo Literackie, Kraków 1992.

ПРЕОБРАЖАВАЊЕ ВИДЉИВОГ

На срећу, поезија није налик језеру: између песника и света не постоји однос поверења, поезија није равна, углачана површина, идиличним пејзажом уоквирена равнотежа осећања и предмета. Ако говорити значи поново стварати предмет на који се мисли, тада писати поезију значи, у најмању руку, измислити не само предмет, него и језик, и још даље: личност, глас онога који песму пише. На почетку сваког великог песничког пута стоји велико измишљање: себе, света, језика.

А језик поезије, перверзна чаролија, као да постоји да би збунио, узнемирио, растурио оно мало спокојства које се, у ретким тренуцима човечанства, успостави између песника и друштва. Сваки великих песник увек је херметични песник. Уобичајено схватање да херметизам подразумева неразумљиво мрмљање опскурних стихова најбоље демантује мишљење да поезија не само што настаје као екстракт изоштрене чулности вишег реда, већ враћа речима смисао које су имале у свом предговорном стању, у пределу чисте чулности, неукроћене предрасудама заједнице. Херметизам је покушај да се поезија избави депресивне предвидљивости.

Ко *слуша* песму? Намерно не постављам питање ко *чита* песму зато што сам убеђен да се поезија прима истим чулом које омогућава њено настајање. Сваки читалац поезије (онај чији је избор песма) улази у њу одбацујући конвенције говора заједнице. Реч тријумфује у песми, у политичком говору она је понижена.

Уобичајено је мишљење да величанствене песме националних књижевности припадају категорији тзв. разумљивих, транспарентних песама. Нисам сигуран да је песма „разумљива" само уколико препознајемо значења појединих речи повезаних у „лепе слике" и метафоре. Ризикујући да будем екстравагантан, дозвољавам себи да сматрам песму Лазе Костића *Santa Maria della Salute* херметичном песмом, и то због стихова „кад ми се она одонуд јави", затим „кроз њу сад видим, од ње све знам / за што се мудрачки мозгови муте", и најзад, због признања самог Костића: „То разумемо само нас двоје, / то је у рају приновак драг, то тек у заносу пророци слуте / Santa Maria della

Salute." И сам је рефрен херметичан утолико што из строфе у строфу мења смисао и значење песме, непрестано подижући и спуштајући завесу која скрива њену праву природу. Њен рефрен је магијска формула, шаманска молитвена лозинка. Значење Костићеве песме нипошто није сведено на опевање мистичног сусрета умрле драге и остарелог барда, нити је реч о пукој химни покајници у славу посеченог дрвећа. У најбитнијој својој димензији ова песма на заобилазан, лукав начин пева о намери да се превазиђу границе појавног и трулежног света, а то се тешко може извести песмом која поштује свет уређен по принципу узрока и последице. На тај начин, у грандиозном финалу, на месту које поседује химнички полет, хипербола постаје средство које песму преводи у област херметичног. И најзад, није ли затамњивање смисла заправо онемогућавање читаочевог уживања у „високој комуникативности" песме, засновано на хиперболи?

Авангардна песничка стремљења темеље се на претеривањима, на преувеличавању значаја ирационалног, подсвесног, алогичног. Хиперболичност авангарде огледа се пре свега у настојању да значење песме смести *иза* саме песме, да пробије границе схватљивог и доживљеног. Растко Петровић је аутор једне необичне песме, насловљене *Најсентименталнију о ситости легенду*, објављене 1921. године у Мицићевом *Зениту*. Ова песма преокреће хоризонте читаочевих доживљаја и приморава га да њено значење не тражи повезујући значења појединих речи. Растко мења метафизички и геометријски поредак песме: занемарујући у наслову граматичке и синтаксичке норме и променивши, у самој песми, значења речима тако што их премешта из стварности у надстварност, догађај који опева Растко преводи из реалног у наслућено. Дакле, преображава видљиво у невидљиву уздрхталост, као што је то чинио Рајнер Марија Рилке.

Богдан Поповић је српску поезију успорио увођењем конформистичког критеријума „целе лепе песме", критеријума који своје следбенике има и данас међу најагилнијим и најутицајнијим песницима и књижевним критичарима који верују да је мисија поезије у томе да „проговори" нешто важно о свету, језиком разумљивим, на начин уметнички. На пример: „Зрело жито вилов доле босиче плави", или „узалуд тржем прозукле жице", или „Девојчице су моји верни марципански пси, пун месец је њин Мао Це Тунг —". И ништа се горе није могло догодити српској поезији него да последњих десетак година проведе заглављена у кањузи политичког говора заједнице.

Када се речи искваре, када свет постане конфузно блебетање Фокнеровог Бенција, песнику не преостаје ништа друго него да демисионира.

ПЕНКАЛО „ПЕСОА”

Када бих сводио рачуне, спасавао бих поезију
извесног лукавства скривеног у речима умор,
празнина, писмо, религија. Овако, разгласио сам
тајну на успутним станицама до звезда, облака,
шишарки, коре дрвећа, траве, корења, подземних
вода, до врелог језгра, где би се могла показати
као чудо, тренутак иза времена, последња одбрана.

Саша ЈЕЛЕНКОВИЋ

МИЛОРАД РАДОВ БЛЕЧИЋ, рођен 1941. на Погледима, у Пиви (Црна Гора). Пише прозу. Поред бројних литерарних прилога у месечној, недељној и дневној периодици, објавио је више антологија, књига приповедака, есеја, студија, монографија. Монографије: *Десанка Максимовић — живот праћен песмом*, 1971; *Вито Марковић, њим самим*, 1982. Есеји: *Отворене речи*, 1977; *Поезија и време*, 1985; *Поезија између сна и реалности*, 1987; *Нова виђења: Андрић/Десанка/Конески*, 1990. Антологије и избори: *Како се рађала југословенска револуционарна поезија*, 1973; *Дочекај старост река и планина* (поезија о Београду од Константина Филозофа до данас), 1975; *Критичари о песништву Десанке Максимовић* (коаутор В. Шећеровски), 1982; *Блаже Конески — портрет песника*, 1986; *Београде, мој бели лабуде*, 1988; *Антологија југословенског песништва о биљкама* (од Захарија Орфелина до данас), 1989; *Вукова песмарица о биљкама*, 1990; *Биљке и биљна симболика у „Лелејској гори" Михаила Лалића*, 1991; *Иво Андрић над непрегледном реком живота*, 1992. Поема: *Пива опева себе*, 1999.

ОЛИВЕРА ВЕЗИЛИЋ, рођена 1969. у Београду. Пише поезију и прозу. Књига песама: *Снови и белешке*, 1997.

ИВАН ВУКОВИЋ, рођен 1970. у Београду. Пише прозу и преводи са француског и енглеског језика. Објављује у периодици.

ДИВНА ВУКСАНОВИЋ, рођена 1965. у Београду. Пише текстове из области савремене филозофије и естетике, есеје, поезију и поетску прозу. Књиге песама: *Мадона дугог врата*, 1992; *Глава харфе* (у сарадњи са Д. Ј. Даниловом), 1998. Књига микро прозе: *Опажач, опажена*, 1997. Књига прозе: *Патолошке приче*, 1999. Роман за децу: *Живот с троловима*, 1998.

РЕНАТА ГОРЧИЊСКА (RENATA GORCZYŃSKA), рођена 1943, новинар и публициста. У периоду 1975—1993. живела је у САД и Француској. Преводила је песме Чеслава Милоша и Адама Загајевског на енглески језик. Своја дела потписивала је псеудонимом Ева Чарнецка (Ewa Czarnecka). Недавно је објавила књигу *Париски пор-*

трећи, а код нас је, у преводу Љубице Росић, 1985. изишла књига: Ева Чарнецка, Александар Фјут, *Разговори са Чеславом Милошем.*

ГОРДАНА ДИВЉАК-АРОК, рођена 1934. у Старој Пазови. Била је новинар новосадског *Дневника*, од 1982. живи у Сиднеју. Објављена књига: *Можда Аустралија*, 1990.

САША ЈЕЛЕНКОВИЋ, рођен 1964. у Зајечару. Пише поезију и књижевну критику. Објављене књиге: *Непријатна геометрија*, 1992; *Оно што остаје*, 1993; *Херувимске тајне*, 1994; *Краљевска објашњења*, 1998.

АЛЕКСАНДАР Б. ЛАКОВИЋ, рођен 1955. у Пећи. Пише поезију и књижевну критику. Објављене књиге песама: *Ноћи*, 1992; *Заседа*, 1994; *Повратак у Хиландар*, 1996, 1998; *Дрво слепог гаврана*, 1997; *Док нам кров прокишњава*, 1999.

ЈУГОСЛАВА ЉУШТАНОВИЋ, рођена 1951. у Крагујевцу. Лектор, пише књижевну критику. Приредила, у коауторству са Светом Лукићем, *Изабране песме Милана Дединца*, 1981.

БРАНКО МОМЧИЛОВИЋ, рођен 1937. у Приштини. Англиста. Објављене књиге: *Из историје југословенско-британских културних веза од 1650. године до II светског рата*, 1990; *Британски путници о нашим крајевима у XIX веку*, 1993.

СИЛВИЈА МОНРОС-СТОЈАКОВИЋ, рођена 1949. у Буенос Аиресу. Песник, филолог, преводилац са шпанског и на шпански. Објављене књиге: *Последње Кортасарове школице*, 1991; *Огледало љубави*, 1994. и *Град над градовима* (двојезично, српско/шпанско издање), 2000.

ИВАН НЕГРИШОРАЦ, рођен 1956. у Трстенику. Од 1995. године је секретар Матице српске. Пише поезију, прозу, књижевну критику и радио-драме. Књиге песама: *Трула јабука*, 1981; *Ракљар. Желудац*, 1983; *Земљопис*, 1986; *Абракадабра*, 1990; *Топло, хладно*, 1990; *Хоп*, 1993; *Везници*, 1995. Драме: *Фреди умире*, 1987; *Куц-куц*, 1989; *Истрага је у току, зар не?*, 2000. Књига студија: *Легитимација за бескућнике*, 1996. Роман: *Анђели умиру*, 1998.

ИШТВАН НЕМЕТ (ISTVÁN NÉMETH) рођен 1930. у Малом Иђошу. Новинар је у редакцији листа *Ифјушаг* (1955—1965), а затим у листу *Мађар Со*. Прва приповетка објављена му је 1950. године. Објављује прозу у листовима и часописима на мађарском језику у Југославији. Заступљен је у изборима: *Irodalmunk kiskönyve*, 1964, 1969, 1973; *Álmok szintjén*, 1969; *Pénteki találkozások*, 1971; *Különös ajándék*,

1975; *Tél a gyepsoron*, 1977; *Magyar Szó — riport* 1944—1979, 1979. Неке од његових књига: *Paraszkirályság*, прип., 1954; *Egy ember ül za udvaron*, прип., 1959; *Lepkelánc*, прип., 1961, 1965, 1976; *Hűtlen este*, прип., 1964; *Vadalma*, ром., 1980, 1984; *Sebestyén*, ром., 1972; *Zsebtükör*, репортаже, 1973; *Ki látta ezt a kisfiut?*, прип. за децу, 1973; *Szomszédok vagyunk*, цртице, 1976; *Hajnali utazás*, прип., 1978, 1979; *Egy múzeum tárgyai*, репортаже, 1979; *Kertmozi*, цртице, 1980; *Szeptemberi emlék*, прип., 1981; *Vörösbegy*, прип., 1983; *Arcok zsebtükörben*, репортаже, 1984; *Hegyomlás*, прип., 1985; *Diszudvar*, белешке и испове-сти, 1989; *Mogyorófavirág*, прип., 1990; *Házioltár*, прип., 1996; *Ünnep Raguzában*, есеји, 1998; *Ima Tündérkertért*, прип., 2000. Превођен је на српски и словачки језик.

Иштван Немет 2000. године слави двоструки јубилеј, пуни 70 година живота и 50 година књижевног рада. Поводом тога начињени су ови преводи из његове књиге есеја *Ünnep Raguzában*, посвећених Дубровнику. (М. Фирањи)

МИХАИЛО ПАВЛОВИЋ, рођен 1926. у Београду. Бави се француском књижевношћу XIX и XX века, а предмет његовог посебног интересовања јесу француско-југословенске и француско-српске књижевне везе. Из ове области објавио је књиге: *Југословенске теме у француској прози*, 1982; *Од погледа до текста*, 1983. и *Французи о Србији и Србима 1912—1929*, 1982. Објавио и: *Француска књижевност између Првог и Другог светског рата*, 1964; *Француско позориште између два рата*, 1971; *Француски роман између два рата*, 1975; *Аполинерова проза у новом руху*, 1992.

АНТОНИО ПОРПЕТА, рођен 1936. у месту Елда (Аликанте, Шпанија). Завршио је шпанску филологију и права на Универзитету у Мадриду. Дипломирао је генеалогију, хералдику и попис племства при Високом савету Научних истраживања. Објавио је више збирки песама: *Тобом стазом*, 1978, коју је потписао са песникињом и садашњом супругом Лусмаријом Хименес Фаро. Затим следе: *Траг у Пепелу* и *Дневник зближавања*, 1980; *Медитације сабласти*, 1981; *Већ је изгорела сандаловина*, 1982; *Клавсен пред огледалом*, 1984; *Прекрштене тајне*, 1984; *Медитерански адађо*, 1997. и *Безмерје екстравагантности*, 2000. Објавио је и неколико књига прозе и више есеја.

Носилац је бројних песничких награда. Поред песама и текстова преведених на српски и објављених у већем броју наших књижевних листова и часописа, А. Порпети су на српском објављене и две самосталне збирке поезије: *Дисање кроз рану* (избор и превод Славољуб Милић), 1990. и *Побуна ветра* (превод Радоје Татић), 1999.

САША РАДОЈЧИЋ, рођен 1963. у Сомбору. Пише поезију, критику, есеје и преводи са немачког. Књиге песама: *Узалуд снови*, 1985; *Камерна музика*, 1991. и *Америка и друге песме*, 1994.

ЈОВО РАДОШ, рођен 1949. у Гајдобри. Пише прозу, поезију, есејистику и књижевну и филозофску критику. Објављене књиге: *Црв у рани*, 1995; *Митинзи у Војводини 1988*, 1989 (коаутори: С. Керчов и А. Раич); *На путевима ума* (филозофске и филозофско-правне рефлексије), 1998.

МИЛАН РАДУЛОВИЋ, рођен 1948. у Малом Пољу код Хан-Пијеска. Историчар књижевности и књижевни критичар. Објављене књиге: *Видови српске књижевне критике*, 1978; *Међуратни критичари* (хрестоматија), 1983; *Критичка свест у српској књижевности*, 1984; *Историјска свест и естетске утопије*, 1985; *Токови књижевне свести*, 1985; *Модернизам и српска идеалистичка филозофија*, 1989; *Обнова традиције*, 1994; *Критичка мисао филозофа и научника* (хрестоматија), 1995; *Класици српског модернизма*, 1995; *Роман Добрице Ћосића*, 1998.

ЉУБИЦА РОСИЋ, рођена 1944. у Обреновцу. Преводи са пољског, пише есеје, чланке, приказе, разговоре са писцима. Најзначајнији преводи: Анджеј Кусњевич, *На путу за Коринт*, Ева Чарнецка/Александар Фјут, *Разговори са Чеславом Милошем*; Роман Ингарден, *Онтологија уметности*; Ришард Капушћињски, *Цар*; Чеслав Милош, *У потрази за отаџбином*; Казимјеж Брандис, *Уметност конверзације*, Казимјеж Брандис, *Запамћено*; Ернест Брил, *Вечерњик*.

МИРОСЛАВ САВИЋЕВИЋ, рођен 1934. у Сјеверском. Прозни писац и есејист. Романи: *Пламен и мочваре*, 1977, 1987; *Завети*, 1980; *Брод мртвих*, 1982; *Слово*, 1983, 1985; *Прича о Косовском бој*у, 1988, 1989; *Игре без граница*, 1989; *Крај столећа Касиопеје*, 1992; *Висораван*, 1997.

ДОБРОСЛАВ СМИЉАНИЋ, рођен 1933. у Павином Пољу. Пише поезију. Објављене књиге: *Грана неданог*, 1970; *Самотан глас у заједничкој успомени*, 1979; *Вишак вида*, 1984; *Рајеви у сочиву*, 1985; *Вечера са смрћу*, 1989; *Сова возовођа*, 1990; *Вилин камен*, 1993.

МИРОСЛАВ ТОДОРОВИЋ, рођен 1946. у Трешњевици код Ариља. Пише поезију. Збирке песама: *Спис ведрине*, 1978; *Испис таме*, 1990; *Летеће бараке, теренци и њихове душе*, 1990; *Судњи час*, 1990; *Теренска свеска*, 1993; *Испис таме*, 2, 1994; *Сванућа*, 1994; *Црно у боји*, 1994; *Потоња верзија*, 1997; *Свети мученици*, 1998.

АЛФРЕД ЧАРЛС ТОМЛИНСОН, песник и сликар, рођен је 1927. у Строку-на-Тренту. Студирао је у Кембрицу. Његова поезија је

под утицајем Воласа Стивенса, Вилијама Карлоса Вилијамса и М. Мура. Објавио је збирке песама: *Односи и супротности*, 1951; *Видети значи веровати*, 1958; *Тако је то у свету*, 1969; *Писано на води*, 1972; *Улаз и друге песме*, 1974; *Потоп*, 1981. (Б. Момчиловић)

СТЕВАН ТОНТИЋ, рођен 1946. у Грдановцима код Санског Моста. Пише поезију и есејистику, преводи са немачког. Књиге поезије: *Наука о души и друге веселе приче*, 1970; *Тајна преписка*, 1976; *Наше горе вук*, 1976; *Хулим и посвећујем*, 1977; *Црна је мати недјеља*, 1983; *Праг*, 1986; *Ринг*, 1987; *Изабране пјесме*, 1988; *Сарајевски рукопис*, 1993. Роман: *Твоје срце, зеко*, 1998. Саставио антологије: *Новије пјесништво Босне и Херцеговине*, 1990. и *Модерно српско пјесништво (велика књига модерне српске поезије од Костића и Илића до данас)*, 1991.

ДРАГИЊА УРОШЕВИЋ, рођена 1949. у Краљеву. Пише поезију. Објављене књиге: *Згласја*, 1972; *Велика дневна музика*, 1976; *Чежња под тамним боровима*, 1978; *Лични устанак*, 1989; *Призор из Заумбрежја*, 1990; *Јелена Анжујска*, 1994; *Небеска прела*, 1994; *Дневник добровољне несанице*, 1995; *Срдачне молитве над тамом*, 1997; *Посвете и коментари*, 1997; *Душа и Заумбрежје*, 1998; *Сјај бића*, 1998.

МАРИЈА ФИРАЊИ, рођена 1944. у Сомбору. Библиотекар, преводи с мађарског.

Приредила
Соња БОБ

ПОРУЏБЕНИЦА

Ред. број	АУТОР И НАСЛОВ	Цена	Попуст	
			20%	50%
1	ПОЕЗИЈА АЛЕКА ВУКАДИНОВИЋА	80,00	64,00	40,00
2	ПОЕЗИЈА ЈОВАНА ХРИСТИЋА	80,00	64,00	40,00
3	ПОЕЗИЈА ДАРЕ СЕКУЛИЋ	80,00	64,00	40,00
4	ПОЕЗИЈА ДУШКА НОВАКОВИЋА	100,00	80,00	50,00
5	Миодраг Јовановић: СЛИКАРСТВО ТЕМИШВАРСКЕ ЕПАРХИЈЕ	500,00	400,00	250,00
6	Мирослав Тимотијевић: СРПСКО БАРОКНО СЛИКАРСТВО	400,00	320,00	200,00
7	Мирослав Тимотијевић: ЦРКВА СВЕТОГ ГЕОРГИЈА У ТЕМИШВАРУ	300,00	240,00	150,00
8	ЛЕКСИКОН ПИСАЦА ЈУГОСЛАВИЈЕ, IV том	1200,00	960,00	600,00
9	БИБЛИОГРАФИЈА СРПСКИХ НЕКРОЛОГА	150,00	120,00	75,00
10	Ана Матовић: БЕЋАРАЦ У ВОЈВОДИНИ	120,00	96,00	60,00
11	Петар Марјановић: СРПСКИ ДРАМСКИ ПИСЦИ XX СТОЛЕЋА	150,00	120,00	75,00
12	Љубивоје Церовић: СРБИ У РУМУНИЈИ	350,00	96,00	60,00
13	Јохан Хајнрих Швикер: ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА СРБА У УГАРСКОЈ	200,00	160,00	100,00
14	Владимир Ћоровић: ЛУКИЈАН МУШИЦКИ (фототипско издање)	300,00	240,00	150,00
15	КЊИЖЕВНО НАСЉЕЂЕ СРПСКЕ КРАЈИНЕ	150,00	120,00	75,00
16	ЈЕЗИК ДАНАС, гласило Матице српске за културу усмене и писане речи (за четири броја)	90,00	—	—
17	Зоја Карановић: НАРОДНЕ ПЕСМЕ У *МАТИЦИ*	120,00	96,00	60,00
18	Милорад Радевић: НАРОДНЕ УМОТВОРИНЕ У *ШУМАДИНЧЕТУ* И *ШУМАДИНКИ*	120,00	96,00	60,00
19	Зоран Т. Јовановић: НАРОДНО ПОЗОРИШТЕ ДУНАВСКЕ БАНОВИНЕ	120,00	96,00	60,00
20	Милован Митровић: СРПСКО СЕЛО	250,00	200,00	125,00

Име и презиме: _____

Адреса и телефон: _____

Неопозиво наручујем књиге под редним бројем _____

_____ _____. Укупан износ од _____ динара умањен за 20% попуста (а за чланове сараднике, те редовне чланове Матице српске који су измирили чланарину за текућу годину 50% попуста), односно свега _____ динара уплатићу на жиро рачун Матице српске 45700-678-0-2213 СПП Нови Сад, у две једнаке месечне рате (друга најкасније 30 дана после прве). Испорука књига обавиће се након подношења доказа о извршеној уплати обе рате.

Прва рата уплаћена:

_____ _____

Место и датум Потпис

ПРЕТПЛАТИТЕ СЕ НА

ЛЕТОПИС
МАТИЦЕ СРПСКЕ

најстарији наш књижевни часопис

Летопис Матице српске излази 12 пута годишње у месечним свескама од по десет штампарских табака — шест свезака чини једну књигу.

Годишња претплата износи 500 динара, за чланове Матице српске 250 динара, а за иностранство 80$.

Наручујем _____ примерака *Летописа Матице српске.*

Име и презиме, назив установе или предузећа

_____

_____

Адреса: _____

Телефон: _____

Претплата се може уплатити у свакој пошти на жиро рачун Матице српске 45700-678-0-2213, СПП Нови Сад, са назнаком „за Летопис". Оваквом уплатом обезбедићете да, чим нам доставите ову наруџбеницу и потврду о уплати, читаве године добијате *Летопис* на адресу коју нам пошаљете.

Информације на телефоне: (021) 613-864; 420-199/лок. 112, или на адресу: **Летопис Матице српске**, 21000 Нови Сад, ул. Матице српске 1.

ВОЈВОЂАНСКА БАНКА

ЗНАК ПРАВИХ ВРЕДНОСТИ

YU ISSN 0025-5939 | UDK 82(05)